

IURIDICA 6

OCHRANA PRÁV POŠKOZENÉHO V TRESTNÍM ŘÍZENÍ

OBSAH

I. Úvod	3
II. Poškozený jako strana v trestním řízení a jako subjekt adhez- ního řízení	5
III. Výpověď poškozeného jako důkaz	39
IV. Dozor prokurátora a ochrana práv poškozeného	59
Resumé	79

СОДЕРЖАНИЕ

I. Введение	3
II. Потерпевший в качестве стороны в уголовном процессе и в ка- честве субъекта прилегающего судопроизводства	5
III. Показания потерпевшего в качестве доказательства	39
IV. Надзор прокурора и защита прав потерпевшего	59
Резюме	79

INHALT

I. Einführung	3
II. Der Geschädigte als Partei im Strafverfahren und als Subjekt des Adhäsionsverfahrens	5
III. Die Aussage des Geschädigten als Beweis	39
IV. Die Aufsicht des Staatsanwalts und die Gewährleistung der Rechte des Geschädigten	59
Zusammenfassung	79

OCHRANA TRAV POŠKOZENÉHO
V TRŽEŠTINĚ RIVERI

OTZAV

1	I. Úvod
2	II. Průběh řízení v řízení v řízení a jeho výsledek
3	III. Výsledek řízení v řízení a jeho výsledek
4	IV. Důvod přerušování řízení v řízení
5	V. Závěr

COLEMAN

1	I. Úvod
2	II. Průběh řízení v řízení a jeho výsledek
3	III. Výsledek řízení v řízení a jeho výsledek
4	IV. Důvod přerušování řízení v řízení
5	V. Závěr

INRA

1	I. Úvod
2	II. Průběh řízení v řízení a jeho výsledek
3	III. Výsledek řízení v řízení a jeho výsledek
4	IV. Důvod přerušování řízení v řízení
5	V. Závěr

Vědecký redaktor: Prof. JUDr. Dagmar Císařová, DrSc.

Recenzoval: univ. prof. JUDr. Ant. Růžek, CSc.

© Univerzita Karlova, Praha 1989

I. ÚVOD

Poškozený trestným činem je v trestním řízení významným činitelem. Aktivní účastí na trestním řízení v postavení strany, svou svědeckou výpovědí i uplatněním nároku na náhradu škody v trestním řízení přispívá významně ke zjištění objektivní pravdy, ke správnému a spravedlivému rozhodnutí, k zajištění ochrany svých zákonných zájmů a práv, na nichž mu byla trestným činem způsobena škoda, i ke splnění dalších úkolů trestního řízení. Účast na trestním řízení je tedy umožněna poškozenému nejen v jeho osobním zájmu, ale současně i v zájmu celospolečenském. Na její úpravě potom záleží, zda ke splnění úkolů trestního řízení bude využito všech těch možností, které se z něho nabízejí. Jde o problematiku aktuální. Svědčí o tom pozornost, která je jí věnována v teorii i praxi, nepochybně pak i skutečnost, že v rámci úvah o zdokonalení zákonné úpravy trestního řízení se objevují i náměty na některé změny v úpravě postavení poškozeného. Cílem těchto námětů je taková úprava institutu poškozeného, která by zajišťovala co nejlépe jeho účinnost.

Při hledání takové optimální úpravy je základním východiskem nepochybně teoretický rozbor platné úpravy a zkušeností s její aplikací v praxi. Významným příspěvkem tu může být i její srovnání s úpravou institutu poškozeného v trestních řádech jiných států a seznámení se zkušenostmi těchto států z jejího uplatňování. Jako vhodné se jevílo srovnat naši a sovětskou úpravu institutu. To proto, že již povrchní srovnání naznačovalo, že přes některé shodné rysy jsou tu nikoliv zanedbatelné rozdíly, a to jak pokud jde o vymezení pojmu poškozeného, tak i pokud jde o úpravu jeho postavení. Srovnání takových úprav přispívá v každém případě k obohacení teorie, lze od něho očekávat i podněty ke zdokonalení zákonné úpravy institutu.

Srovnání úprav bylo provedeno ve spolupráci katedry trestního práva

V Praze dne 21. 3. 1989

II. POŠKOZENÝ JAKO STRANA V TRESTNÍM ŘÍZENÍ A JAKO SUBJEKT ADHEZNÍHO ŘÍZENÍ

1. POJEM POŠKOZENÉHO

Podle ustanovení § 43 odst. 1 tr. řádu je poškozeným každý, komu bylo trestným činem ublíženo na zdraví, způsobena majetková, morální nebo jiná škoda. Vzhledem k ustanovení § 12 odst. 10 tr. ř. je poškozeným ve smyslu § 43 odst. 1 tr. řádu i ten, komu byly újmy v něm uvedené způsobeny přečinem.

Platný trestní řád přinesl v roce 1961 podstatné změny do postavení poškozeného v trestním řízení ve srovnání s předchozími úpravami. Tyto změny byly motivovány v době vzniku trestního řádu v roce 1961 snahou rozšířit práva poškozeného.

§ 43 trestního řádu rozumí poškozeným toho, komu byla trestným činem (přečinem) způsobena majetková škoda, dále tomu, komu bylo ublíženo na zdraví (bez ohledu na vznik majetkové škody) a konečně toho, komu byla způsobena morální nebo jiná škoda. Poškozeným je i ten, komu majetková škoda vznikla, ale komu ji pachatel již v plném rozsahu nahradil. Podle § 44 trestního řádu nemůže oprávnění poškozeného vykonávat ten, kdo je v trestním řízení stíhán jako spoluobviněný. Účast poškozeného je vyloučena v řízení staném. V řízení o trestných činech, náležejících do příslušnosti krajského soudu (§ 17 odst. 1 tr. ř.) rozhodne o účasti poškozeného soud podle povahy projednávané věci. Litispence není již překážkou uplatnění nároku na náhradu škody, podle § 44 odst. 3 je překážkou pouze res iudicata.

Platný trestní řád poskytuje poškozenému možnost, aby v trestním řízení mohl aktivně vystupovat jako strana a aby mohl event. uplatňovat nárok na náhradu škody způsobené trestným činem (přečinem). Nekompromisní vymáhání majetkové škody v rámci trestního řízení (adhezním řízením) zvyšuje účinnost trestního postihu a je v souladu se společenskými zájmy. Včasné a řádné rozhodnutí soudu v trestním řízení o náhradě škody přispívá k výchovnému působení trestního řízení.

Postavení poškozeného v trestním řízení je především odrazem zájmů společnosti na ochraně práv socialistických hospodářských a jiných organizací, na ochraně práv jednotlivce a na ochraně práv a oprávněných zájmů státu jako celku. Je to výraz ústavních práv občana. Uplatnění nároku poškozeného v trestním řízení a následné rozhodnutí o něm vede k zajištění návratnosti hodnot, o které byl zmenšen či zkrácen majetek v socialistickém či osobním vlastnictví, případně přiznáním odškodnění zmírňuje škodlivé následky trestného činu tam, kde nelze zcela takové následky odstranit naturální restitucí, avšak přiznáním peněžitého odškodnění se účinek újmy zmírňuje jak z hlediska hmotného, tak z hlediska morálního.

Vedle uvedené reparační funkce je významná i skutečnost, že včasným rozhodnutím o povinnosti obžalovaného nahradit škodu způsobenou trestným činem, resp. vzniklou v souvislosti s tímto trestným činem, se posiluje i preventivně výchovný účinek trestních rozsudků, a to jak na samotného odsouzeného, tak obecně.

Je tedy zřejmé, že platný trestní řád ČSSR vymezuje pojem poškozeného poměrně široce. Podle postavení poškozeného v trestním řízení rozlišujeme dvě kategorie:

- a) poškozený, který má nárok na náhradu škody (§ 43 odst. 2 tr. ř.),
- b) poškozený, který takový nárok nemá (§ 43 odst. 1 tr. ř.).

Vzhledem k zásadnímu významu poškozeného jsou nutná některá bližší vysvětlení. Sám obsah pojmu škody, kterou má obviněný nahradit, prošel určitým vývojem.¹⁾ Bližší k těmto otázkám viz v dalších partiích o adhezním řízení.

Ve smyslu § 43 odst. 1 tr. řádu se škodou nerozumí jen škoda majetková nebo na zdraví, nýbrž i morální nebo jiná škoda, tedy škoda v širším slova smyslu, tj. škodlivý zásah do práv a zájmů dotčeného subjektu, které jsou chráněny zákonem, i když takový škodlivý zásah nemá za následek vznik nároku na náhradu škody. Morální škoda bude způsobena např. trestnými činy proti lidské důstojnosti, trestnými činy proti

¹⁾ Pojem majetkové škody je vysvětlen ve Směrnici pléna Nejvyššího soudu Pls 1/62. Zásadně je majetkovou škodou jen škoda, kterou je možno vyjádřit v penězích. Není to jen škoda vzniklá tím, že majetek poškozeného byl trestným činem ztenčen, ale i jiná materiální škoda, pokud její náhradu příslušné předpisy o odškodnění přiznávají (např. újma vzniklá poškozením věci nebo tím, co poškozenému ušlo atd., náklady léčení), dávky nemocenského pojištění a dávky sociálního zabezpečení, kterou lze odčinit nebo zmírnit buď uvedením v původní stav, nebo peněžitou náhradou. Za majetkovou škodu nutno považovat i odškodnění příslušející jako protihodnota za utrpěnou škodu určitého druhu (např. bolestné nebo náhrada za stíženou společenskou uplatnění). Charakter takové škody mají i regresní náhrady podle zák. č. 33/1965 Sb. a 34/1965 Sb., o nichž rozhodují regresní komise ONV. Je tedy zde poškozeným i orgán, oprávněný vystupovat v regresním řízení.

pořádku ve věcech veřejných, trestnými činy hrubě narušujícími občanské soužití apod.

Jinou škodou je třeba rozumět zejména škodu způsobenou na právech, např. trestným činem poškození cizích práv podle § 209 tr. zák. nebo omezování osobní svobody podle § 321 tr. zák., nebo škodu na dobrém jménu a pověsti, způsobenou např. trestným činem poškozování spotřebitele podle § 121 tr. zák., kdy bývá obvykle poškozeno dobré jméno socialistické organizace.²⁾ Nelze vyloučit ani takový případ, že poškozený, jemuž vznikla v důsledku trestného činu morální nebo jiná škoda, uplatní v adhezním řízení nárok na zadostiučinění ve smyslu § 13 věta druhá obč. zákona o ochraně osobnosti. Takovému poškozenému sice přísluší práva poškozeného podle § 43 odst. 1 tr. řádu, avšak podle § 228 odst. 1 tr. řádu lze rozhodovat jen o nároku na náhradu majetkové škody.

Jak postupovat v tomto případě? Kdyby poškozený trval na svém návrhu, měl by zřejmě vyslovit soud podle analogie § 44 odst. 3, § 206 odst. 4 tr. řádu usnesením, že poškozený nemůže uplatnit nárok na náhradu morální škody.

Toto rozdělení pojmu škod je platné spíše z teoretického hlediska. Samotné označení pojmů není úplně šťastné. Pojem „jiné škody“ v občanském právu stanoví § 422 odst. 2 o. z. Chápe ji jako újmu spočívající v tom, že u poškozeného nedojde v důsledku škodné události k rozmnožení majetkových hodnot, ač se to dalo s ohledem na povahu provozu organizace očekávat. Jde v podstatě o ušlý majetkový prospěch (přírůstek na majetku). Pojem „jiné škody“ ve smyslu výše uvedeném podle trestního řádu je širší, neboť v podstatě znamená jakékoliv porušení práv osobnosti chráněných zákonem, trestným činem (přechinem) pachatele. Kromě toho, že trestní řád i tomuto druhu poškozeného zaručuje procesní práva ve smyslu § 43 odst. 1 tr. řádu, v podstatě nezajišťuje žádné reálné nároky. Takový poškozený, který se běžně nazývá „morální poškozený“ (i když mu byla trestným činem [přechinem] způsobena „jiná škoda“), nemá jinou možnost dosáhnout zadostiučinění vůči pachateli, než uplatňovat své nároky cestou občanskoprávní.

Z hlediska § 43 odst. 1 tr. zák. je nutno považovat za poškozeného např. osobu pohlavně zneužitou, znásilněnou ženu nebo křivě obviněnou osobu apod.

Důvodová zpráva k trestnímu řádu č. 141/1961 uvádí, že je třeba dát možnost účastnit se celého trestního řízení v postavení strany a napomáhat svými návrhy a zásahy k zjištění objektivní pravdy a k správnosti rozhodnutí věci tomu, komu byla způsobena morální nebo jiná škoda.

Obě kategorie poškozených mají v trestním řízení zakotvena široká

²⁾ Srov. Pls 3/67 Sb. rozh. tr.

práva, zejména právo činit návrhy na doplnění dokazování (§ 43 odst. 1, § 215 odst. 2 tr. řádu), nahlížet do spisu (s výjimkou protokolu o hlasování) a činit si z něho výpisky a poznámky (§ 65 odst. 1 tr. řádu), účastnit se hlavního líčení, přičemž musí být vyrozuměny o době a místě konání hlavního líčení se zachováním alespoň třídní lhůty na přípravu (§ 198 odst. 1, 2 tr. řádu), právo se souhlasem předsedy senátu klást vyslychaným osobám otázky (§ 215 odst. 1 tr. řádu) a právo přednést závěrečnou řeč (§ 216 odst. 2 tr. řádu), právo účastnit se veřejného zasedání v odvolacím řízení, přičemž i zde musí být zachována třídní lhůta na přípravu k včasnému vyrozumění, před skončením veřejného zasedání má poškozený právo se vyjádřit (§ 238 tr. řádu), nechat se zastupovat zmocněncem (§ 50 odst. 1 tr. řádu).

Problematické je, jakým způsobem určit, zda někdo je nebo není poškozeným. Podle § 206 odst. 3 uplatňuje-li práva poškozeného osoba, které toto právo zřejmě nepřísluší, vysloví soud usnesením, že tuto osobu jako poškozeného k hlavnímu líčení nepřipouští. Nemáme však předpis o tom, že by poškozený měl být do trestního řízení výslovně připouštěn. Zdá se, že sovětská úprava (čl. 54 trestního řádu RSFSR) je vhodnější. Podle této úpravy je třeba, aby orgány činné v trestním řízení vydaly usnesení, že je určitá osoba v trestním řízení poškozeným.

V sovětské právní úpravě právního postavení poškozeného se vychází z úpravy čl. 24 zák. zásad trestního řízení SSSR a svazových republik, která je konkretizována v trestních rádech jednotlivých republik. V RSFSR je to čl. 53 UPK RSFSR.

Těmto otázkám je v SSSR věnována značná pozornost, jak o tom svědčí i Usnesení pléna Nejvyššího soudu SSSR „O praktice primenenija sudami zakonodatelstva, reglamentirujuščego učastije potěrpěvšego v ugolovnom sudoproizvodstve“ z 1. listopadu 1985 č. 16.³⁾

Poškozený může být podle názorů sovětské teorie i praxe pouze osoba fyzická, nikoliv právnická. Vyplývá to podle názorů teorie a praxe ze znění zákona, vznikne-li právnické osobě majetková škoda, může být tzv. občanskoprávním žalobcem, což ovšem platí i pro poškozeného — fyzickou osobu, pokud žádá o náhradu materiální škody v trestním řízení (čl. 54 UPK RSFSR).

Proti zužování pojmu poškozený jen na osobu fyzickou vystupovali někteří teoretici sovětského trestního procesu.⁴⁾

K tomu, aby byla osoba uznána poškozeným, požadují někteří autoři existenci důkazů o tom, že škoda vznikla trestným činem, jiní v tomto rozhodnutí vyžadují jen existenci údajů svědčících o tom, že trestný čin

³⁾ Bulletin Verchovnogo suda SSSR, č. 2/1986.

⁴⁾ Viz např. Strogovič, M. S.: Kurs sovětského ugolovného processa, díl I. Moskva 1968, str. 253, 256 a násled.

způsobil určitou škodu.⁵⁾ V sovětské teorii i praxi se dnes jednoznačně uznalo, že poškozeným může být i v případech, kde nebyl trestný čin dokonán a došlo jen k pokusu nebo přípravě. Diskutuje se i o pojmech, které trestní řád RSFSR používá. Užívá totiž pro škodu nebo újmu dva termíny: „vred“ a „uščerb“ a někteří autoři se domnívají, že jde o dva různé pojmy, zatímco jiní (např. Savickij) uvádějí, že jde o jeden a týž pojem.

K tomu, aby bylo možno osobu uznat za poškozeného, stačí souhrn důkazů, ze kterých se dovozuje, že došlo k trestnému činu, a které ukazují, že zde vznikla škoda, která je v příčinné souvislosti s jednáním obviněného. Uznat osobu poškozeným může jen orgán k tomu určený — a to usnesením. Jsou to orgány vyhledávání, vyšetřovatel, prokurátor, soudce a soud. Podle sovětské právní úpravy je možno toto rozhodnutí vydat nezávisle na projevu vůle poškozeného, s výjimkou případů, kde na vůli poškozeného závisí, zda se bude trestní řízení konat nebo ne. (Je to v případech tzv. soukromožalobních [čl. 112, 130 odd. 1 a 131 tr. zákona RSFSR] a tam, kde jde o případy uvedené v čl. 117 odst. 1 a 141 tr. zákona RSFSR.) V kterém stadiu řízení dojde k tomuto rozhodnutí záleží na tom, zda se koná přípravné řízení nebo ne. Zásadně k tomuto rozhodnutí má dojít nejpozději před hlavním líčením. Soud může při předběžném projednání obžaloby rozhodnout i o tom, že osoba byla neprávem uznána za poškozeného a takové rozhodnutí zrušit. Literatura uvádí, že rozhodnutí o uznání osoby poškozeným je možno učinit i při hlavním líčení.⁶⁾

Často je možné, že zároveň bude poškozený žádat náhradu škody. Pak se vynáší rozhodnutí o tom, že je tzv. občanskoprávním žalobcem (graždanskij istec). Zde je však třeba, aby byl podán návrh na náhradu škody oprávněnou osobou, nelze jednat z vlastní iniciativy státního orgánu jako u poškozeného (srov. č. 136 a 137 UPK RSFSR).⁷⁾ Bližší k těmto otázkám bude uvedeno dále.

2. PRÁVA A POVINNOSTI POŠKOZENÉHO V TRESTNÍM ŘÍZENÍ

Platný trestní řád ČSSR ve srovnání s dřívějšími trestními řády přiznává poškozenému značně široká procesní práva. Tato práva jsou rozvedena v ustanovení § 43 odst. 1 tr. řádu. Naše právní úprava

⁵⁾ Srov. Jakub, M. L.: Pokazaniya svidetelej i poterpevšich. Moskva 1968, str. 128.

⁶⁾ Srov. Božjev, V.: Obespečenije prav poterpevšego v stadii sudebnogo razbiratelstva. Sovětskaja justicija č. 1/1972; Grun, A.: Rozjasnjenje prav i objazanostej učastnikam sudebnogo processa. Sov. justicija č. 24/1971.

⁷⁾ Konkrétní judikatura viz Bjulleten Verchovnogo suda SSSR, č. 6/1969, str. 31 a násl.

umožňuje poškozenému aktivní účast v trestním řízení v postavení procesní strany ve smyslu ustanovení § 12 odst. 5 tr. řádu. Tato práva má každý poškozený bez ohledu na to, zda je subjektem adhezního řízení či nikoliv. Poškozený, který je subjektem adhezního řízení, má práva další, která plynou ze smyslu adhezního řízení. Komentář⁸⁾ k trestnímu řádu zdůrazňuje u poškozeného zejména tato práva:

a) právo činit návrhy na doplnění dokazování podle § 43 odst. 1 a § 215 odst. 2 tr. řádu,

b) právo nahlížet do spisu podle § 65 tr. řádu,

c) právo klást se souhlasem předsedy senátu, resp. samosoudce vyslychaným osobám otázky podle § 215 odst. 1 tr. řádu,

d) právo zúčastnit se hlavního líčení a tedy z toho plynoucí právo být o hlavním líčení vyrozuměn se zachováním alespoň třídní lhůty k přípravě (§ 198 tr. řádu),

e) právo na závěrečnou řeč (§ 216 odst. 2 tr. řádu),

f) právo účastnit se veřejného zasedání o odvolání a vyjádřit se k věci podle § 238 tr. řádu,

g) právo dát se podle § 50 odst. 1 tr. řádu zastupovat zmocněncem.

Podle § 12 odst. 5 tr. řádu zaujímá poškozený v trestním řízení postavení strany. „Ve shodě s teorií se za procesní strany označují subjekty, které uplatňují nebo podporují obžalobu anebo sebe nebo jiného proti ní obhajují.“⁹⁾ Aby práva poškozeného byla důsledně chráněna, připouští zákon v § 45 odst. 1 tr. řádu možnost, aby za poškozeného, který je zbaven způsobilosti k právním úkonům, nebo jeho způsobilost omezena, vystupoval jeho zákonný zástupce. V odst. 2 tohoto ustanovení počítá zákon s přechodem práv poškozeného na jeho právního nástupce.

Trestní řád při zajištění práv poškozeného jako strany v trestním řízení pamatuje na případy, kdy poškozený, ať již z nedostatku všeobecného či právnického vzdělání nebo z jiného důvodu, se chce dát při řízení zastupovat zmocněncem. Toto zastoupení vyplývá z ustanovení § 50 odst. 1 tr. řádu. Zmocněnec prokazuje své zmocnění plnou mocí. Podle ustanovení § 31 odst. 2 občanského zákona musí být v plné moci uveden rozsah zastupcová oprávnění. Podle 2. odst. tohoto ustanovení, je-li třeba, aby právní úkon byl učiněn ve zvláštní formě, musí být plná moc udělena písemně. Písemně musí být udělena i tehdy, netýká-li se jen určitého právního úkonu. Určitá omezení vyplývající z povahy řízení pramení z ustanovení § 50 odst. 2 věta druhá tr. řádu, podle něhož při hlavním líčení a veřejném zasedání nemůže být zmocněncem ten, kdo je k němu předvolán jako svědek, znalec nebo tlumočník.

⁸⁾ Panorama, Praha 1981, str. 145.

⁹⁾ Op. cit. v pozn. 8, str. 83.

Dosud spornou je otázka, zda v trestním řízení je možno poškozenému ustanovit opatrovníka ve smyslu § 29 o. s. ř., tj. tehdy, jestliže pobyt osoby není znám, jestliže je to žádoucí k ochraně zájmu osoby nebo zájmů společnosti a především, jestliže je to třeba z jiného vážného důvodu, jakým může být skutečnost, že jde o osobu stíženou tělesnou vadou, která nemůže řádně spravovat své věci nebo hájit svá práva, a taková osoba o to požádá. Judikatura zaujímá k této otázce záporné stanovisko. Bylo by však možno postupovat v takovém případě analogicky podle § 45 odst. 1 tr. řádu a uznat možnost takového opatření, když jde o zájem na zajištění práv osoby, která není s to sama své věci obstarávat.

Všechna procesní práva může poškozený vykonávat osobně nebo jak již bylo uvedeno výše, prostřednictvím zmocněnce (§§ 50, 51 tr. řádu).

Zákon však určitým způsobem omezuje práva některých poškozených. Poškozený, který nemůže uplatňovat nárok na náhradu škody způsobené trestným činem, nemůže na obviněném požadovat náhradu nákladů spojených s příbráním zmocněnce, poněvadž podle § 154 tr. řádu je odsouzený povinen nahradit poškozenému náklady vzniklé příbráním zmocněnce pouze tehdy, byl-li poškozenému alespoň zčásti nárok na náhradu škody přiznán.¹⁰⁾

Ustanovení § 44 odst. 1 trestního řádu upravuje vyloučení poškozeného z účasti na trestním řízení z osobních důvodů, neboť ten, kdo je stíhán jako spoluobviněný, nemůže uplatňovat procesní práva jako poškozený.

Práva poškozeného jsou omezena tam, kde to vylučuje buď zvláštnost řízení nebo jiná překážka, vyplývající ze zákona, nebo zvláštní postavení poškozeného v trestním řízení. Tato omezení jsou vypočtena v zákonném ustanovení § 44 odst. 1 až 3 tr. řádu.

Omezení vyplývající ze zvláštnosti řízení se vztahují podle § 44 odst. 2 především na stanné řízení. Toto opatření je odůvodněno povahou stanného řízení, jehož význam spočívá zejména v urychleném trestním postihu pachatele za zvláštních okolností. Rozhodováním o nároku poškozeného by mohlo dojít k nežádoucím průtahům řízení. Ve srovnání se závažností trestných činů, které mohou být ve stanném řízení projednávány, se jeví nároky poškozeného pouze podružnou otázkou ve srovnání s nebezpečností těchto deliktů pro společnost.

Další omezení podle § 44 odst. 2 tr. řádu se vztahuje k osobě poškozeného v případech, kdy řízení podle § 17 odst. 1 tr. řádu koná v prvním stupni krajský soud. V tomto případě záleží na závěru soudu, zda účast poškozeného, resp. řízení o nároku poškozeného a uplatnění jeho práv nebude na újmu hladkého průběhu řízení. V případě, kdy by účast poškozeného nepříznivě ovlivňovala průběh trestního řízení u krajského

¹⁰⁾ Směrnice NS ze 4. 7. 1962, Pls 1/62. Tato otázka bude probrána podrobněji dále, v souvislosti s adhezním řízením.

soudu, je nutno poškozeného poučit a setrvá-li na svém stanovisku o účasti, rozhodne soud usnesením ve smyslu § 206 odst. 4 tr. řádu, že se jako poškozený k trestnímu řízení nepřipouští. Tato úprava právě u závažných deliktů znevýhodňuje poškozeného. Tedy již z ustanovení zákona plynou některá omezení procesních práv poškozeného, jakožto procesní strany. Tato ustanovení platí podle § 12 odst. 3 tr. řádu i pro řízení u vyššího vojenského soudu. Nevztahují se však podle komentáře na ty případy, kdy vyšší vojenský soud koná řízení o trestných činech funkcionářů, pro který byl určen (§ 17 odst. 2 tr. řádu), pokud v těchto případech nejde o řízení o trestných činech uvedených v § 17 odst. 1 tr. řádu.

Právo nahlížet do spisu je výrazným právem poškozeného v rozsahu vymezeném v § 65 tr. řádu. Podle odst. 1 cit. ustanovení má poškozený ve stadiu řízení před soudem toto právo ve stejném rozsahu jako ostatní procesní strany. Má tedy možnost nahlížet do spisu s výjimkou protokolu o hlasování a činit výpisky a poznámky. Podle § 65 odst. 2 tr. řádu je však zřejmě jeho právo užší než obviněného a obhájce.

Z ustanovení § 65 odst. 2 tr. řádu totiž vyplývá pro poškozeného určité omezení. Podle tohoto ustanovení může prokurátor, vyšetřovatel nebo vyhledávací orgán nahlédnutí do spisů ze závažných důvodů odepřít poškozenému. Bude-li tedy nutno vyslechnout poškozeného jako svědka, mohla by nahlédnutím do spisu být snížena důkazní hodnota jeho svědecké výpovědi, která má přispět k objasnění věci. Toto omezení práva poškozeného platí však podle § 65 odst. 2 tr. řádu pouze v přípravném řízení, v řízení před soudem nelze již toto právo poškozenému odepřít.

Poměrně výrazné omezení práv poškozeného ve stadiu předcházejícím řízení před soudem se však projevuje při objasňování přečinů. Poškozený zde prakticky nemá vůbec žádnou možnost seznámit se se spisovým materiálem v řízení dříve, než dojde k soudnímu projednávání věci. Bude-li se však rozhodovat trestním příkazem, nemá poškozený ani dále žádnou možnost do spisu nahlédnout. Nepovažujeme toto řešení za správné a odpovídající koncepci rozšiřování práv osobnosti v trestním řízení. Je to jeden z typických projevů toho, že se stále klade teoreticky i prakticky velký důraz na zajištění práv obviněného, ne však toho, kdo byl trestným činem a zejména přečinem poškozen.

Poškozený má právo vyjádřit se k důkazům, aktivně se dokazování účastnit, vyjádřit se před skončením řízení k věci a přednést závěrečnou řeč.

Zde chceme jen velmi obecně upozornit na to, že tam, kde není poškozený subjektem adhezního řízení, není v praxi jeho vyjádření podle našeho názoru věnována dostatečná pozornost. Sama problematika závěrečné řeči poškozeného by si vyžádala důkladný rozbor — přesto jí není věnována žádná pozornost ani v naší teorii ani v praxi. Přitom závěrečná

řeč poškozeného je něco zcela odlišného od návrhů na závěr řízení občanskoprávního i tam, kde je poškozený subjektem adhezního řízení. Kde není tímto subjektem, prakticky poškozený se závěrečnou řečí nevystupuje.

Práva a povinnosti poškozeného podle tr. řádu RSFSR potom, co byl za poškozeného prohlášen podle č. 136 UPK RSFSR a o tomto rozhodnutí vyrozuměn, jsou uvedena v čl. 53 UPK RSFSR. Uskutečněním těchto práv je věnováno i ust. čl. 58 téhož zákona, podle něž je třeba zabezpečit, aby se poškozený mohl plně seznamovat s materiály trestní věci, měl na toto seznámení dost času, mohl si dělat výpisky ze spisů, podávat návrhy atd. Tomuto problému jsou věnována i četná publikovaná rozhodnutí.¹¹⁾

Také praxe podtrhuje význam ochrany práv poškozeného.¹²⁾

Práva poškozeného v přípravném řízení RSFSR stanoví kromě již vzpomínaných článků 53 a 70 tr. řádu RSFSR a články 162, 163, 164, 165, 179 a 183 tr. řádu RSFSR. Podle čl. 186 je poškozený povinen strpět úkony ke zjištění, zda se na místě činu nebo na věcných důkazech nenacházejí stopy. Poškozený může navrhopvat provedení dalších úkonů během celého přípravného řízení. O jeho účasti při expertizách se vedou diskuse.¹³⁾

Práva poškozeného tam, kde trestným činem došlo k jeho smrti, přecházejí na jeho příbuzné (čl. 53, odst. 4 UPK RSFSR).¹⁴⁾ Případy více právních nástupců poškozeného řeší judikatura.¹⁵⁾

Podobně jako u nás jedná za poškozeného, který nemá plnou způsobilost k právním úkonům, jeho zákonný zástupce.

Poškozený si může podle Základních zásad trestního řízení SSSR a svazových republik (čl. 24) a odpovídajících ustanovení trestních řádů zvolit zmocněnce. Tím může být zástupce odborů nebo jiné organizace, nebo advokát. Zmocněnec může zastupovat poškozeného až po vynesení rozhodnutí o tom, že se určitá osoba připouští do řízení jako poškozený.

V této souvislosti je třeba se zmínit o tom, že v SSSR se již delší dobu vedou viktimologické úvahy o tom, nakolik je vhodné připustit do řízení jako poškozeného toho, kdo vyprovokoval svým nevhodným, event. amorálním, resp. protiprávním chováním trestný čin, který jej pak poškodil.

¹¹⁾ Např. Voprosy ugolovnogogo prava i processa v praktike Verhovnyh sudov SSSR a RSFSR 1938—1978. Moskva 1980, str. 286 a násl.

¹²⁾ Např. Rozhodnutí pléna Nejvyššího soudu SSSR z 1. listopadu 1985.

¹³⁾ Srov. Savickij, V. M.: Potěrpěvšij v sovetskom ugolovnom processe. Moskva 1963, str. 53 aj.

¹⁴⁾ Srov. k tomu i Bjuleten Verhovnogo suda RSFSR, 1983, č. 4, str. 7; dále též Bjuleten, 1983, č. 11, str. 5.

¹⁵⁾ Srov. k tomu Bjuleten Verhovnogo suda RSFSR, 1984, č. 10, str. 10; také Rozhodnutí Nejvyššího soudu SSSR z 1. listopadu 1985.

Tyto úvahy jsou praktické i v případech překročení mezí nutné obrany.¹⁶⁾ Většina procesualistů v SSSR toto stanovisko nezastává.¹⁷⁾ Také československá teorie vystupuje proti tomu, aby byla procesní práva poškozeného omezována nějakými předběžnými úvahami o jeho spoluzavinění, když ještě není rozhodnuto o vině obviněného.

Strogovič zdůrazňuje význam toho, aby mohl poškozený aktivně využít svá práva pro zjištění objektivní pravdy v trestním řízení.¹⁸⁾ K těmto otázkám zaujala stanovisko i praxe v SSSR v jednom z posledních komentářů.¹⁹⁾

Rozhodně je třeba souhlasit s názory, že viktimologické údaje v trestním řízení, které mají pochopitelně značný význam pro právní kvalifikaci a pro posouzení konkrétní nebezpečnosti činu, nemohou být důvodem k tomu, aby byla odpovědnost za trestný čin pachatele trestného činu přesouvána na poškozeného a aby byla z tohoto důvodu procesní práva poškozeného omezována.

Podle ústavy SSSR mají všichni občané SSSR právo na soudní ochranu před útoky na svou čest, důstojnost, život, zdraví, na osobní svobodu a majetek.

Ochrana poškozeného tedy plyne podle názorů sovětské teorie a praxe nejen z ustanovení trestního řádu, ale i z ústavy.

Procesní právo může poškozený uplatňovat od okamžiku zahájení trestního řízení (Vozbužděníje ugolovnoho děla). V čl. 109 tr. řádu RSFSR se uvádí, že ten, jehož zájmy byly dotčeny trestným činem, má právo obracet se na příslušné orgány, podávat jim vysvětlení a předkládat dokumenty. Oznamovatel je podle čl. 109 tr. řádu RSFSR uvědoměn o tom, jak bylo o trestní věci rozhodnuto; jestliže nebylo zahájeno trestní řízení, může oznamovatel toto rozhodnutí napadnout stížností, adresovanou prokurátorovi nebo soudu (čl. 113 tr. ř. RSFSR).

Právo dávat vysvětlení má poškozený po zahájení trestního řízení, přičemž jde (na rozdíl od svědka) o jeho *právo*. Zároveň má poškozený podle čl. 53 a 75 tr. řádu RSFSR i *povinnost* podávat vysvětlení a vypovídat pravdivě. Neučiní-li tak, může být trestně odpovědný (čl. 181 a 182 tr. zákona RSFSR). Jeho výpověď je důkazním prostředkem podle čl. 69 odst. 2 tr. řádu RSFSR.

¹⁶⁾ Karnějeva, L. M., Korotěnko, V. V.: Praktika vypolnėnija Osnov ugolovnoho sudoproizvodstva SSSR a sojuzných respublik. Sovětskoje gosudarstvo i pravo 2/1961; Cypkin, A. L.: K voprosu o zaščitě prav ličnosti v ugolovnom sudoproizvodstve. Saratov 1962, str. 280; Dubrivnyj, A. V.: Potěrpėvšij na predvaritelnom sledstviji. Saratov 1966, str. 23 a násl.

¹⁷⁾ Aleksejev, N. S., Dajev, V. G., Kokorev, L. D.: Očerok razvitija nauki sovětskogo ugolovnoho processa. Voroněž 1980, str. 128.

¹⁸⁾ Strogovič, M. S.: Kurs sovětskogo ugolovnoho processa. Moskva 1968, díl I., str. 258.

¹⁹⁾ Viz Kommentar k Ugolovno-processualnomu kodexu RSFSR pod red. A. M. Rekunkova i A. I. Orlova, Moskva 1981, str. 69 a násl.

Poškozený a jeho zmocněnec mohou navrhnout důkazy, podávat návrhy, seznamovat se s materiály od okamžiku skončení přípravného řízení, účastnit se na hlavním líčení, namítat vyloučení, podávat stížnosti a odvolání.

V některých případech má poškozený právo buď osobně, nebo prostřednictvím zmocněnce podporovat žalobu. Tam, kde je poškozený zároveň občanskoprávním žalobcem, může žádat zajištění svých majetkových práv.

Na rozdíl od československé úpravy nemá poškozený právo přednést v hlavním líčení závěrečnou řeč, což je předmětem kritiky v literatuře.²⁰⁾

Diskuse se vedou i o procesním významu nesouhlasu poškozeného se zastavením trestního stíhání.²¹⁾

Na rozdíl od československé úpravy má každý poškozený právo podávat odvolání proti rozsudku soudu I. stupně, a to i pokud jde o vinu a trest. Má také právo stížnosti proti dalším rozhodnutím soudu tam, kde to trestní řád RSFSR vysloveně připouští.

Zvláštností sovětské úpravy je to, že v jednotlivých svazových republikách existují delikty, které je možno stíhat v trestním řízení jen na základě obžaloby poškozeného (soukromá obžaloba).

V RSFSR jsou to (čl. 27, odst. 1 tr. řádu RSFSR) tyto případy:

- a) urážka (čl. 131 tr. zák. RSFSR),
- b) pomluva (čl. 130 odst. 1 tr. zák. RSFSR),
- c) některé případy úmyslných ublížení na zdraví (čl. 112, odst. 1 a 2 tr. zák. RSFSR).

Pokud jde o případy, které se stíhají soukromo-veřejnou obžalobou (čl. 27 odst. 2 tr. ř. RSFSR), patří sem skutkové podstaty trestných činů, a to:

- a) znásilnění podle čl. 117 odst. 1 tr. zák. RSFSR,
- b) poškození autorských práv a práv k vynálezům (čl. 141 tr. zák. RSFSR).

I v těchto případech však je za určitých okolností možné s ohledem na obecný zájem, aby prokurátor zahájil trestní řízení i bez obžaloby poškozeného.

Tam, kde prokurátor vstoupí do již probíhajícího řízení, mění se i povaha trestního řízení a nelze povolit smír obviněného a poškozeného.

Důležité je, že se nekoná předsoudní stádium, ale řízení se koná přímo u soudu. Zvláštností právní úpravy těchto případů je i tzv. vzájemná obžaloba (vstrečna žaloba), kdy může obžalovaný podat také žalobu na soukromého žalobce.

Řízení před soudem probíhá podle obecných zásad s některými zvlášť-

²⁰⁾ Např. Jurčenko, V. J.: Garantiji prav potěrpěvšego v sudebnom razbiratelstve. Tomsk 1977, str. 44; nejnovější Savickij, V. M.

²¹⁾ Např. Strogovič, M. S.: Ob ugovolno-processionalnom zakone, in: Problemy pravosudija i ugovolnogo prava. Moskva 1978, str. 23.

nostmi, jako je např. možnost smíření poškozeného a obviněného (do odchodu soudu k poradě), což je důvodem pro zastavení řízení.

Případy, které je možno stíhat soukromou obžalobou, mohou být projednávány i soudružským soudem.

3. POŠKOZENÝ A NÁHRADA ŠKODY

Poškozený může v rámci trestního řízení žádat náhradu škody v tzv. adhezním řízení.

Za subjekt adhezního řízení je možno podle § 43 odst. 1 československého trestního řádu pokládat jen osobu uplatňující majetkový nárok ve smyslu ustanovení § 43 odst. 2 tr. řádu s tím, že takovým uplatněním usiluje o přiznání tohoto nároku samostatným výrokem soudu vedle výroku o vině a výroku o trestu.

Československý trestní proces nezná pojem „občanskoprávní žalobce“ tak, jak je tomu v SSSR, tedy pojem samostatného subjektu s oprávněním převzít na sebe žalobní iniciativu nezávisle na postupu orgánů činných v trestním řízení, jak je tomu v právu sovětském. V trestním řízení pak jako relativně samostatný subjekt nemůže vystupovat na straně poškozeného ani na straně obviněného osoba v roli vedlejšího účastníka, která má na rozhodnutí v adhezním řízení právní zájem.

Aby soud mohl v adhezním řízení rozhodnout o nároku poškozeného, musí být tento nárok uplatněn oprávněnou osobou. Takovou oprávněnou osobou je podle § 43 odst. 2 tr. řádu poškozený sám, avšak nárok může uplatnit i prokurátor podle § 43 odst. 3 tr. řádu a ve smyslu § 45 odst. 1 tr. řádu je to i zákonný zástupce poškozeného, pokud sám poškozený je zbaven způsobilosti k právním úkonům nebo jeho způsobilost je omezena a dále pak podle § 45 odst. 2 tr. řádu jsou to i právní nástupci poškozeného.

Poškozeným zde může být fyzická osoba, osoba právnická, ale i stát.

Za právnickou osobu je třeba pokládat organizaci, která je nadána právní subjektivitou, tedy organizaci státní, družstevní nebo společenskou, jejíž činnost ve smyslu § 18 občanského zákona přispívá k rozvoji socialistických vztahů. Mají se na mysli jak hospodářské organizace zřizované státem, tak i jiné hospodářské organizace. Za tyto osoby jednají představitelé určení buď obecnými právními předpisy, nebo osoby k tomu určené statutárními předpisy příslušného orgánu nebo organizace.

Nárok na náhradu škody, jak bylo již řečeno, může uplatnit i prokurátor, pokud to vyžaduje ochrana zájmů společnosti, socialistických organizací nebo pracujících, zejména byla-li trestným činem způsobena škoda na majetku v socialistickém vlastnictví. Prokurátor zde může uplatnit

nárok i vedle poškozeného, avšak vždy svým jménem a tedy nikoliv za poškozeného, tedy tak, že i on navrhne přiznání nároku poškozenému. Uzná-li to za nutné, uplatní nárok i tehdy, kdy sám poškozený nárok neuplatnil, a to nezávisle na vůli tohoto poškozeného, a tedy pokud to uzná za vhodné, i proti vůli poškozeného. V tomto smyslu se řídí podmínkami, resp. důvody uplatnění nároku, jak jsou dány v § 43 odst. 3 tr. řádu. Nehledě na to, že uplatňuje nárok nezávisle na vůli poškozeného a svým jménem, tedy nikoliv za poškozeného, musí soud, pokud o nároku rozhoduje, uvést ve výrokové části přiznání nároku poškozenému a nikoliv prokurátorovi, respektive státu, a stejně tak, pokud odkáže na jiné řízení, musí na toto řízení odkázat nikoliv prokurátora jako navrhovatele, ale poškozeného. Nárok na náhradu škody lze uplatnit ve kterémkoliv stadiu řízení, které předchází hlavnímu líčení, přičemž nárok se pokládá za řádně uplatněný i tehdy, kdy je podán před zahájením trestního řízení tím, že je obsažen v trestním oznámení, na základě kterého po prošetření k zahájení trestního stíhání došlo. Poškozený může uplatnit nárok i v přípravném řízení a v hlavním líčení, a to nejpozději do začátku dokazování. Znamená to tedy, že nárok je uplatněn včas do započetí výsledku obžalovaného soudem.

K uplatnění nároku nepostačí, že poškozený prohlásí, že se připojuje k trestnímu řízení s nárokem na náhradu škody. Tento nedostatek, jak ho zná praxe, nerespektuje požadavek, aby přihláška nároku byla alespoň v minimálním rozsahu specifikována. Také v tomto smyslu je třeba poškozeného poučit, že musí ve své přihlášce uvést alespoň minimální částku, kterou jako náhradu škody požaduje, i když to neomezuje poškozeného v pozdějším upřesnění nároku.

Důležité jsou také důvody, pro které poškozený nárok uplatňuje. Zde by měl poškozený uvést alespoň v hrubých rysech příčinný vztah mezi trestným činem obviněného jako protiprávním úkonem, a vznikem škody, a to zejména v případech, kdy škoda není zřejmá jako bezprostřední účinek trestného činu.

Jestliže poškozený neuvede výslovně, že žádá, aby mu v trestním řízení byl přiznán nárok na náhradu škody a neprovede ve svém prohlášení potřebnou specifikaci, může v trestním řízení vystupovat pouze jako poškozený podle § 43 odst. 1 tr. řádu. Jestliže poškozený neuplatní svůj nárok včas, tj. do začátku dokazování, ale až později, vysloví soud usnesením podle analogie § 44 odst. 3 tr. řádu a § 206 odst. 4 tr. řádu, že poškozený nárok v adhezním řízení uplatnit nemůže. Tato okolnost rovněž nevylučuje další účast poškozeného ve smyslu § 43 odst. 1 tr. řádu.

Z hlediska důvodů uplatnění nároku a povahy škody je třeba za poškozeného s nárokem na náhradu škody pokládat:

1. toho, komu škoda vznikla přímo trestným činem i toho, komu majet-

- ková nebo jiná újma vypočitatelná v penězích vznikla v důsledku jiného škodlivého následku trestného činu,
2. toho, kdo za škodu odpovídá a tuto škodu nahradil,
 3. toho, kdo podle platných právních předpisů odstranil škodlivé následky trestného činu,
 4. v závislosti na zákonných podmínkách převzetí smluvního závazku toho, kdo za škodu ručí a tuto škodu nahradil nebo podle platných právních předpisů je povinen odstranit škodlivé následky nebo zajistit jejich zmírnění.

V adhezním řízení může však poškozený uplatnit jen takový nárok, o kterém nebylo ještě rozhodnuto jiným příslušným orgánem (§ 44 odst. 3 tr. řádu). Zastává se názor, že takovým rozhodnutím se má rozumět pouze rozhodnutí pravomocné s tím, že překážka litispendence, tj. věci již zahájené, je zde neúčinná. Takový výklad odporuje znění ustanovení § 44 odst. 3 tr. řádu, kde je zmínka pouze o rozhodnutí jako překážce uplatnění nároku a nikoliv zmínka o rozhodnutí pravomocném, které by uplatnění nároku překáželo. Je třeba respektovat požadavek urychleného, tedy bezprůtažného rozhodování o nároku poškozeného jako prostředku zhojujícího nebo zmírňujícího následky trestného činu. Nehledě na to, že trestní řád nezná zásadu hospodárnosti řízení, jak ji zná například občanský soudní řád, je třeba pokládat rozhodnutí o náhradě škody jiným příslušným orgánem za rozhodnutí ve smyslu cit. ustanovení trestního řádu, a to i tehdy, kdy takové rozhodnutí nenabývalo ještě právní moci, neboť pokud předchází návrhu v adhezním řízení, je předpoklad, že nárok poškozeného bude uspokojen dříve, než jak by tomu bylo na základě rozhodnutí v řízení trestním.

Náležitosti řádného uplatnění nároku na náhradu škody je i respektování požadavku jejího vyčíslení. Je třeba vycházet při určování výše škody z jednotných kritérií proto, že hlediskem pro určení výše škody nemůže být subjektivní hodnocení poškozeného, ani individuálně chápáná významnost újmy pro poškozeného v tom či onom případě, jak k tomu přihlížejí některé jiné hmotněprávní systémy.

Základním kritériem zde slouží maloobchodní ceny předmětů, které byly buď trestným činem poškozeny, nebo byly předmětem útoku majetkových deliktů apod. Mají se zde na mysli maloobchodní ceny platné v době nabytí věci s přihlédnutím k opotřebení tak, aby stupeň opotřebení v konfrontaci s původní maloobchodní cenou vedl k určení přesné výše škody.

Kritériem však může být i hodnota věci z hlediska bezprostředního ohodnocení a tedy nikoliv z hlediska maloobchodní ceny při nabytí věci. Opotřebení zde nemusí vždy sloužit jako kritérium snížení ceny. Zde máme na mysli cenu uměleckých předmětů, starožitností apod., kde výše

škody musí být určována s přihlédnutím k těmto hodnotám věci i s přihlédnutím k cenám formovaným do jisté míry obecnou poptávkou po takových předmětech, i když nelze při stanovení ceny vycházet z cen spekuláčních.

Poněkud problematické je stanovení výše škody tam, kde oprava nebo náhrada věci opotřebené je možná pouze výměnou nového za staré a poškozený je touto možností vázán jako možností jedinou. Lze jen s výhradou souhlasit s názorem, že v takových případech se opravou, případně rekonstrukcí věc vždy zhodnocuje, a že poškozený má vždy právo pouze na náhradu části nákladů s přihlédnutím ke stupni opotřebení. Soudíme, že je třeba individuálně hodnotit, zda by si takovou zhodnocující opravu poškozený přál, či zda taková oprava mění vlastnosti z hlediska potřeb nebo požadavků poškozeného. Jestliže je k takovému zhodnocení poškozený nucen, ačkoliv si ho sám nepřeje, pak by v těchto případech měla být výše škody stanovena podle toho, co bylo z hlediska naturální restituce nutné a odpovědnost za tuto nutnost by bylo třeba přičítat pachateli.

Pokud jde o předměty, jejichž hodnota není vyjádřena v maloobchodních cenách, je třeba vycházet z ustanovení § 442 odst. 1 obč. z. a z § 179 odst. 1 zákoníku práce, tj. z hodnocení nákladů na naturální restituci, případně z cen, které platí mezi socialistickými organizacemi. Při výpočtu devizových hodnot se výše škody stanoví úředním kursovním listem, avšak i zde je třeba zkoumat skutečnou výši škody a výši účtovanou příslušným zařízením nebo organizací za poskytnuté služby nebo léčení apod. s tím, že výše škody se má hodnotit podle ceny skutečně vynaložených nákladů a nikoliv podle ceny účtované v závislosti na tom, komu byly služby provedeny či léčení poskytnuto.

Z díkce československého trestního řádu o majetkové povaze uplatňovaného nároku je zřejmé, že se poškozený nemůže svým návrhem domáhat úpravy jiných právních vztahů než vztahů majetkových a tedy nikoliv například vztahů statusové povahy. Takové rozhodnutí není v adhezním řízení možné ani na návrh prokurátora, ani z iniciativy soudu, a to ani tehdy, kdy povaha konkrétní posuzované věci prospěšnost takového rozhodnutí přímo napovídá. Máme na zřeteli například sankci zbavení rodičovských práv v souvislosti s delikty rodičů směřujících proti zájmům na zdravém duševním i fyzickém vývoji vlastních dětí. Možnost takových sankčních opatření je dána trestními normami v některých zemích a v SSSR trestními kodexy řády republik s výjimkou trestních kodexů Ruské federace, Běloruska a Litvy. Nehledě na rozdílné podmínky užití takové sankce jako prostředku konstituování nových právních vztahů, zůstává její odůvodněnost předmětem diskuse v sovětské literatuře.²²⁾

²²⁾ K tomu srov. Šargorodskij, M. D.: Nakazaniye po sovětskomu ugolovnomu pravu. Moskva 1958, str. 20; Noj, I. S.: Voprosy teorii nakazaniya v sovětskom ugolovnom

V československé literatuře se v tomto směru promítá do sporných úvah pouze otázka o přiznání poškozenému práva domáhat se v adhezním řízení stanovení výživného.²³⁾

Československý trestní zákon neobsahuje v systému sankcí trest vymezující povinnost odsouzeného k náhradě škody nebo trest určující povinnost odsouzeného k odstranění škodlivých následků a způsob jejich odstranění. V tomto směru je výše a druh trestu ovlivnitelný jen přiznáním polehčující okolnosti ve smyslu ustanovení § 33 písm h) trestního zákona, kdy obžalovanému polehčuje okolnost, že se přičinil o odstranění škodlivých následků trestního činu nebo dobrovolně nahradil způsobenou škodu. Rozhodování soudu ve věci samé je zde tedy z tohoto hlediska ovlivnitelné postupem obžalovaného jen do doby konečného rozhodnutí.

Je vyloučena i možnost určit ve výroku rozsudku způsob, jakým by měla být odčiněna i nemajetková újma způsobená odsouzeným (veřejná omluva apod.). Tuto otázku lze obecně řadit mezi otázky velmi sporné pro pochybnost, zda by odsouzený byl reálně schopný podat takovou satisfakci se zárukou, že újmu způsobenou poškozenému ještě více neprohluší. (K tomu srov. například čl. 32 tr. kodexu RSFSR ve spojitosti s čl. 130, 131 tr. kod. RSFSR — pomluva, urážka.)

Je účelné, aby poškozený uplatnil nárok na náhradu škody již v přípravném řízení a má být v tomto smyslu orgány činnými v trestním řízení poučen, aby mohly být zjištěny všechny okolnosti významné pro rozhodnutí o povinnosti obviněného k náhradě škody způsobené trestným činem a případně, aby mohl být nárok poškozeného zajištěn podle § 47 tr. řádu. Uplatnil-li poškozený nárok na náhradu škody po lhůtě stanovené v § 43 odst. 2 (§ 206 odst. 2) tr. řádu, vysloví soud podle analogie § 44 odst. 3, § 206 odst. 4 tr. řádu, že poškozený nárok na náhradu škody již uplatňovat

prave. Saratov 1962, str. 102; Dajev, V. G.: Sovremennoje problemy graždanskogo iska v ugolovnom processe. L. 1972, str. 61 a násl.; Hlavička, J.: Rozhodování o náhradě škody v adhezním řízení. Praha 1973, str. 13.

²³⁾ Tendence usilující o kodifikaci takového práva, případně usilující o přiznání takového práva zobecněným soudním výkladem se však dosud nesetkala s výraznou podporou.

Jde o to, že podle příslušných ustanovení zákona o rodině vycházejí československé soudy z úvahy o poměrech povinného k placení výživného, o poměrech osoby vyživované a hodnocení těchto okolností je pak základem pro stanovení výše výživného s tím, že tuto výši je možné, v závislosti na poměrech té či oné strany a na návrh některé ze stran, dalším soudním rozhodnutím měnit. Výše výživného se tedy nestanoví zákonem vymezenou poměrnou částkou z příjmů povinného, jak to znají některé jiné právní úpravy. Prostředky i způsob dokazování je při řešení této otázky značně odchylný od dokazování faktu neplnění vyživovací povinnosti. Podstata otázky je zde v tom, že povinnost platit výživné plní přímo ze zákona a právě její naplnění je důvodem trestního postihu. V tomto smyslu je povinnost nesporná a nemůže být předmětem rozhodování. Ze stejného důvodu nemůže jako subjekt adhezního řízení ve smyslu § 43 odst. 2 tr. ř. vystupovat ani osoba uplatňující nárok na dlužené výživné, jehož výše byla již dříve stanovena soudním rozhodnutím.

nemůže, což ničeho nemění na postavení poškozeného podle § 43 odst. 1 tr. řádu.

Je samozřejmé, že při stanovení povahy a výše škody není možno se spokojit jen vyjádřením poškozeného. Toto vyjádření musí být podloženo potřebnými doklady (viz č. 11/1967 a č. 38/1967 Sb. rozh. tr.).

Požadavek zjišťování objektivní pravdy ve smyslu základních zásad trestního řízení uvedených v § 2 odst. 5 tr. řádu platí bez výjimky pro rozhodnutí kterékoliv otázky, kterou nutno v trestním řízení řešit, tedy i pro rozhodování o otázkách postavení poškozeného v trestním řízení a o náhradě škody.

Ke splnění tohoto požadavku napomáhají i další ustanovení trestního řádu, která základní požadavek k zjišťování skutečného stavu věci podrobně rozvádějí ve vztahu k okolnostem umožňujícím stanovení povahy a výše škody způsobené trestným činem (přečinem). V prvé řadě je jím ustanovení § 89 odst. 1 písm. e) tr. řádu, které zakotvuje potřebu dokazování v trestním řízení i okolností umožňujících stanovení povahy a výše škody. Patří sem i ustanovení § 164 odst. 2 tr. řádu, které zavazuje vyšetřovatele postupovat tak, aby byly co nejrychleji a nejúplněji objasněny i všechny skutečnosti potřebné k posouzení *nároku* poškozeného na náhradu škody.²⁴⁾

Je potřeba zdůraznit, že u majetkových trestných činů (přečinů) je v každém případě důležité, aby byla bezpečně zjištěna výše škody. Je to zapotřebí zejména pro správné rozhodnutí o vině, protože podle výše škody lze posoudit, zda jde o trestný čin, přečin nebo přestupek.

Ze zákonného ustanovení § 43 odst. 2 tr. řádu, pojednávajícího o adhezním řízení, plyne, že v návrhu na náhradu škody musí být patrné, z jakých důvodů a v jaké výši se nárok na náhradu škody uplatňuje.

K označení důvodu postačí zpravidla tvrzení poškozeného, že trestným činem (přečinem), za který je pachatel stíhán, mu byla způsobena škoda. Požadavek, aby byla uvedena výše škody, neznamená, že musí být ihned při předložení návrhu uvedena přesně celá škoda. Musí však být uvedena alespoň v minimální částce. Uplatnil-li poškozený nebo prokurátor nárok na náhradu škody, nebrání nic tomu, aby ji později upřesnil. Při řízení u soudu prvního stupně může dojít k upřesnění až do doby, než se odebere soud k závěrečné poradě podle § 217 tr. řádu. Totéž platí i pro řízení odvolací.

Jak vyplývá i z rozhodnutí Nejvyššího soudu č. 7/1968 Sb. rozh. tr., neuvede-li poškozený v návrhu na náhradu škody výši a důvod uplatňovaného nároku, nýbrž i po náležitém poučení jen všeobecně požaduje náhradu škody způsobené trestným činem (přečinem) nebo se jen paušálně

²⁴⁾ Srov. č. 11/1967 a č. 7/1968 Sb. rozh. tr.

vyjádřil, že se připojuje k trestnímu řízení s náhradou škody, jak bude orgány činnými v trestním řízení zjištěna, nelze to považovat za řádně uplatněný nárok na náhradu škody. Stejná povinnost platí i pro prokurátora.

Důvodová zpráva k hlavě II. tr. řádu uvádí, že soud bude oprávněn v trestním řízení rozhodovat i o takovém nároku, kde by jinak byl příslušný o nároku rozhodovat jiný orgán než soud. Dřívější komentář²⁵⁾ také v těchto intencích uváděl, že je škodou např. škoda státu na daních nebo jiných dávkách, o níž přísluší jinak rozhodovat finančním odborům rad národních výborů.

Toto stanovisko v souvislosti s problémem dvojího rozhodování v téže věci (soudem i národním výborem) je nyní v praxi upouštěno. Šlo by totiž i o problémy cla a dalších dávek tohoto typu. Judikatura dochází výkladem k tomu, že žádat náhradu majetkové škody je možné jen u škody, která se nahrazuje podle ustanovení občanského zákona.

Ve směrnici pléna Nejvyššího soudu Pls 1/1962, jakož i Pls 3/67 bylo zdůrazněno, že v trestním řízení lze uplatňovat jen takovou majetkovou škodu, která byla způsobena trestným činem (přechinem), jejíž vznik je v příčinné souvislosti se skutkem uvedeným v žalobním návrhu, přičemž na právním posouzení tohoto skutku nezáleží.

To je důležité, neboť v praxi se nezdá stávat, že poškozený uplatňuje celou cenu opravy (např. při střetu motorového vozidla) a nikoliv jen skutečně způsobenou škodu.

Je-li poškozeným socialistická organizace, nutno v souvislosti s rozhodováním o nároku na náhradu škody způsobené trestným činem (přechinem) zjišťovat i dobu vzniku tohoto nároku a vztah poškozeného k socialistické organizaci. Je to potřebné pro posouzení, zda bude nutno rozhodovat podle občanského zákoníku, zákoníku práce, případně jiných předpisů.²⁶⁾

Povinnost náležitě zjišťovat všechny okolnosti, z nichž vyplývá nárok poškozeného na náhradu škody, je zřejmá i z ustanovení § 186 písm. f) tr. řádu. Podle tohoto ustanovení je nedostatečné objasnění věci z hlediska návrhu na náhradu škody jedním z důvodů předběžného projednání obžaloby. Zřejmé je to i z ustanovení § 188 písm. f) tr. řádu, podle něhož nedostatky v uvedeném směru zjištěné jsou důvodem k vrácení věci prokurátorovi k šetření.

Vrátí-li soud věc prokurátorovi z jiného důvodu, např. proto, že nebyly objasněny okolnosti, které mají význam pro rozhodnutí o vině a trestu, je namístě poukázat i na nedostatky týkající se práv poškozených, např.

²⁵⁾ Trestní řád, komentář. Orbis, Praha 1963, str. 99.

²⁶⁾ Srov. č. 5/1968 Sb. rozh. tr.

nedostatek řádného poučení apod. Zvláště pečlivě je třeba postupovat v případech, kde trestným činem byla poškozena socialistická organizace, protože dodržení příslušných ustanovení trestního řádu, týkajících se zajišťování práv poškozených, je podkladem pro řádné plnění povinností signalizace, uvedené v ustanovení § 184 odst. 2 tr. řádu.

Při zjišťování a stanovení výše majetkové škody je třeba vycházet ze škody skutečné, tj. z částky představující majetkovou hodnotu, o kterou byl majetek poškozeného trestným činem (přechinem) zkrácen. Pokud určité věci nejsou předmětem prodeje spotřebitelům v maloobchodních cenách, a proto taková cena nebyla stanovena, je třeba vycházet z ceny, která platí mezi socialistickými organizacemi. To odpovídá plně jak ustanovením § 342 odst. 1 obč. zák. a § 179 odst. 1 zák. práce, podle nichž se hradí jen skutečná škoda, a to uvedením v předešlý stav, a není-li to možné a účelné, hradí se v penězích, tak ustanovením § 443 obč. zák. a § 180 zák. práce, která stanoví, že při určení výše škody se vychází z ceny v době poškození, přičemž v ustanovení § 180 zák. práce je ještě výslovně uvedeno, že z maloobchodní ceny se vychází jen tenkrát, je-li stanovena.²⁷⁾

Vliv na výši škody má též rozsah opotřebení věci. Proto např. při poškození motorového vozidla nestačí provést důkaz o tom, v jakém rozsahu byla škoda na tomto vozidle způsobena trestným činem (přechinem), jen samotným vyjádřením poškozeného nebo doložením účtů za nové součástky a provedení opravy. Pravidlem by mělo být, aby rozsah škody na motorovém vozidle byl zjištěn ohledáním podle § 113 tr. řádu za přizvání odborníka, a pokud bylo vozidlo pojištěno proti škodě, i za přizvání zastupce inspektorátu pojišťovny. V protokole o ohledání by měly být popsány součásti poškozené v důsledku trestného činu (přechinu) a rozsah škody tak, aby soud měl možnost přezkoumat správnost vyúčtování opravy motorového vozidla, zejména v tom směru, zda způsobení škody nebylo využito k opravě nad rámec poškození, tj. k opravě nebo výměně součástí opotřebovaných jeho běžným používáním (viz č. 7/1969 Sb. rozh. tr.). V každém případě při vzniku škody odcizením, poškozením, zničením apod. věci starších a opotřebovaných je třeba vždy přihlížet k okolnostem snižujícím jejich hodnotu, tj. ke stáří, stupni opotřebení, délce používání věci apod. Vyplývá to z ustanovení § 443 o. z. a § 189 odst. 2 zák. práce, podle nichž se vychází při určení výše škody na věci z ceny v době poškození.²⁸⁾

Při zjišťování rozsahu škody na majetku v socialistickém vlastnictví způsobené trestnými činy v souvislosti s turistickým ruchem, zejména trestnými činy porušování předpisů o oběhu zboží ve styku s cizinou podle

²⁷⁾ Hlavička, J.: Rozhodování o náhradě škody v adhezním řízení. SEVT 1973, str. 25.

²⁸⁾ Srov. č. 11/1967 a č. 33/1967 Sb. rozh. tr.

§ 124 tr. zák., ohrožení devizového hospodářství podle § 146 tr. zák. a trestných činů zkrácení daně podle § 148 tr. zák. páchaných nedovoleným dovozem nebo vývozem zboží a nákupem cizozemských platidel na černém trhu, je nutno vycházet při přepočtu na naši měnu z korunové hodnoty stanovené úředním kursovním lístkem.

Správné posouzení povahy a výše materiální škody je velmi náročným úkolem pro orgány činné v trestním řízení, neboť předpokládá dobrou znalost nejen trestněprávních předpisů, ale i z jiných odvětví práva, jako jsou občanský zákoník, zákoník práce, zákon o regresních náhradách, devizový zákon, celní zákon apod.

Povinnost pachatele nahradit škodu, kterou způsobil trestným činem (přechinem), je občanskoprávní sankcí za spáchaný čin. Uplatnění této sankce spolu se sankcemi trestního práva, to je s uložením trestu po vyslovení viny pachatele, má veliký výchovný význam. Současné vyhlášení výroku o vině, trestu a náhradě škody se navzájem doplňují ve svém výchovném působení na pachatele i ostatní občany. Proto zejména při trestním řízení o trestných činech majetkových je zapotřebí vytvářet všechny předpoklady k tomu, aby soud mohl rozhodnout již v trestním řízení o náhradě škody, tedy je nutno především zjišťovat povahu a výšku způsobené škody a plně respektovat všechna práva poškozeného, která mu přiznává trestní řád. Při trestných činech proti majetku zjišťovat okolnosti umožňující stanovení povahy a výšky škody má význam nejen pro výrok o náhradě škody, ale úzce souvisí se zjišťováním skutečného stavu věci i pro výrok o vině a trestu.

V zásadě je nutno podotknout, že problematice materiální škody v trestním řízení je věnována značná pozornost jak v právní teorii, tak i v praxi, a to nejen u nás, ale i v sousedních socialistických zemích.

Usměrňování rozhodovací praxe byly věnovány četné rozborů, závěry a stanoviska československých nejvyšších soudů.²⁹⁾

Ve smyslu § 43 odst. 2 tr. řádu je za poškozeného pokládána každá osoba, které v příčinné souvislosti s trestným činem (přechinem) vznikla jakákoliv újma vypočítatelná v penězích. Může to být tedy například osoba požadující náhradu za bolestné, za ztížení společenského uplatnění apod.,

²⁹⁾ Z nejdůležitějších uvádíme: Směrnice pléna Nejvyššího soudu k výkladu ustanovení trestního řádu o právech a postavení poškozeného v trestním řízení a o ochranné škody, způsobené trestným činem (o adhezním řízení) ze dne 4. července 1962, Pls 1/62; rozbor a zhodnocení výsledků проверки rozhodování některých okresních soudů o trestných činech ublížení na zdraví podle § 221 a § 222 tr. zák. Pls 5/65, rozbor činnosti soudů při zjišťování skutečného stavu věci a při provádění důkazů Pls 6/66 z 15. září 1966, zhodnocení praxe soudů při uplatňování ustanovení trestního řádu o právech a postavení poškozeného v trestním řízení a o náhradě škody způsobené trestným činem (adhezní řízení) Pls 3/67 z 22. února 1967, rozbor a zhodnocení rozhodování soudů o trestných činech rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví podle § 132 tr. zák. Prz 18/67 z 31. května 1967 aj.

pokud kritéria upravená právními předpisy takový výpočet výše požadované náhrady umožňují.

Jestliže, jak již bylo řečeno, lze v trestním řízení uplatňovat nárok na náhradu škody (majetkové újmy) způsobené trestným činem, lze takovou škodou rozumět jen újmu, jejíž vznik je v příčinné souvislosti se skutkem uvedeným v žalobním návrhu (v návrhu na potrestání), přičemž je nerozhodné právní posouzení daného skutku. Pro uplatnění nároku v adhezním řízení tedy nepostačí, že vznik škody jen souvisí se žalovaným skutkem.

Naproti tomu okolnost, že při jednočinném souběhu trestných činů není v žalobním návrhu uvedena právní kvalifikace všech sbíhajících se trestných činů, nebrání poškozenému uplatnit nárok na náhradu škody i tehdy, kdy škoda vznikla v příčinné souvislosti s trestným činem obsaženým v žalovaném skutku, ale z důvodů faktické konzumpce neuvedených v obžalobě.

Jako poškozený s nárokem na náhradu škody nemůže však vystupovat ten, kdo v dobré víře zakoupil kradenou věc, která byla později vrácena majiteli. Poškozeným je nepochybně jen původní majitel, neboť právě jemu vznikla škoda trestným činem krádeže podle § 247 tr. z. Škoda, která vznikla tomu, kdo kradenou věc koupil, může být pak jen důvodem uplatnění nároku v řízení občanskoprávním, a to proti pachateli uvedeného trestného činu. Nárok proti obviněnému v adhezním řízení uplatňovaný takovým kupujícím by byl však možný, a to vedle majitele jako poškozeného, jestliže by kupující jednal v důsledku podvodného uvedení v omyl a obviněný by byl v daném řízení pro podvod stíhán. Šlo by tedy o nárok uplatňovaný nikoliv v souvislosti s krádeží, ale v souvislosti s podvodem jako samostatně posuzovaným skutkem.

Majetkovou škodou vyjádřitelnou v penězích nelze rozumět pouze zmenšení majetku poškozeného, ale i jinou materiální újmu, jako je například důsledek poškození věci, vyšší náklady vynaložené na zajištění řádného provozu organizace ohroženého trestným jednáním pachatele, penalizační poplatky při opožděné dodávce výrobků nebo při opožděné vykládce dopravních prostředků, náklady na léčení, rehabilitaci, nemocenské a důchodové dávky a podobně. Tedy pod pojmem škoda se zde rozumí každý účinek, který lze odčinit buď naturální restitucí, nebo peněžitou náhradou, pokud to příslušné předpisy o odškodnění dovolují.

Škodou se rozumí také pohledávky plynoucí z důvodu náhrady škody, tedy příslušenství jako úroky z prodlení apod.

Naproti tomu za škodu v daném smyslu se nepovažují náklady, potřebné k účelnému uplatnění nároku poškozeného v adhezním řízení. Povinnost uhradit takové náklady uloží soud odsouzenému podle § 155 tr. řádu samostatným usnesením po právní moci rozsudku, a to v případě, že návrhu

poškozeného vyhověl alespoň z části a že účast zmocněnce byla k účelnému plnění nároku nutná. (Viz rozhodnutí tr. č. 52/1960 Sb. rozh.)

Do pojmu škody jako důvodu návrhu adherenta je třeba řadit i náhradu za plnění provedené na základě právního předpisu jinou osobou než tím, kdo plnit měl, tj. v daném případě za obviněného, nebo náhradu za plnění osobou, která za škodu odpovídá, ačkoliv původcem škody je obviněný. Jde například o odstranění škodlivých následků trestného činu, nezávisle na možnostech obviněného (např. orgány zdravotnictví), o náhradu z odpovědnosti za škodu při provozu motorových vozidel apod.

Vedle těchto regresních náhrad je však třeba pod pojmem škoda rozumět i regresní náhradu, kdy požadovaná výše neodráží škodu skutečnou, ale takzvanou „společenskou újmu“. Uplatněný nárok zde sice směřuje ke zmírnění vzniklých následků, avšak současně má i sankční charakter. Takový nárok postihové povahy se uplatní zejména u trestných činů proti životu i zdraví s tím, že budou alespoň z části uhrazeny náklady vynaložené společností na vzdělání, odbornou přípravu, sociální zajištění poškozeného. Pro některé případy zákon o regresních náhradách (zákon č. 33/1965 Sb.) stanoví povinnost k náhradě pevnou částkou, kterou je pachatel povinen zaplatit v případě, že zaviněně způsobil újmu na zdraví nebo smrt. Taková náhrada zpravidla neodpovídá skutečné újmě, která z tohoto následku společnosti vznikla, avšak její penální charakter, vedle trestně právní sankce, působí výchovně a současně vytváří i ekonomicky působící prvek.

Uplatněním regresního nároku se pochopitelně nezkracuje rozsah možného nároku uplatňovaného samotným poškozeným, například osobou, která utrpěla újmu na zdraví.

Sovětská právní úprava zajišťuje ochranu *majetkových* práv poškozeného v trestním řízení tím, že poškozený má právo podat tzv. občansko-právní žalobu.³⁰⁾ Takový poškozený se stává tzv. občanskoprávním žalobcem (tzv. graždanskij istec). Podle čl. 29 tr. řádu RSFSR může také žalobu podat osoba, která utrpěla materiální škodu trestným činem, tj. jde o prostředek k ochraně majetkových práv poškozeného. Pokud jde o morální škodu, objevily se názory, že by měla být také kompenzována prostřednictvím této žaloby. Protože však není jasné, jak by měla být tato morální škoda finančně ohodnocena, jsou zastánci těchto názorů v menšině.³¹⁾

Sovětská teorie i praxe vychází z toho, že o občanskoprávních návrzích se rozhoduje v trestním řízení při použití základních zásad trestního pro-

³⁰⁾ Další úvahy se týkají poškozeného — fyzické osoby — ačkoliv sovětská právní úprava dovoluje, aby tuto občanskoprávní žalobu podávala i osoba právnická.

³¹⁾ Srov. Šiminova, J. M.: Imuščestvénaja otvėtstvennost za moralnyj vred. Gosudarstvo i pravo č. 1/1970; proti tomu Mazalov, A. G.: Graždanskij isk v ugovnom processe. Moskva 1977, str. 32.

cesu — platí tedy totéž, co u nás, že občanskoprávní žalobce nemá ani při projednávání této žaloby důkazní břemeno jako v občanském soudním řízení.

Spory vznikají při úvahách o regresních nárocích, které část teorie považuje za otázku, která by měla být řešena v občanskoprávním řízení.

Občanskoprávní žalobu je možno podle čl. 29 tr. řádu RSFSR podat od zahájení trestního řízení do začátku hlavního líčení (teorie někdy žádá, aby bylo možno podat tuto žalobu již zároveň s trestním oznámením).

Podobně jako v případě poškozeného, je třeba uznat oprávněný subjekt za občanskoprávního žalobce zvláštním rozhodnutím. Při záporném rozhodnutí je možno podat opravný prostředek. Občanskoprávní žalobce má široká práva a na rozdíl od poškozeného může podle trestního řádu RSFSR pronášet závěrečnou řeč.

Orgány trestního řízení jsou povinny z vlastní iniciativy bez návrhu občanskoprávního žalobce zjišťovat všechny okolnosti nutné k tomu, aby bylo možno rozhodnout o návrzích občanskoprávního žalobce (srov. cit. čl. 68 tr. řádu RSFSR).

Pokud jde o rozhodování o občanskoprávním návrhu, je třeba říci, že při zastavení trestního řízení se o něm v trestním řízení nerozhoduje. Na rozdíl od naší úpravy je možno o občanskoprávním návrhu rozhodnout i ve zprošťujícím rozsudku. Je také možno v trestním řízení *zamítnout* občanskoprávní žalobu. Toto rozhodnutí znamená — v případě, že se stalo pravomocným — překážku rei iudicatae pro eventuální občanskoprávní řízení.

Podle čl. 40 Zásad trestního řízení SSSR a svazových republik a čl. 29 odst. 3 a 248 odst. tr. řádu RSFSR může prokurátor sám z vlastní iniciativy podat tuto občanskoprávní žalobu. Tuto možnost jednat z vlastní iniciativy, i když občanskoprávní žaloba podána nebyla, má i trestní soud sám.

Jestliže občanskoprávní žalobu podal prokurátor, stává se občanskoprávním žalobcem ten občan, z jehož újmy byla žaloba podána, přičemž není vázán právními názory prokurátora.

V případě více poškozených je samozřejmě možné, že přichází v úvahu i více občanskoprávních žalob i žalobců, kteří jednají v trestním řízení zcela samostatně.

4. ROZHODOVÁNÍ O NÁHRADĚ ŠKODY

Poškozený vystupuje v trestním řízení jako samostatný subjekt. Jako subjekt adhezního řízení vystupuje jen potud, pokud nárok uplatňuje do začátku dokazování, tj. ještě před započítáním výsledku obžalovaného.

Přihlášku k náhradě škody uplatní tedy nejpozději poté, co prokurátor přednesl obžalobu. Soud je povinen vyzvat poškozeného, aby přednesl návrh na vyslovení povinnosti obžalovaného škodu nahradit a uvedl rozsah požadované náhrady. V případě, že návrh, aby byla vyslovena povinnost obžalovaného k takové náhradě podal prokurátor v obžalobě nebo samostatným návrhem rovněž do začátku dokazování, je soud povinen poškozeného vyzvat, aby se k návrhu vyjádřil. Pokud je návrh poškozeného obsažen ve spise a sám poškozený není přítomen, je třeba návrh ze spisu v hlavním líčení přečíst.

Na rozdíl od řízení občanskoprávního není poškozený vázán důkazním břemenem. Orgány činné v trestním řízení postupují při zjištění skutkového stavu věci z vlastní iniciativy, aniž by vyčkávaly návrhu, přičemž jejich činnost musí směřovat ke zjištění objektivní pravdy, včetně otázek rozhodných pro posouzení nároku poškozeného.

O nároku poškozeného na náhradu škody rozhodne soud v o d s u z u j í c í m r o z s u d k u, a to buď tak, že vysloví, že obžalovaný je povinen poškozenému škodu nahradit (§ 228 odst. 1 tr. řádu), nebo poškozeného odkáže s jeho nárokem na příslušné občanskoprávní řízení nebo na řízení před jiným orgánem (§ 229 tr. řádu). Soud také může poškozenému přiznat nárok na náhradu škody jen zčásti a se zbytkem může odkázat na jiné řízení.

O návrhu musí rozhodnout soud vždy, a to i tehdy, jestliže nárok poškozeného neshledá dostatečně odůvodněným. Soud však nemůže nárok na náhradu škody zamítnout. V případě, že by zde byly shledány důvody pro takové zamítnutí, musí soud poškozeného odkázat na jiné příslušné řízení. Pokud by výrok o návrhu poškozeného na náhradu škody učiněn nebyl, může být tato okolnost důvodem pro podání odvolání.

Rozsudečný výrok o náhradě škody musí mít vždy úplnou povahu exekučního titulu, a tedy musí především přesně označit poškozeného jako osobu oprávněnou tak, aby nemohlo dojít k záměně v této osobě. U organizací a jiných právnických osob je třeba uvést nejen označení, ale i sídlo, případně jiné identifikující označení. U fyzických osob pak musí být vedle jména uveden datum narození, bydliště, zaměstnání apod.

V této spojitosti znovu poukazujeme na okolnost, že při regresních náhradách mohou jako navrhovatelé, tedy jako poškození vystupovat orgány zmocněné k tomu zákonem s tím, že uplatňují nárok za stát.

Z výroku musí být rovněž patrné, kdo a v jakém rozsahu je k náhradě škody povinen, a musí být zřejmé, zda jde o odpovědnost solidární či odpovědnost dělenou. Soud může rovněž vymezit podmínky výkonu rozhodnutí s tím, že může stanovit splátky a vymezit současně výši a podmínky výkonu rozhodnutí s tím, že může stanovit splátky a vymezit současně výši a podmínky jejich splatnosti.

Jak již bylo řečeno, při rozhodování je soud vázán výhradně trestním řádem a ustanovení občanského soudního řádu nemůže užít ani analogicky.

Při zproštění obviněného je soud povinen odkázat poškozeného vždy na občanskoprávní či jiné řízení podle § 229 odst. 3 tr. řádu.

Při rozhodování o náhradě škody v adhezním řízení musí soud řádně odůvodnit všechny výroky, tedy i výrok o náhradě škody. Stává se, že soudy v dostatečné míře respektují požadavek § 125 tr. řádu, jen pokud jde o výrok ve vině a trestu. Poněkud menší pozornost bývá věnována odůvodněním výroku o náhradě škody. Toto odůvodnění představuje souhrn důvodů, které se vztahují k samostatnému rozsudečnému výroku, a je tedy třeba, aby soud i zde uvedl, které skutečnosti pokládal za prokázané a které důkazy klade jako základ pro své rozhodnutí. Z odůvodnění musí být rovněž patrné, zda jde o škodu způsobenou v příčinném vztahu s trestným činem, resp. se skutkem uvedeným v žalobním návrhu, nebo naopak důvody ukazující na to, že škoda není v příčinném vztahu s tímto skutkem. Neméně důležité je uvedení skutečností, ze kterých soud vycházel při stanovení výše nároku, přičemž toto odůvodnění se musí vztahovat nikoliv k přiznání nároku jako celku, ale ke každé položce samostatně. Odůvodnění pak musí obsahovat i právní úvahy, kterými se soud řídil s přihlédnutím k jednotlivým důkazům a k souhrnu důkazu jako celku. V této souvislosti se musí soud zabývat i rozpornými výpověďmi poškozeného a obviněného, odůvodnit soudní názor na věrohodnost či nevěrohodnost těchto výpovědí a stejně tak zde musí být obsaženy i úvahy o tom, které z navrhovaných důkazů a z jakých důvodů soud pokládal za nadbytečné a neprovedl je. V tomto směru má tedy odůvodnění obsahovat i úvahu o námitkách a návrzích obhajoby, kterým nebylo vyhověno.

Vyčerpávající odůvodnění ve smyslu § 125 tr. řádu se nevyžaduje jenom u výroků, kterými soud přiznává nárok poškozeného nebo mu přiznává nárok zčásti, ale i tam, kde soud odkazuje poškozeného na jiné řízení. Řádným odůvodněním soud zaručuje nejenom výchovnou funkci rozhodnutí, ale také jeho přezkoumatelnost.

Výrok o náhradě škody obsažený v rozsudku soudu prvního stupně, který dosud nenabyl právní moci, může být napaden jak obžalovaným, prokurátorem, tak samotným poškozeným. Prokurátor může podat odvolání jak v neprospěch obžalovaného, tak v neprospěch poškozeného, případně i ve prospěch těchto osob. Důvodem odvolání zde může být jak vytýkaná vada o přiznání nároku nebo jeho přiznání jen z části, tak také okolnost, že výrok v rozsudku chybí. Vedle obžalovaného a v rozsahu jeho oprávnění může být výrok napaden i osobami se samostatnými obhájovacími právy.

Obžalovaný může napadnout výrok o náhradě škody i tehdy, kdy jeho

způsobnost k právním úkonům je omezena, nebo kdy způsobnosti k právním úkonům byl zbaven. Pokud je odvolatelem poškozený, pak musí být odvolání podáno tou osobou, která podala návrh na náhradu škody, pokud tak nemohl z důvodu § 45 odst. 1 tr. řádu učinit sám poškozený proto, že mu chybí způsobnost k právním úkonům nebo je tato způsobnost omezena. Znamená to tedy, že za těchto podmínek může za poškozeného brojit proti rozhodnutí jen jeho zákonný zástupce, když naproti tomu úkon obžalovaného, kterým podává odvolání za podmínek, že byl zbaven způsobnosti k právním úkonům nebo je tato způsobnost u něho omezena, bude platný a soud prvního i druhého stupně bude tímto úkonem vázán.

Poškozený může napadnout jen výrok o náhradě škody, případně napadnout rozsudek proto, že tento výrok učiněn nebyl, stejně jako výrok o tom, že se poškozený odkazuje na jiné řízení. Vychází se z toho, že podle § 246 je poškozený oprávněn napadnout výrok o náhradě škody a tedy jakýkoliv výrok o náhradě škody a nikoliv jen výrok o povinnosti obžalovaného škodu nahradit.

Trestní řád neupravuje další podmínky podání odvolání proti výroku o náhradě škody tak, jak to zná občanský soudní řád, a tedy nestanoví podmínku, že výrok napadený odvoláním musí být odvolatelem pocítován jako újma. Nehledě na to, poškozený zřejmě nemůže napadnout výrok, kterým soud plně vyhověl jako návrhu, a to ani při rozdílnosti důvodů, ze kterých vycházel poškozený při svém návrhu a soud při rozhodování o nároku.

Z účelu odvolání a základních odvolacích důvodů (pro nesprávnost výroku nebo proto, že takový výrok učiněn nebyl) však lze dovodit, že poškozený nemůže napadnout výrok o náhradě škody tehdy, kdy mu byl jeho nárok přiznán na návrh prokurátora za podmínky, že sám poškozený se nároku vzdal.

Sporná se ovšem zdá být otázka, zda je dáno oprávnění poškozeného k podání odvolání za podmínek, kdy návrh na náhradu škody podal prokurátor bez ohledu na vůli poškozeného nebo proti jeho vůli za podmínek, kdy sám poškozený se k řízení nepřipojil a k návrhu prokurátora se nevyjádřil do začátku dokazování a stejně tak se neúčastnil jako samostatný subjekt hlavního líčení. Obecně platí, že oprávnění k podání odvolání je dáno každému, koho se výrok přímo dotýká. Toto pravidlo však zřejmě neplatí za uvedených podmínek proto, že poškozený se nestal stranou v daném konkrétním řízení. I zde lze usoudit na rozdílnost úpravy ve srovnání s řízením občanskoprávním, kdy z pojmu účastníka (strany) lze dovodit, že jako odvolatel zde může vystupovat i osoba, která v řízení před soudem prvního stupně jako účastník nevystupovala, ale vystupovat měla proto, že výrok se jí přímo dotýká. Rozhodnutí občanskoprávní, týkající se takové osoby, nenabývá právní moci ohledně této osoby ani tehdy, kdy

odvolání nepodala ve lhůtě platné pro všechny ostatní účastníky. Poškozený v trestním řízení, pokud nárok uplatnil jen prokurátor, je výrokem soudu vázán nezávisle na vlastním projevu vůle k otázce řešení nároku na náhradu škody.

5. ROZSAH PŘEZKUMNÉ POVINNOSTI V ŘÍZENÍ O ODVOLÁNÍ

Jak již bylo řečeno, poškozený může brojit pouze proti výroku o náhradě škody. Nemůže odvoláním napadnout ani výrok o vině, ani výrok o trestu. V literatuře i judikatuře byl zastáván názor, že pokud poškozený svým podáním brojí proti výroku o vině nebo o trestu, soud druhého stupně zamítne odvolání podle § 253 odst. 1 tr. řádu, protože odvolání bylo podáno neoprávněnou osobou. Toto stanovisko je však v rozporu s ustanovením § 246 odst. 1 písm. d), kde je poškozený vypočítán mezi osobami oprávněnými k podání odvolání.

Československý trestní řád nestanoví formální podmínky k podání odvolání. Je zde pouze omezující lhůta k podání odvolání, která je pro všechny odvolatele obecná a omezení podle § 247 odst. 1 tr. řádu, kde se stanoví, že vedle prokurátora může v neprospěch obžalovaného podat odvolání i poškozený, a to jen do výroku o náhradě škody.

Jestliže zákon nepředepisuje jiné formální podmínky, lze za odvolání pokládat každý úkon učiněný vůči soudu, kterým strana dává najevo svůj nesouhlas s rozsudkem. Projev poškozeného vyjadřující nesouhlas s rozsudkem, byť by deklaroval pouze námitky proti výroku o vině nebo výroku o trestu, je třeba pokládat proto za odvolání podané řádně a oprávněnou osobou, pokud úkon projevující nesouhlas s rozsudkem byl učiněn v odvolací lhůtě.

Soud tedy i z tohoto podnětu přezkoumá výrok soudu prvního stupně o náhradě škody, aniž by se zabýval správností výroku o vině nebo o trestu, neboť pokud podal odvolání pouze poškozený, je soud vázán revizním principem obsaženým v § 254 s tím, že přezkoumá pouze výroky, které se odvolatele přímo dotýkají, tedy výroky, proti kterým odvolatel mohl podat odvolání. Za těchto podmínek nabývají ostatní výroky právní moci.

Pokud je podáno však odvolání prokurátorem nebo obžalovaným, případně osobami, které mohou podat odvolání ve prospěch obžalovaného, je přezkumná povinnost soudu druhého stupně širší. Soud druhého stupně je vázán opět revizním principem (§ 254 tr. řádu) s tím, že nezávisle na tom, že je odvolání podáno jen ohledně výroku o náhradě škody, soud přezkoumá i ostatní výroky, které se dotýkají odvolatele.

Odvolací soud, pokud jde o výrok o náhradě škody, není vázán zákazem reformationis in peius, tj. zákazem změny k horšímu za podmínky, že odvolání podal poškozený a nikoliv prokurátor v neprospěch obžalovaného. Toto prolomení se však týká výhradně výroku o náhradě škody.

V přezkumném řízení může soud výrok o náhradě škody zrušit a pokud to zjištění skutkového stavu před soudem prvního stupně dovoluje, může sám znovu rozhodnout s tím, že se obžalovanému ukládá, aby způsobenou škodu nahradil, případně že poškozený se odkazuje na jiné řízení.

Pokud soud prvního stupně odkázal poškozeného na jiné řízení proto, že podle výsledků dokazování nebyly zjištěny v nalézacím řízení dostatečné podklady pro rozhodnutí o povinnosti k náhradě škody, nemůže soud druhého stupně provést dokazování v takovém rozsahu, aby sám o nároku poškozeného rozhodl. Šlo by o situaci, kdy v odvolacím řízení by bylo prováděno dokazování v takovém rozsahu, v jakém přísluší zjišťovat skutkový stav soudu prvního stupně, a tedy odvolací soud by svým postupem nahradil hlavní líčení. Takové potlačení funkce kasačního principu by při meritorním výroku o náhradě škody vedlo k tomu, že by případný výrok soudu druhého stupně nebyl napadnutelný řádným oprávněným prostředkem za podmínek, že soud druhého stupně zde reálně postupoval jako soud prvního stupně. Odvolací soud by zde tedy měl napadený výrok zrušit s tím, že by se svým stanoviskem vrátil věc soudu prvního stupně k doplnění dokazování a k novému rozhodnutí.

Pokud soud prvního stupně zjistil dostatečné podklady pro rozhodnutí o náhradě škody, avšak přesto poškozeného odkázal na jiné řízení, může odvolací soud nárok poškozenému přiznat. Pokud ovšem za této situace výrok o náhradě škody učiněn nebyl i přesto, že poškozený svůj nárok uplatnil řádně, nelze rozsudek soudu prvního stupně zrušit, neboť odvolací soud je oprávněn přezkoumat pouze výroky napadeného rozsudku a řízení, které jim předcházelo a nemůže tedy rozhodnout o výroku, který chybí. Jestliže skutkový stav, jak je zjištěn soudem prvního stupně, tedy rozhodnutí umožňuje, pak odvolací soud vrátí věc soudu prvního stupně s pokynem, aby o chybějícím výroku o náhradě škody podle § 259 odst. 2 dodatečně rozhodl.

Pokud soud druhého stupně zjistí, že výrok o náhradě škody byl soudem prvního stupně učiněn na základě nedostatečně objasněného skutkového stavu, zruší tento výrok a odkáže poškozeného na příslušné řízení bez toho, že by věc soudu prvního stupně z tohoto důvodu vrátil k novému rozhodnutí.

Jestliže v řízení vystupuje více osob, a to ať na straně obžalovaných, nebo na straně poškozených, a odvolání podají jen některé z těchto osob, je třeba i v adhezním řízení respektovat zásadu beneficia cohesionis.

6. ROZHODNUTÍ O NÁROKU O NÁHRADĚ ŠKODY PŘI OBNOVĚ ŘÍZENÍ

Obnova trestního řízení, pokud by předmětem měl být výrok o náhradě škody, je možná, avšak s poměrně výrazně omezujícími podmínkami. Je možná jen tehdy, pokud má vést k jinému rozhodnutí o nároku poškozeného, který mu již byl přiznán rozhodnutím, které nabylo právní moci.

Obnova je vyloučena vždy, jestliže byl poškozený se svým nárokem odkázán na jiné řízení.

Sám poškozený, s ohledem na ustanovení § 280 tr. řádu, nemůže svým procesním úkonem usilovat o povolení obnovy. Takový návrh v neprospěch obviněného může být podán pouze prokurátorem (§ 280 odst. 2 tr. řádu). Vedle prokurátora pak mohou podat návrh na obnovu i osoby, které mohly podat odvolání ve prospěch obžalovaného, pokud se nárok, přiznaný poškozenému, s ohledem na nově zjištěné okolnosti ukázal jako neopodstatněný. Povinnost jiných státních orgánů uvědomit prokurátora nebo obžalovaného o okolnostech odůvodňujících návrh na povolení obnovy platí i ve vztahu k výroku o náhradě škody.

Pokud se návrh na obnovu dotýká výroku o vině obžalovaného, je zde předpoklad, že při povolení obnovy by se další rozhodnutí poškozeného přímo dotýkalo, a tedy ve smyslu § 233 odst. 2 tr. řádu je třeba o veřejném zasedání poškozeného vyrozumět s respektováním jeho pětidenní přípravné lhůty.

V případě, že byla povolena obnova jen ohledně výroku o náhradě škody, pak soud ve smyslu § 284 odst. 3 tr. řádu odkáže poškozeného vždy na jiné příslušné řízení.

Jestliže byla povolena obnova ohledně jiných výroků než výroku o náhradě škody, zůstává poškozený stranou i v dalším řízení, a to bez ohledu na to, že výrok o náhradě škody byl obnovou nedotčen, nebo že výrok o náhradě škody byl zrušen a poškozený odkázán na řízení ve věcech občanskoprávních nebo na řízení jiné.

Rozhodování o občanskoprávním nároku je v sovětském právu odlišné ve srovnání s naší právní úpravou. Také v SSSR rozhoduje soud po provedeném hlavním líčení.

Rozhoduje se zásadně v odsuzujícím rozsudku, ale také v usnesení v těch případech, rozhoduje-li se jen o návrhu na ochranné opatření.

O náhradě škody se rozhodne trojím možným způsobem:

- a) návrhu se vyhová v plném rozsahu,
- b) návrhu se vyhová jen částečně,
- c) návrh se zamítne.

Poškozenému může být na základě hlavního líčení přisouzeno více než

žádal nebo než nevrhoval prokurátor. Sovětské právo zná i moderační právo soudce v případě náhrady škody.

Rozhodnutí o občanskoprávní žalobě v trestním řízení je *res iudicata*, není možné se obracet v případě zamítnutí nebo částečného vyhovění na řízení ve věcech občanskoprávních.

Přesto není ingerence občanskoprávního soudu vyloučena. Přichází v úvahu v případě uvedeném v čl. 310 tr. ř. RSFSR. Soud v odsuzujícím rozsudku uvedl, že občanskoprávní žalobce má právo na uspokojení svého nároku a předá rozhodnutí o výši náhrady škody na řízení ve věcech občanskoprávních. Zákon zdůrazňuje, že jde jen o výjimečné případy. V občanskoprávním řízení je již existence nároku nepochybná, zjišťuje se jen výše škody, kterou je třeba uspokojit.

Sovětská úprava dovoluje přiznat náhradu škody i v případě zproštění rozsudku. Není to však možné vždy, přiznání náhrady škody je závislé na důvodu zproštění; náhrada škody v trestním řízení přichází v úvahu jen tehdy, došlo-li jednáním obviněného ke škodě, ale toto jednání není trestným činem, a proto je obviněný zproštěn.

Občanskoprávní žalobce může podat také odvolání proti rozsudku i stížnost proti event. usnesení, ale jen pokud jde o výrok o náhradě škody. Je-li však zároveň poškozeným, může napadat rozsudek v plném rozsahu.

7. ZAJIŠTĚNÍ NÁROKU POŠKOZENÉHO

Předpokladem úplné realizace práv poškozeného, včetně efektivního výkonu rozhodnutí v případě, že soud nárok na náhradu škody přizná, ať již zcela, nebo jen zčásti, je zajištění nároku. To je v ČSSR upraveno ustanovením §§ 47 a 48 tr. řádu.

Československá právní úprava sice neobsahuje výslovné ustanovení o tom, že v případě trestu propadnutí majetku odpovídá stát za všechny pohledávky proti odsouzenému a za všechny závazky odsouzeného vzniklé do zajištění jeho majetku v přípravném řízení nebo v řízení před soudem (k tomu srovnej čl. 35 trestního kodexu RSFSR), ani ustanovení o tom, že při výkonu peněžitého trestu má přednost realizace návrhu škody způsobené ublížením na zdraví nebo usmrcením živitele, jak to znají některé jiné úpravy (k tomu srov. například čl. 418—420 občanskoprocesního kodexu RSFSR), avšak z úpravy zajištění majetku obviněného pro případ náhrady škody, posuzováno ve vztahu s ostatními normami trestního řádu upravujícími postavení poškozeného v trestním řízení, lze dovolit vůli zákonodárce, aby výkon majetkové sankce respektoval předem přiznané právo poškozeného na náhradu škody.

Základní podmínkou zajištění, vymezenou § 47 odst. 1 tr. ř. ČSSR, je

důvodná obava, že obviněný bude se svým majetkem disponovat tak, aby výkon rozhodnutí o náhradě škody buď znemožnil, nebo alespoň ztížil. Druhou podmínkou je zachování přiměřenosti zajišťovaného majetku podle povahy a pravděpodobné výše škody. Zde je tedy třeba důsledně rozlišit zajištění majetku pro případ jeho propadnutí podle §§ 51, 52 tr. zák. a zajištění pro případ náhrady škody. Proto také odst. 2 § 47 tr. ř. výslovně vyžaduje, aby ta část majetku obviněného, která se zajišťuje, byla v usnesení popsána. Movité věci, pokud to povaha případu i povaha věci dovoluje, se uloží do depozita státního notářství. Při zajištění nemovitostí se usnesení o zajištění doručuje tomu státnímu notářství, kde nemovitosti leží. Předmětem zajištění mohou být i pohledávky obviněného. V takovém případě se povinnému přikáže, aby plnění provedl rovněž do depozita státního notářství.

Zajištění majetku se tedy neřídí volnou úvahou, ale jeho rozsah musí odpovídat pravděpodobné výši uplatňovaného nároku, přičemž zajištění se neprovádí jen obecným rozhodnutím, ale předměty, které zajištění podléhají, musí být dostatečně specifikovány tak, aby bylo zřejmé, s kterou částí majetku může obviněný disponovat a která část majetku je tedy zajištěna. Současně je třeba přihlížet i k zájmům a právům samotného obviněného s tím, že zajištění majetku musí respektovat ustanovení § 47 odst. 3 tr. řádu a nelze nárok zajistit z věcí, které nelze podle občansko-právních předpisů postihnout výkonem soudního rozhodnutí. Stejně tak nelze zajistit ani pohledávky obviněného z pracovněprávního poměru nebo poměru obdobného, pohledávky na výživné, na nemocenské pojištění a sociální zabezpečení.

Předmětem zajištění může být výhradně majetek obviněného.

Při určování, resp. zjišťování majetku obviněného je ovšem třeba přihlížet k tomu, že takovým majetkem může být i majetek, který je v bezpodílovém spoluvlastnictví manželů, tedy majetek nabytý za dobu trvání manželství. Vzhledem k tomu, že vlastnictví je zde bezpodílové, je třeba posuzovat celý majetek jako vlastnictví každého z manželů. Znamená to tedy, že při tomto právním vztahu se neusuzuje na vlastnické právo k polovině tohoto majetku s tím, že druhá polovina je výhradním vlastnictvím druhého z manželů. (K tomu srovnej stanovisko trestního kolegia NS ČSR z 27. 4. 1977 Tpj 98/76.)

Jak již bylo řečeno, nárok uplatňovaný poškozeným lze uplatnit již v době, kdy vlastní trestní řízení ještě nebylo zahájeno. Za řádně uplatněný nárok se tedy považuje i uplatnění provedené v trestním oznámení, po kterém následovaly úkoly podle § 158 tr. řádu. Tato okolnost však neumožňuje poškozenému usilovat o zajištění majetku ve smyslu § 47 tr. řádu, protože ve smyslu tohoto ustanovení jde výhradně o zajištění majetku obviněného. Obviněným se však stává osoba, proti které bylo

vzneseno obvinění podle § 163 tr. řádu a tedy za obviněného nelze v tomto smyslu pokládat analogicky osobu podezřelou z trestného činu. Zajištění nároku je tedy možné až po rozhodnutí o zahájení trestního stíhání podle § 160 tr. řádu a vznesení obvinění podle § 163 tr. řádu.³²⁾

Zajištění nároku je možné jen na návrh, a tedy samostatné přihlášení nároku nelze ztotožnit s návrhem na zajištění. Návrh může podat jak poškozený, tak prokurátor, přičemž prokurátor může postupovat nezávisle na vůli poškozeného. O zajištění v přípravném řízení rozhoduje prokurátor a po podání obžaloby o návrhu rozhoduje soud. Ani prokurátor v přípravném řízení, ani soud v dalších stádiích tedy nikdy nepostupuje z vlastní iniciativy, leda že by v přípravném řízení prokurátor usoudil, že takové zajištění vyžaduje ochrana zájmu společnosti, socialistických organizací nebo pracujících, a to zejména tehdy, kdy škoda byla způsobena na majetku v socialistickém vlastnictví (§ 47 odst. 4 tr. řádu).

Nárok se zajišťuje samostatným usnesením prokurátora nebo soudu s tím, že je napadnutelný oprávněným prostředkem, který má odkladný účinek. O zajištění je třeba vyrozumět poškozeného s objasněním důvodů, pro které se toto zajištění zruší.

Zrušení je závislé na povaze meritorního rozhodnutí prokurátora nebo soudu podle stadia řízení, ve kterém je rozhodováno. Podle § 48 odst. 1 se zajištění zruší, jestliže pominul důvod, pro který bylo nařízeno, a dále se zruší i tehdy, jestliže trestní stíhání bylo pravomocným rozhodnutím zastaveno nebo skončilo pravomocným zprošťujícím rozsudkem.

Pokud byl obžalovaný pravomocným rozsudkem soudu uznán vinným, případně pokud nabylo právní moci ustanovení, kterým se věc postupuje k rozhodnutí jinému orgánu, zruší se zajištění nároku uplynutím dvouměsíční lhůty od nabytí právní moci zmíněných rozhodnutí.

V průběhu řízení je třeba sledovat, zda trvají důvody zajištění, resp. zda tyto důvody podmiňují rozsah zajištění tak, jak byl proveden původním rozhodnutím. Jestliže se ukáže nadbytečnost zajištění co do rozsahu majetku, je třeba provést omezení novým rozhodnutím. Stejně tak je třeba vyjmout ze zajištění věci, pokud se zjistí, že nejde o věci z majetku obviněného.

V souvislosti se zrušením zajištění nároku není speciálně upraveno oprávnění soudu, případně prokurátora, s majetkem disponovat tak, aby orgán činný v trestním řízení rozhodoval o tom, komu má být po zrušení zajištění majetek vydán. Znamená to tedy, že je třeba respektovat právní vztahy, které existovaly před provedením zajištění a vrátit majetek podle

³²⁾ Nelze tedy ani analogicky usuzovat na oprávnění k zajištění nároku poškozeného od doby, kdy trestní oznámení došlo orgánu činnému v trestním řízení s tím, že řízení se tímto podáním nezahajuje a nejde tedy o shodu s řízením občanskoprávním, kde je řízení zahájeno dobou, kdy žaloba došla k soudu.

tehdy existujících právních vztahů a pokud to není možné, ponechat dispozici výhradně na úvaze obviněného.

Zajištění nároků poškozeného je v SSSR povinností všech orgánů trestního řízení již během přípravného řízení. Podle čl. 175 tr. řádu RSFSR musí být pro zajištění nároků poškozeného zajištěn majetek nejen obviněného a podezřelého, ale případně i těch osob, které mají podle zákona trestnou odpovědnost za jejich jednání.

Majetek se sepisuje formou protokolu za přítomnosti nejméně dvou nezúčastněných osob. Zajištění majetek musí být řádně zabezpečen. Tato povinnost je dokonce vynucována trestní sankcí; osoba, která za majetek odpovídá, může být event. postižena podle čl. 180 tr. zák. RSFSR.

Také v dalších stádiích řízení se musí soud zabývat zajištěním nároku postiženého, a to dokonce z vlastní iniciativy (čl. 222 tr. řádu RSFSR, též rozhodnutí pléna Nejvyššího soudu SSSR, viz Bjuleten Verchovnogo suda SSSR, č. 3/1979, str. 12).

III. VÝPOVĚĎ POŠKOZENÉHO JAKO DŮKAZ

Poškozený má rozsáhlou možnost, popř. povinnost přispět k výsledkům trestního řízení svými právy, vyplývajícemi z postavení poškozeného jako subjektu trestního řízení, procesní strany, poškozeného jako subjektu adhezního řízení a v neposlední řadě jako důkazní prostředek v postavení svědka zákonem vymezenou povinností vypovídat.

Na první pohled je tedy patrné, že se tu setkáváme nejen se směsí možných postavení téže osoby v tomtéž trestním řízení, ale i s určitou zainteresovaností poškozeného na výsledku trestního řízení.

Tyto skutečnosti je třeba mít na zřeteli, hovoříme-li o výpovědi (a údajích) poškozeného v trestním řízení z hlediska důkazů. V této souvislosti nelze opomíjet ani roli, kterou samotný poškozený může hrát i při svolání trestné činnosti, které se sám může stát obětí.

1. VÝPOVĚĎ POŠKOZENÉHO

V SYSTÉMU PROSTŘEDKŮ DOKAZOVÁNÍ

V souladu s čs. trestním řádem podle § 89 odst. 2 může za důkaz sloužit vše, co může přispět k objasnění věci. Jedním z velmi důležitých důkazů budou i poznatky v rámci trestního řízení z výpovědi a vystupování poškozeného. Jejich význam a postavení v systému procesního dokazování lze zkoumat z různých aspektů; jak z hlediska obecné teorie dokazování, tak i z hlediska jejich vlastního postavení v systému celého procesního dokazování, které však bude bezpochyby významně předurčováno i poznatky teorie dokazování.

Z hlediska obecné teorie dokazování možno začít vztahem výpovědi poškozeného k některým základním zásadám trestního řízení, které nalézají svoje uplatnění v dokazování.

Nelze pochybovat o tom, že výpověď poškozeného je významným příspěvkem ke zjištění objektivní pravdy v projednávané věci právě s ohledem na roli, kterou poškozený při spáchání trestné činnosti obvykle hraje. Bývá totiž velice často očitým svědkem rozhodných skutečností, může významně přispět ke zjištění skutečného rozsahu následků, účinku a hmotného předmětu útoku, ale i nepřímo k objasnění role, kterou sám v trestné činnosti mohl hrát.

Zásada vyhledávací se ve vztahu k poškozenému uplatní především v souvislosti se získáváním důkazů k předmětu obvinění obviněného, a to hlavně výsledkem poškozeného jako svědka. Uplatní se však, s ohledem na nutnost uvedení důvodu a výše nároku, při návrhu na náhradu škody v trestním řízení v zeslabené podobě i při rozhodování o návrhu poškozeného v adhezním řízení.

Výpověď a údaje poškozeného mohou sehrát svou roli i ve vztahu k zásadě presumpce nevinny při dokazování viny obviněnému nebo rozptylování pochybností při uplatnění principu *in dubio pro reo*.

Již několikrát zmíněná role poškozeného v souvislosti s pácháním trestné činnosti bude hrát významnou úlohu při naplnění požadavků zásady bezprostřednosti a ústnosti. Údaje poskytované poškozeným budou zpravidla z pramene nejbližšího zjišťovaným rozhodným skutečností. Z hlediska dělení důkazů půjde zpravidla o důkazy původní (bezprostřední) a současně důkazy přímé.

Zásadě volného hodnocení důkazů bude věnována zvláštní část této hlavy.

Právě s osobou poškozeného může často být procesní důkaz spjat. Porušení tělesné integrity a na ně navazující ohledání spojení s výsledkem, nebo samotný výsledek ke skutkovým okolnostem činí z poškozeného nositele důkazů. Sám poškozený, kterému byla způsobena škoda na věci, je schopen podat informaci o této věci, která se potom může v průběhu trestního řízení stát nositelem důkazu. V této souvislosti nelze opomenout, že právě poškozený bude nezřídka prvním pramenem důkazu, který budou mít orgány činné v trestním řízení k dispozici.

Důkazy získané z výpovědi a z účasti poškozeného v trestním řízení budou ve vztahu k předmětu dokazování použitelné především k dokazování následujícího okruhu okolností důležitých pro trestní řízení:

a) Okolnosti důležité z hlediska práva hmotného. Zde hlavně k okolnostem tvořícím znaky trestného činu — především pak pokud jde o jednání a jeho charakteristiku, následek, účinek a s tím souvisící výše škody, zda nejsou právě s ohledem na chování či postavení poškozeného dány podmínky nutné obrany, krajní nouze nebo svolení poškozeného apod., kdo je pachatelem trestného činu. V tomto směru bude mít své důležité místo výpověď poškozeného jako svědka.

b) Okolnosti důležité pro rozhodnutí o uplatnění nároku na náhradu škody, tedy ty další skutečnosti, které vybočují z rámce dokazování znaků skutkové podstaty. Zde bude hlavním vodítkem návrh poškozeného jako subjektu adhezního řízení, aby v trestním řízení byla obžalovanému uložena povinnost škodu nahradit podle § 43 odst. 2 tr. řádu.

c) Okolnosti, které vedly k trestné činnosti, nebo umožnily její provedení. V této souvislosti bude možno využít nejen informací, které mohl poškozený sám pozorovat, ale bude nutno zkoumat i podíl samotného poškozeného — provokování, vytváření podmínek, usnadňování trestné činnosti apod.

d) Okolnosti důležité pro trestní řízení (poměr k orgánům činným v trestním řízení, obviněnému), důvody zakládající zákaz výslechu svědka (§ 99 tr. řádu) nebo právo odeprít svědeckou výpověď (§ 100 tr. řádu).

e) Ve vztahu k poškozenému bude nutno věnovat s ohledem na zainteresovanost na výsledcích trestního stíhání a pro jeho poměrně úzký vztah k věci zvláštní pozornost důkazům o okolnostech, které jsou důležité pro hodnocení věrohodnosti jeho výpovědi. Půjde o schopnost správně vnímat a vnímané reprodukovat a s ohledem na to, že sám mohl být obětí trestného činu i o skutečnostech, které pod vlivem událostí mohly vést ke zkreslení vnímání, vztahu poškozeného k obviněnému, snahu zakrýt svůj podíl na trestné činnosti, popř. na jejím umožnění, vyvolání apod.

Tolik z přehledu z hlediska obecné teorie dokazování a nyní blíže k právnímu postavení poškozeného v trestním řízení. Výše uvedené výklady naznačují, že aktivita jednání poškozeného v rámci trestního řízení může významně přispět k celkovému zdaru trestního řízení, „uspíšit zjištění objektivní pravdy, napomoci k rychlejšímu odhalení podmínek a příčin, které vedly ke spáchání trestného činu. To je zásadně důležité jak pro vlastní trestní řízení, tak pro prevenci kriminality i pro zvýšení výchovného efektu trestního řízení a upevnění právního vědomí občanů.“¹⁾

To jsou nepochybně skutečnosti, které zákonodárce vedou k právnímu zakotvení významných a značně širokých práv poškozeného v rámci trestního řízení. Trestní řád opírá aktivitu poškozeného v trestním řízení nejen o to, že je subjektem trestního řízení, ale především o postavení procesní strany v souladu s § 12 odst. 5 tr. řádu a nečiní je závislé na tom, zda je či není subjektem adhezního řízení.

Vesměs z tohoto postavení vyplývají práva, která jsou zajímavá z hlediska dokazování v rámci trestního řízení a větší či menší míře k němu přispívají.

Máme-li úplně zhodnotit postavení poškozeného jako procesní strany,

¹⁾ Císařová, D.—Čížková, J.: Poškozený v československém trestním řízení. AUC, Iuridica — Monografia XXXVII/1982, str. 12.

musíme konstatovat notoricky známý fakt, že s ohledem na celkovou objektivní roli poškozeného v trestné činnosti a s ohledem na jeho subjektivní zájem v trestní řízení, že poškozený vystupuje v podstatě na straně žalobce — prokurátora, jinými slovy jeho výpovědi a ostatní jím nabízené důkazy budou převážně směřovat k tíži obviněného. Je to však nejen aktivita poškozeného jako procesní strany, která může přispět ke zdaru trestního řízení z hlediska zjištění objektivní pravdy. Významně k tomu přispívá i postavení poškozeného jako subjektu adhezního řízení, které je zakotveno v § 43 odst. 2 tr. řádu. Pomocí soudu při dokazování bude nejen zákonem požadované uvedení důvodů a (alespoň částečně) výše způsobené škody, které jsou orgánům činným v trestním řízení důležitým vodítkem při zjišťování skutku. Určitě i praktický požadavek, aby návrh na náhradu škody byl učiněn před zahájením dokazování, nepřímo přispívá k tomu, že dokazování bude širší a hlubší a zprostředkovaně přispěje k důkladnějšímu a rychlejšímu zjištění skutkových okolností činu.

Ustanovení § 43 odst. 1 a 2 má svůj význam nejen v tom, že vymezuje práva poškozeného, ale především v tom, že vymezuje pojem poškozeného širěji než subjektu adhezního řízení. Pojem poškozeného tedy není těsně svázán pouze s adhezním řízením, ale byl odpoután od návrhu na majetkové plnění tak, že poškozený jako subjekt trestního řízení a jako strana může v trestním řízení vystupovat bez ohledu na to, zda žádá či nežádá náhradu škody.²⁾ To má svůj význam i z hlediska dokazování, protože toto odpoutání dává na jedné straně poškozenému možnost vystupovat v trestním řízení a využít svých práv procesní strany, i když nežádá náhradu škody v tomto řízení, a na druhé straně dává možnost orgánům činným v trestním řízení využít přítomnosti poškozeného k lepšímu zjištění objektivní pravdy.

Z hlediska dokazování nelze opomíjet ani fakt, že poškozený může v trestním řízení být, a často také je, jediným svědkem činu. Postavení poškozeného v trestním řízení, jak je upraveno v § 43 tr. řádu, není na překážku tomu, aby byl v trestním řízení slyšen jako svědek. Poškozený je tedy v dokazování prostřednictvím své svědecké výpovědi důležitým důkazním prostředkem, často nezastupitelným.

Platné sovětské trestně procesní zákonodárství uznává výpověď poškozeného jako samostatný druh důkazů. Nehledě na to, že sovětská právní literatura poznamenává, že „vydělení výpovědi poškozeného z řady svědeckých výpovědí jako zvláštního druhu důkazů se neukazuje jako nevyhnutelné a sotva může mít jakýkoliv praktický význam“ a navrhuje se „výpověď poškozeného považovat za jednu z výpovědí v rámci roz-

²⁾ Srov. Přichystal, V.: Pojem poškozeného a jeho postavení v trestním řízení podle nového trestního řádu. Socialistická zákonost č. 4/1972.

manitosti svědeckých výpovědí se všemi z toho vyplývajícími důsledky“.³⁾

Tyto názory jsou sdíleny mnohými sovětskými právními vědci, o čemž svědčí pojednání o výpovědi poškozeného současně s výpovědí svědka.⁴⁾ Uvedené názory jsou podle některých názorů sovětské vědy v rozporu se zákonodárstvím SSSR a těm zvláštnostem, které jsou vlastní každému druhu důkazů, jejich normativní regulaci a praktickému významu pro odhalení spáchaného trestného činu. V části 2 čl. 12 Osnov sovětského trestního řízení stanovené prameny skutkových okolností mají obecné znaky vyplývající se zákonností formování důkazů, jejich role při vyšetření a posouzení věci. Spolu s tím každý pramen důkazů je samostatný a má pouze jemu vlastní zvláštnosti.

V Sovětském svazu je přikládán velký význam i osobě, které byla trestným činem způsobena materiální, fyzická nebo morální škoda, ale která ještě nebyla formálně uznána za poškozeného ve stadiu zahájení věci, kde může podávat vysvětlení. Ta se však nepovažují za druh výpovědi poškozeného, když nejsou získávány od poškozeného (de jure) a ne v předepsané procesní formě. Přesto mají důkazní význam a vztahují se svou podstatou k dokumentům ve věci. Mohou být použity jako samostatný zdroj důkazů pro dokázání určitých faktů, pro prověrku následujících výpovědí osoby, které již bylo přiznáno postavení poškozeného. Ignorovat tato vysvětlení není považováno za správné.

Hovoříme-li o výpovědi poškozeného v systému prostředků procesního dokazování, musíme její místo, abychom ji pochopili ze všech hledisek, hledat z výše uvedeného zorného úhlu všestranného zkoumání poškozeného v trestním řízení a v dokazování zvláště, proto můžeme závěrem společně s D. Císařovou a J. Čížkovou konstatovat, že „význam postavení poškozeného není dosud v praxi i v teorii plně doceněn. Poškozený je plnoprávným subjektem trestního řízení (v postavení procesní strany — pozn. J. P.), disponuje vlastními právy (a to i jako subjekt adhezního řízení — pozn. J. P.) a vystupuje v roli svědka a je ve své podstatě „pomocníkem“ žalobce“.⁵⁾

Výpověď poškozeného je podle sovětských názorů svým obsahem jedním z pramenů skutkových okolností, ale současně slouží i jako procesní prostředek ochrany práv a zájmů poškozeného v trestním řízení. Ze zmíněné zvláštnosti vyplývá nejen povinnost poškozeného vypovídat jako svědek, ale i jeho právo výkladu výpovědi, kterým je nadán procesními

³⁾ Savickij, V. M., Poteruča, I. I.: *Poterpešij v sovětskom ugovnom processe*. Gosjurizdat, Moskva 1963, str. 10, 169; Doročov, B. Ja.: *Pokazaniya poterpešego kak dokazatelstva v ugovnom processe*. Moskva 1959, str. 9.

⁴⁾ *Teorija dokazatelstv v sovětskom ugovnom processe*. Moskva 1973, str. 567; Gorskij, G. F., Kokorin, L. P., Elkind, P. S.: *Problemy dokazatelstv v sovětskom ugovnom processe*. Voroněž 1978, str. 130.

⁵⁾ Císařová, D.—Čížková, J.: c. d. v pozn. 1, str. 56.

předpisy spolu s dalšími procesními právy za účelem aktivní účasti při projednávání věci.

2. ZVLÁŠTNOSTI VÝPOVĚDI POŠKOZENÉHO

Využití výpovědi poškozeného v trestním řízení je spojeno s ujasněním gnozeologických a právních faktorů jejího formování.

V závěru minulé části bylo zmíněno složité a zvláštní postavení poškozeného v trestním řízení, které zahrnuje jak postavení plnoprávné a „zainteresované“ procesní strany stejně jako „objektivní“ důkazní prostředek. To s sebou nepochybně přináší řadu charakteristických zvláštností, které mohou i nepřímou ovlivňovat výpověď poškozeného v procesu dokazování. Na tuto zvláštnost výpovědi poškozeného poukazuje i sovětská věda trestního procesu.⁶⁾

Těmto zvláštnostem by měla být věnována tato část.

Toto široké spektrum postavení poškozeného v trestním řízení dovoluje i široké využití v rámci trestního řízení. Mělo by být využito i k zabezpečení větší aktivity poškozeného v trestním řízení, v zájmu rychlejšího, správného zjištění objektivní pravdy a splnění celého účelu trestního stíhání.

I to, že platná úprava fakticky vymezuje pojem poškozeného širěji, než je pojem subjektu adhezního řízení, je možno považovat za určitou zvláštnost. Vždyť osobní nebo úzce skupinový zájem je úpravou, která činí z poškozeného procesní stranu, překročen i ve směru, který je prospěšný celé společnosti. Práva, která jsou s tím spojena, zejména práva přispívající ke zvýšení aktivity poškozeného v procesu dokazování, umožňují rychlejší a úspornější splnění cíle trestního řízení jako celku. Tato širší úprava současně umožňuje i ochranu práv osobnosti v trestním řízení. Současně je třeba si ještě uvědomit, že toto široké pojetí poškozeného dává možnost, aby v ještě větší míře mohl svou výpovědí ovlivňovat nejen otázky spojené s náhradou škody a s její výší, ale i otázku viny obviněného.

Snad největší zvláštností, které je třeba věnovat v souvislosti s výpovědí poškozeného pozornost, je již několikrát zmíněná skutečnost, že poškozený je velmi často jediným a nezastupitelným svědkem předmětného trestného činu. Půjde tu zejména o trestné činy sexuální povahy, řadu trestných činů proti životu a zdraví, ale určitě i trestnou činnost proti majetku, kdy jediným očitým svědkem může být poškozený. Půjde tedy o svědeckou výpověď velmi cennou, nezastupitelnou a nenahradit-

⁶⁾ Srov. Gorskij, G. F., Kokorev, L. D., Elkind, P. S.: c. d. v pozn. 4, str. 148.

telnou, které se lze asi jen velice těžko vzdát. Proto ani trestní řád nebrání výsledku poškozeného jako svědka.

Stává se i to, že poškozený neví o spáchaném trestném činu a dovídá se o něm až po určité době. I za této situace je výpověď poškozeného významná, neboť s její pomocí je možno nechat promluvit němé svědky — věcné důkazy.

Z toho ovšem vyvstávají dvě velmi důležité skupiny problémů: problematika psychologická a problematika procesněprávní.⁷⁾

Psychologický aspekt je velice důležitý, „neboť psychický stav poškozeného závisí zásadně na charakteru a intenzitě trestného činu, dosavadním stavu a zvláštnosti osobnosti poškozeného, což se projevuje často v neadekvátním reagování, vztahu poškozeného k trestnému činu a jeho objasňování“, jak zdůrazňují Císařová a Čížková v práci citované v pozn. 1. Autorky zdůrazňují v této souvislosti pokročilost zpracování této problematiky v sovětské literatuře. Podtrhují nutnost věnovat pozornost této psychologické části problematiky výpovědi poškozeného především u trestných činů proti lidské důstojnosti, kde kromě obviněného a poškozeného není svědků a nepřímé důkazy prakticky neexistují. Jde tu však o problémy, které patří především do oblasti kriminalistiky a soudní psychologie. Pohříchu této problematice nevěnuje československá literatura náležitou pozornost.

Zvláště důležitá a složitá je pak procesněprávní problematika výpovědi poškozeného. Jde tu o již několikrát uváděnou otázku vztahu, či přesněji řečeno kolize, postavení poškozeného jako strany v trestním řízení a poškozeného jako svědka.

V trestněprocesním zákonodárství SSSR řada svazových republik spolu s výpovědí poškozeného obsahuje i pokyny pro vysvětlení dané poškozeným (čl. 61 UPK Arménské SSR, čl. 54 UPK Estonské SSR, čl. 55 UPK Lotyšské SSR, čl. 68 UPK Ázerbájdžánské SSR). Přitom se však neurčuje jejich procesní podstata. V literatuře bylo vysloveno mínění o nesouladu pojmu výpověď a vysvětlení poškozeného spolu s návrhem ke zdokonalení čl. 53 UPK RSFSR cestou zařazení článku, který by poukazoval na právo poškozeného podávat vysvětlení o původu jím sdělených skutečností a důkazů ve věci již existujících.⁸⁾

Podle některých názorů i přes nesoulad termínů „výpověď“ a „vysvětlení“ je jejich procesní podstata stejná. Vysvětlení jsou součástí tvořící výpověď a nemají samostatný důkazní význam, neboť se jedná o vyjádření vjemů k daným otázkám. Ne náhodou se v textech výše zmíněných článků UPK hovoří o právech (povinnostech) poškozeného vypovídat o svých

⁷⁾ Srov. Císařová, D.—Čížková, J.: c. d. v pozn. 1, str. 40—42.

⁸⁾ Iljina, L. V.: Predmet pokazanij poterpevshego. Voprosy ugovnogo prava, processa i kriminalistiki, Učenyje zapiski No. 204, Perm 1969, str. 115—116.

vjemech a původu důkazů ve věci. O těchto vjemech však může poškozený vypovídat nejen v posledně zmíněném smyslu, ale i ve vztahu ke skutečnostem, o kterých sám podává zprávu. Vysvětlení mohou být dána pouze v procesu výslechu. V jiné formě to není možné. Výslech je procesním způsobem získání výpovědi. Svoje vjemy může poškozený podat jen ve výpovědi. Proto vysvětlení jsou součástí tvořící výpověď a mají důkazní význam ve spojení se získanými výpověďmi. Výpověď a vysvětlení vyjadřují tutéž podstatu a sledují stejný cíl. Ve své výpovědi poškozený podává nejen zprávu o skutkových otázkách, ale současně je i vysvětluje. Ve vysvětleních poškozeného mohou být obsaženy i skutkové okolnosti, které mají význam ve věci.

Redakce čl. 53 UPK RSFSR nevyžaduje podle sovětských názorů vylepšení. Zavedení termínu vysvětlení vedle výpovědi poškozeného v UPK některých svazových republik je odrazem snahy zákonodárce zdůraznit složité procesní postavení poškozeného, který je současně pramenem skutkových okolností a rovnoprávným subjektem trestního řízení (zainteresovaným na průběhu řízení) a je na základě toho vybaven širokými procesními právy.

Poškozený jako procesní strana má podle § 43 odst. 1 tr. řádu právo činit návrhy na doplnění dokazování, nahlížet do spisů, zúčastnit se hlavního líčení a veřejného zasedání a před skončením řízení se k věci vyjádřit. Tedy celou řadu důležitých práv, která vyžadují jeho přítomnost a informovanost o průběhu celého trestního řízení a které také informovanost zajišťují a současně zabezpečují ochranu osobnosti a jejích práv a opravných zájmů. Současně § 215 tr. řádu stanoví požadavek součinnosti stran při dokazování, mezi kterými výslovně jmenuje i poškozeného.

Na druhé straně předpisy o svědčích stanoví i pro poškozeného jako svědka povinnost dostavit se na předvolání a povinnost vypovídat, obě pod pohrůžkou sankce (§ 97 a § 98 tr. řádu). Paragraf 101 odst. 1 stanoví povinnost vypovídat úplně pravdu a nic nezamlčovat s trestnými následky křivé výpovědi. Z povinnosti vypovídat jsou stanoveny některé výjimky ve směru zákazu výpovědi a práv odeprít výpověď, respektující veřejný zájem zachovávat určité skutečnosti v tajnosti, a některé zájmy soukromé, založené na citovaném vztahu k určitým osobám (§ 99 a § 100 tr. řádu). Paragraf 209 tr. řádu současně stanoví povinnost předsedy senátu dbát o to, aby svědek ještě nevyslechnutý nebyl přítomen při výslechu obžalovaného a jiných svědků. Trestní řád nevylučuje, tudíž se ani nevzdává toho, aby jako svědek byla slyšena i osoba, jejíž účast je jako poškozeného podle zákona vyloučena (§ 44 tr. řádu), bez ohledu na to, či jako procesní strany nebo subjektu adhezního řízení nebo v obou rolích. To je nepochybně zdůraznění významu poškozeného jako svědka.

Podle sovětské úpravy poškozený na rozdíl od obviněného (podezřelého)

nese trestní odpovědnost za vyhnutí se výpovědi i za vědomě nepravdivou výpověď (čl. 181, 182 UPK RSFSR). Obviněný (podezřelý) analogickou odpovědnost stejně jako u nás nenese a vypovídat je jeho právem a ne povinností a je podstatnou zárukou ochrany jeho práv.

K tomu je třeba přičíst i zmíněný psychologický aspekt vztahu poškozeného k trestnému činu a jeho pachateli a zájem na určitém výsledku trestního stíhání a na příznivost rozhodnutí o náhradě škody v trestním řízení, byl-li podán příslušný návrh, popř. i v jiném příslušném řízení.

Na první pohled je patrné, že kolize tu jsou, že jsou nezanedbatelné a podstatné. Pokud jde o kolizi v právní úpravě postavení poškozeného jako procesní strany a jako svědka stojí tu proti právům procesní strany zúčastnit se hlavního líčení a veřejného zasedání, nahlížet do spisů (§ 43 odst. 1 tr. řádu) a požadavku součinnosti stran při dokazování (§ 125 tr. řádu) povinnost předsedy senátu dbát o to, aby svědek ještě nevyslechnutý nebyl přítomen při výslechu obžalovaného a jiných svědků (§ 209 tr. řádu) s cílem zamezit ovlivnění svědecké výpovědi dalšími informacemi. Stojí proti sobě i sankcionovaná povinnost svědka vypovídat úplnou pravdu a nic nezamlčovat proti zainteresovanosti poškozeného na výsledku trestního stíhání, které je ve směru negativního výsledku ve vztahu k obviněnému psychologicky motivováno a lze od něj jen těžko žádat objektivní postoj jako od prokurátora, který v trestním řízení má vedle žalobce ještě další širší povinnosti. Zatímco předpisy o svědcích některé zájmy, a to i soukromé povahy, respektují a stanoví zákaz výsledku nebo její část odmítnout, neexistuje odpovídající ustanovení pro případ svědka-poškozeného, které by takový „citový“ vztah k trestnému činu respektovalo.

Čemu dát tedy přednost? Postavení poškozeného jako strany nebo jako svědka? J. Hlavička a D. Císařová a J. Čížková⁹⁾ vyjadřují, jak zdůrazňují, obecně přijaté stanovisko praxe, „že střet zájmů, ke kterému by zde mohlo dojít, musí vždy vyznít ve prospěch poškozeného jako strany, který má vždy nárok účastnit se při řízení a nemůže být z účasti na hlavním líčení vylučován“ a doporučují tuto problematiku větší pozornosti judikatury, směrnic a praxe. „Výslech poškozeného jako svědka by neměl být v zásadním rozporu s uplatněním všech práv poškozeného.“¹⁰⁾

Tento závěr nelze považovat za tak jednoznačný. Kolizi zájmů a práv poškozeného jako strany a poškozeného jako svědka je nutno posunovat i do další vyšší roviny, kde se může promítnout jako kolize zájmu celospolečenského a zájmu relativně individuálního. I když i zájem na ochraně osobnosti je nutno považovat v socialistické společnosti za součást zájmu

⁹⁾ Hlavička, J.: Rozhodování o náhradě škody v adhezním řízení. SEVT 1973; Císařová, D.—Čížková, J.: c. d. v pozn. 1, str. 41—42.

¹⁰⁾ Císařová, D.—Čížková, J.: c. d. v pozn. 1, str. 41—42, 67.

celospolečenského, je třeba zájem na ochraně společnosti před pachateli trestných činů nad tento zájem asi povýšit.

Celospolečenský zájem se projevuje především v tom, že trestním řízením se sleduje především ochrana společnosti před pachateli trestné činnosti tím, že trestné činy mají být náležitě zjištěny a jejich pachatelé podle zákona spravedlivě potrestáni s cílem předcházet a zamezovat trestné činnosti, vychovávat občany v duchu důsledného zachovávání zákonů a pravidel socialistického soužití i čestného plnění povinností ke státu a společnosti: Pomáhat k dosažení účelu trestního řízení je právem a podle ustanovení trestního řádu i povinností občanů (§ 1 tr. řádu). Výrazem toho je i zásada oficiality, která vyjadřuje i to, že trestní stíhání se provádí v zájmu společnosti a jménem státu, aniž by bylo vyčkáváno podnětů stran (§ 2 odst. 4 tr. řádu). Řádné splnění tohoto úkolu trestního řízení plní i úkoly generální prevence. Ke splnění tohoto hlavního úkolu trestního řízení přispívá i náležité prokázání trestného činu potřebnými důkazy, k čemuž přispívají ustanovení o svědcích. Bylo již řečeno, že v případě řady trestných činů bude velmi významným důkazním prostředkem výpověď poškozeného, který bývá velmi často svědkem nejdůležitějším, nemluvě o tom, že někdy i svědkem jediným. Na úspěšném průběhu celého dokazování bude nepochybně závislé i rychlé a spravedlivé potrestání pachatele. A jestliže se podaří nepochybně a rychle trestný čin prokázat a usvědčit pachatele a vynést odsuzující rozsudek, bude možno i rozhodnout o nároku poškozeného na náhradu škody způsobené trestným činem, čímž se plní i další úkol trestního řízení tam, kde je to v souladu s trestním řádem namístě.

Zájem poškozeného je, aby došlo k urychlenému usvědčení, spravedlivému potrestání pachatele. Tím se mu dostává náležité satisfakce, je možno rozhodnout o jeho v trestním řízení uplatněném nároku na náhradu škody a usnadňuje se rozhodnutí o nároku poškozeného i v jiném příslušném řízení. Proto musí být i zájem poškozeného, aby došlo k urychlenému a úspěšnému prokázání viny pachatele trestného činu, k čemuž význačnou měrou přispívá poškozený i svojí svědeckou výpovědí. Tím se současně plní i úkol ochrany osobnosti v rámci trestního řízení.

Je tedy patrné, že zájem celospolečenský a individuální nejsou, a úprava v trestním řádu je toho výrazem, v protikladu, ale tvoří i v případě poškozeného dialektickou jednotu.

Lze tedy zastávat názor, že zásadně je třeba dávat postavení poškozeného jako svědka v trestním řízení přednost před jeho postavením strany. Je nutné ovšem současně zastávat názor, že práva poškozeného jako strany smí být omezována jen v nejnutnější míře a na co nejkratší dobu. Stejně lze souhlasit se závěrem, že především v hlavním líčení by měla být práva poškozeného jako strany omezována co nejméně, pokud možno vůbec.

Těmto požadavkům by mělo být podřizováno i použití ustanovení vztahující se na dokazování, jako např. vyslýchat poškozeného jako svědka mezi prvními, číst protokol o jeho výpovědi z přípravného řízení, pečlivě v hlavním líčení zvažovat nutnost a závažnost jeho výsledku jako svědka, zvláště tam, kde není přímým svědkem nebo svědkem jediným apod. Toho všeho lze určitě dosáhnout i pečlivým výkladem trestního řádu a jeho principy.

Pokud jde o nahlížení do spisů, snaží se tuto kolizi částečně řešit i judikatura v III/67 Sb. rozhodnutí trest.: „Z ustanovení § 65 odst. 2 tr. řádu (ustanovení upravující nahlížení do spisů — doplnil J. P.) vyplývá, že i poškozenému v přípravném řízení může prokurátor nebo vyhledávací orgán nahlédnutí do spisu ze závažných důvodů odepřít. Za závažný důvod tu bude možno považovat nepochybně za dalších podmínek i okolnost, že v konkrétní věci bude třeba poškozeného vyslechnout jako svědka a že by nahlédnutím do spisu mohla být snížena hodnota tohoto důkazu, který má v konkrétním případě přispět k řádnému objasnění věci. Na konkrétním případě bude záviset, do jaké míry bude nutné poškozenému uvedené právo nahlížet do spisů odepřít. Z ustanovení § 65 odst. 2 tr. řádu plyne, že práva poškozeného mohou být v rozsahu naznačeném v tomto ustanovení omezena jen v přípravném řízení.“

Tedy i judikatura, pokud jde o jedno z práv poškozeného jako procesní strany, upřednostňuje postavení svědka a považuje je za závažný důvod odepření nahlédnutí do spisů. Pohříchu však tuto otázku kolize řeší ve smyslu § 65 odst. 2 tr. řádu pouze ve vztahu k přípravnému řízení, ale neřeší ji ve vztahu k hlavnímu líčení, což je ovšem vinou úpravy, která hovoří právě pouze o přípravném řízení. Přesto lze však pochybovat o tom, zda skutečnost, že poškozený bude v tomtéž řízení současně svědkem, je zmíněným „závažným důvodem“ ve smyslu § 65 odst. 2 tr. řádu a ne důvod sám o sobě. A to nás nutně přivádí opět k otázce zásadního řešení kolize procesní strany a svědka v obecné poloze, jak už bylo uvedeno výše.

Jestliže poškozený je určen samotným trestným činem a údaje o okolnostech získává bezprostředně nebo ze sdělení jiných osob, které událost vnímali a v důsledku této zvláštnosti je nezastupitelný, tak znalec se o okolnostech věci dovídá z materiálů, které mu byly předloženy, a může být nahrazen jiným znalcem. Ve výpovědi poškozeného mohou být obsaženy určitá odvození a vývody týkající se vzniklých otázek. Jejich podstata je sváděna k argumentování jeho požadavků a nemají samostatný význam skutkových okolností. Co se týká závěrů znalce, tak v základě tohoto druhu důkazů je zejména jejich charakter jako odvození.

Na celou řadu zvláštností postavení poškozeného v trestním řízení, které mohou významnou měrou ovlivnit i výpověď poškozeného v trest-

ním řízení a které je třeba neustále mít na zřeteli, poukazuje vědní obor viktimologie. Viktimologie zkoumá postavení poškozeného (oběti) a jeho vztah k pachateli trestného činu. „Všímá si osobnosti poškozeného, nejen tedy poškozeného z hlediska jeho postavení jako strany v trestním řízení. Ke splnění rozsáhlých úkolů boje s trestnou činností je nezbytně nutné pochopit vzájemný vztah objektivních i subjektivních faktorů, objasnit a posoudit vzájemný vztah pachatele trestného činu a poškozeného ze všech hledisek, a to i viktimologických.“⁴¹⁾

Ne vždy máme tyto zvláštnosti na paměti, i když jsou to okolnosti, které mohou významně ovlivnit i výpověď poškozeného. Ne vždy je jim věnována taková pozornost jako případům překročení mezi nutné obrany a krajní nouze (zde se může změnit role poškozeného v roli obviněného) vyprovokovaného útoku, vyvolání situace krajní nouze, svolením poškozeného a někdy i vyvolání afektu (zde lze dovozovat různý stupeň spolupodpovědnosti poškozeného), které se výše uvedeným zvláštním případům buď blíží, nebo do nich zcela spadají.

Případ výše zmíněné změny role poškozeného v obviněného má i své procesněprávní důsledky v případě, že poškozený byl vyslýchán jako svědek. I v těchto případech bude jednoznačně platit, že v případě, že by nevypovídal pravdu, nedopouští se trestného činu křivé výpovědi.

Určité charakteristické zvláštnosti v souvislosti s výpovědí poškozeného mohou vyplývat i ze skutečnosti, že poškozený může být jak osoba fyzická, tak i osoba právnická. Trestní řád v souladu s faktem požadavku individuální trestní odpovědnosti stanovené trestním zákonem počítá převážně s účastí fyzických osob jako subjektů trestního řízení. Pochopitelně, že jako procesní předpis v souladu se základními zásadami počítá i s účastí a se spoluprací právnických osob. Stanoví však způsob jejich vystupování před soudem zpravidla tím, že stanoví formu jejich zastupování určitou individuální osobou.

V případě právnické osoby jako poškozeného takový předpis chybí. Je nepochybné, že i právnické osobě jako poškozenému přísluší všechny tři role, o nichž již byla řeč (strana, subjekt adhezního řízení, svědek), a že právnická osoba bude mít příslušná práva a povinnosti z těchto rolí vyplývající, včetně povinnosti svědecké výpovědi. Jejich uplatnění však bude složitější. Problémy nebude činit asi otázka zastoupení organizace, které bude řešeno v příslušných předpisech a zmocnění určitých osob k zastupování. Stejně problémy zpravidla nebudou ani při naplňování role procesní strany nebo subjektu adhezního řízení.

Složitější situace bude u svědecké výpovědi, neboť zástupce organizace nebude zpravidla osobou, která události vnímá svými smysly. Ten zpra-

⁴¹⁾ Císařová, D.—Čížková, J.: c. d. v pozn. 1, str. 48.

vidla bude způsobilý podat výpověď obsahující pouze prostřeďečné důkazy, popřípadě přímé důkazy o vnitřní organizaci a pravidlech činnosti organizace, jejichž porušení mohlo vést ke vzniku škody, popřípadě vyprávět k její výši.

3. HODNOCENÍ VÝPOVĚDI POŠKOZENÉHO

I při hodnocení svědecké výpovědi, stejně jako u všech ostatních důkazů, se v plné míře uplatní základní zásada trestního řízení — zásada volného hodnocení důkazů. I zde to bude znamenat hodnocení důkazů orgány činnými v trestním řízení podle vnitřního přesvědčení, založené na pečlivém uvážení všech okolností případu jednotlivě i v jejich souhrnu. Znamená to, že nikde, ani v případě výpovědi poškozeného, nejsou stanovena závazná zákonná pravidla pro jejich hodnocení. Stejně i v sovětském trestním řízení se uplatní princip, že „soud, prokurátor, vyhledavatel a osoba provádějící výslech hodnotí důkazy podle svého vnitřního přesvědčení, založeném na všestranném, úplném a objektivním posouzení všech okolností věci a jejich souhrnu a přitom se řídí zákonem a socialistickým právním vědomím“ (čl. 71 UPK RSFSR). Spolu s tím je třeba při hodnocení výpovědi poškozeného brát do úvahy její zvláštnosti.

Hovoří-li se o tom, že volné hodnocení je leckdy nesnadná, namáhavá myšlenková činnost, při které mají značný význam i životní zkušenosti toho, kdo hodnocení provádí,¹²⁾ platí to dvojnásob o hodnocení výpovědi poškozeného. Je to odůvodněno již výše zmíněným složitým postavením poškozeného v trestním řízení, když zhodnocení všech momentů tohoto postavení klade na orgány činné v trestním řízení zvláště vysoké nároky. I zde je třeba mít na paměti, že práce s důkazy vyžaduje zkoumání cesty formování jak obsahu, tak i procesní formy důkazů.

I zde bude platit požadavek úplnosti materiálu, z něhož při tvorbě závěrů musí orgány činné v trestním řízení vycházet, což znamená, aby byly vyjasněny všechny okolnosti významné pro rozhodnutí.¹³⁾ Přitom je v případě výpovědi poškozeného nutno mít neustále na zřeteli, že může jít v podstatě o dva výroky, ke kterým může být dokazování vedeno: výrok o vině a výrok o náhradě škody.

Před vlastním hodnocením důkazů bude hrát významnou roli jejich prověrka. Výpověď poškozeného bude v jejím rámci nutno důkladně rozebrat jak z hlediska způsobu podání, stejně jako bude třeba provést důkladný rozbor jejího obsahu. Právě v případě poškozeného bude mít

¹²⁾ Růžek, A. a kol.: Československé trestní řízení, učebnice. Panoráma, Praha 1982, str. 58.

¹³⁾ Růžek, A. a kol.: c. d. v pozn. 12, str. 141.

zvláštní místo s ohledem na jeho ne zcela objektivní postavení v řízení proverka jeho pravdomluvnosti. Jeho vztah k věci, k obviněnému, jeho případná účast v projednávané události a zájmy v trestním řízení si to bezpochyby vyžadují. Proverka též umožňuje odhalit rozpory mezi výpovědí poškozeného a výpověďmi ostatních osob. Odstraňování těchto rozporů může být zároveň zdrojem podnětů pro provedení důkazů dalších. Jen důkladně provedená proverka může určit místo výpovědi poškozeného mezi ostatními důkazy a stát se východiskem pro hodnocení výpovědi poškozeného v rámci ostatního důkazního materiálu.

K chybám může v praxi vést přecenění výpovědi poškozeného. V sovětské literatuře byl vysloven názor, že rozsudek může být vyneseno na výpovědi poškozeného, která nebyla potvrzena dalšími důkazy.¹⁴⁾ Tento názor byl ostře odmítnut. Argumentuje se tím, že na jedné výpovědi poškozeného nemůže být vyneseno rozhodnutí, protože specifika formování tohoto druhu důkazů vyžaduje existenci dalších faktů, které by potvrzovaly způsobení škody. Spolu s výpovědí poškozeného vytvářejí souhrn důkazů, který je vyjádřen i u nás v § 2 odst. 6 tr. řádu. K tomu byl nucen zaujmout stanovisko i Nejvyšší soud SSSR, který soudy upozornil na to, že výpověď poškozeného je rovnocenná s ostatními důkazy a podléhá pečlivé prověrce a hodnocení v souhrnu se všemi okolnostmi, které byly ve věci zjištěny.¹⁵⁾

Hodnocení důkazů představuje vrchol v procesu dokazování. I při hodnocení výpovědi poškozeného půjde o to, přisoudit jí hodnotu z hlediska její závažnosti, zákonnosti a pravdivosti.

V případě závažnosti bude hodnocena upotřebitelnost poznatků získaných výpovědí poškozeného nejen z hlediska vyřešení otázky viny obviněného, ale také i z hlediska upotřebitelnosti ve směru případně uplatněného nároku na náhradu škody.

Zhodnocení zákonnosti důkazu potom rozhodne, jako ve všech ostatních případech, o tom, zda výpověď byla provedena v souladu se všemi předpisy, které pro výpověď a vystupování poškozeného v trestním řízení vůbec platí.

Dodržení předpisů pro způsob získání důkazů je bezpodmínečné pro jejich přípustnost (viz i čl. 155—160 UPK RSFSR). Důkazem je i ústní výpověď poškozeného (čl. 69, 87 UPK RSFSR). Půjde tu mimo jiné o to, zhodnotit, jak se orgány činné v trestním řízení vypořádají s kolizí právního postavení poškozeného jako svědka a jako procesní strany, zda řešení této situace nebylo na úkor porušení zákonnosti při získávání svědecké výpovědi.

¹⁴⁾ Kokorev, L.: Proverka a ocenka pokazanij poterpevshego sudom. Sovětská prokuratura 1963, No. 19, str. 11.

¹⁵⁾ Bžulleten Verchnogo suda SSSR, 1957, No. 6, str. 19—22.

Hodnocení zákonnosti výpovědi poškozeného jako takového v sovětském trestním procesu se vyznačuje zvláštností spočívající v nutnosti v souladu se zákonem deklarovat jeho postavení v trestním řízení jako poškozeného příslušným orgánem činným v trestním řízení. Význam ve věci má pouze taková výpověď poškozeného, který byl jako takový v trestním řízení také uznán. Takové postavení přiznává usnesením vyhledavatel, osoba provádějící vyšetřování nebo rozhodnutím soud tomu, komu byla trestným činem způsobena majetková, fyzická nebo morální škoda (čl. 53 UPK RSFSR). Z toho vyplývá, že jestli není osobě přiznáno postavení poškozeného, není možné ji vyslýchat jako poškozeného a získat výpověď poškozeného. Sovětská teorie kritizuje praxi přípravného řízení a soudní praxi a vytýká jim, že se stále ještě vyskytují případy, kdy osoby, jimž byla trestným činem způsobena škoda, nejsou ve věci uznány poškozenými a jsou vyslýcháni jako svědci nebo obvinění. Dochází se k závěru, že rozhodující příčinou toho je nesprávné zjištění skutečnosti trestného činu. Sovětská právní věda upozorňuje i na fakt, že se v praxi vyskytují případy, kdy se uznání postavení poškozeného podle trestního řádu domáhají osoby, kterým nebyla škoda bezprostředně trestným činem způsobena a přesto je jim toto postavení přiznáno.¹⁶⁾

Hodnocení důkazu po stránce pravdivosti, opět jako ve všech ostatních případech, rozhodne o tom, které ze skutečností, o které důkaz získaný výpovědi poškozeného podává informaci, lze považovat za pravdivé. Opět tu půjde především o skutečnosti týkající se řešení otázky viny obviněného a rozhodnutí o nároku poškozeného.

Obecná zkušenost říká, že svědecké výpovědi trpí nepřesnostmi a rozpory. Úkolem orgánů činných v trestním řízení je znát příčiny těchto vad, kterými výpovědi mohou trpět. Je nutné počítat i s tím, že výpověď bude vědomě nepravdivá. Takové výpovědi je přirozeně třeba co nejrychleji odhalit. Výpověď však může být nepravdivá, i když svědek vypovídá s nejlepším vůlí mluvit pravdu. Orgán činný v trestním řízení musí umět správně hodnotit i takové výpovědi a být si vědom faktorů, které ovlivňují svědecké výpovědi, a uvědomit si, že je to celá řada objektivních a subjektivních skutečností, které mohou negativně ovlivnit pravdivost svědecké výpovědi. Jde především o otázky psychologické. Především je nutno vzít v úvahu rozdílnost osobností, které mají podat výpověď; jejich rozdílnou všeobecnou a kulturní úroveň, vzdělání, zájmy, zaměření, charakter a morální vlastnosti apod. To jsou všechno složky, které mohou ovlivnit, do jaké míry si svědek uvědomí význam výpovědi, jak bude schopen se vypořádat s vlastním poměrem k projednávané věci, vlastním

¹⁶⁾ Ivanov, Ju. A.: Problemy obespečenija prav poterpevshego v sovetskomo ugolovnom processe. In: XXVI. sjezd KPSS i ukreplenie zakonnosti i pravoporjadka. Moskva 1982, str. 185.

zájmem na výsledku řízení, poměrem k obviněnému a jiným osobám. Je třeba brát do úvahy i proces tvorby svědecké výpovědi, která prochází třemi základními stadii: a) vnímáním určité skutečnosti, b) jejím zapa-
matováním a uchováním v paměti a c) reprodukcí. Každé z těchto stadií může být negativně ovlivněno nesčetným množstvím faktorů. U poško-
zeného pak zvláště.

Sovětská právní věda věnuje výzkumu psychologických zákonitostí formování výpovědi velkou pozornost. Přitom je kladen důraz na formo-
vání svědeckých výpovědí, kterému je věnována řada studií.¹⁷⁾

Není třeba znovu opakovat specifiku postavení poškozeného v trestním řízení. Poškozený je velmi často již od momentu spáchání trestného činu vystaven různým vlivům a dostává se do různých, často rozporuplných postavení. Je již od počátku nejen poškozeným, ale, i když ne ještě v procesním slova smyslu, svědkem pro trestní řízení důležitých skutečností. Právě u něho jako (vedle pachatele) hlavního aktéra trestné činnosti je třeba věnovat svědecké výpovědi zvláštní pozornost. Právě u něho je celkem logicky dán poměr k věci, zájem na výsledku, určitý postoj k obviněnému a pochopitelně tím i určitý zájem na výsledku řízení. Proto je třeba jeho svědeckou výpověď prověřovat zvláště pečlivě, protože výše uvedené vztahy lze u něho důvodně předpokládat. Trestní řád RSFSR bere do úvahy i fakt, že výpověď poškozeného ne vždy je produktem bezprostředního osobního vnímání událostí, o kterých poškozená osoba vypovídá v přípravném řízení a před soudem. Tato svědectví lidí jsou odvozenými (prostředními) důkazy načerpanými z jiného známého pramene.

V případě, že poškozený nemůže uvést pramen své informace, jeho údaje nejsou jako důkaz připuštěny (čl. 75 UPK RSFSR). V základě kategorického zákazu spočívá požadavek prověřitelnosti každého zdroje důkazů (čl. 70 UPK RSFSR). V případě, že poškozený sám události nevnímal a nemůže udat, kde se s nimi seznámil, jakékoliv skutečnosti, stejně jako zprávy, ztrácejí důkazní význam. I tehdy, kdy pokusy určit konkrétní zdroj informace poškozeného se ukáží být neúspěšnými a prověření věrohodnosti získaných údajů vyšetřovatelem se stane nemožným, údaje ztrácejí svůj důkazní význam.¹⁸⁾

Tento názor je označován za libivý, ale bývá odmítán s tím, že nemůže

¹⁷⁾ Krasnoselskich, A. A.: Učet psihologičeskich osobennostej formirovanija suditskikh pokazanij. Vestnik MGU, serija ekonomika, filosofija i pravo, 1957, vyp. 2; Ratomov, A. R.: Sudebnaja psihologija dlja sledovanij. Moskva 1967; Teorija dokazatelstv v sovětskom ugovnom processe. Moskva 1973; Jakub, M. L.: Pokazanija svidetelej i poterpevsich. Izd. Moskovskogo univerziteta, Moskva 1968; Smyslov, V. I.: Svidetel v sovětskom ugovnom processe. Moskva 1973; z naší literatury možno zejména uvést Matiašek, J.—Soukup, J.—Bárta, B.: Psychologie a výslechová praxe. Orbis, Praha 1968.

¹⁸⁾ Iljina, L. V.: c. d. v pozn. 11, str. 116.

být přijatelný ani pro sovětské zákonodárství, ani pro praxi, protože zavazuje orgány činné v trestním řízení k tomu, aby ztrácely síly hledáním neexistujícího pramene informací. Pokračuje se, že hodnocení relevace výpovědi poškozeného nevyvolává obtíže. Samotný fakt uznání osoby poškozeným předurčuje vztah jeho údajů k věci: zjištění osoby, která škodu způsobila, znaků a možností odcizených věcí, vztah k obviněnému atd. Sdělení poškozeného mají vždy vztah k věci.

K tomu je třeba brát současně zřetel i na psychologický aspekt jeho výpovědi. Na tuto problematiku poukazují D. Císařová a J. Čížková a odvolávají se na některé poznatky sovětské vědy.¹⁹⁾

Psychický stav poškozeného bývá již od samotného počátku vystaven silným vlivům v souvislosti s charakterem a intenzitou trestného činu. Roli hraje jeho momentální stav, jeho osobnost, vztah poškozeného k trestnému činu, pocity strachu, rozrušení, studu (např. u trestných činů proti lidské důstojnosti), nenadállost činu apod. Významnou roli hraje i povaha vnímaných skutečností, jejich mimořádnost, zda jde o skutečnosti, se kterými se již poškozený v životě setkal, nebo o skutečnosti, se kterými se setkal ve svém životě poprvé a pro které dokonce nemá ani příslušný pojmový aparát, zda jde o skutečnosti, které jsou předmětem jeho zájmu, nebo o skutečnosti, které v důsledku toho, že jsou mimo dosah tohoto zájmu zůstávají mimo jeho vnímání. Tyto momenty ovlivňují často již první stadium tvorby svědecké výpovědi — správné vnímání určité skutečnosti. To může vést hlavně u poškozeného k závažným deformacím výpovědi. V praxi se to potom projevuje především v problémech při výslechu poškozeného v přípravném řízení, kde samotná čerstvost událostí ještě poměrně silně vykonává svůj vliv i na reprodukci vnímaných skutečností. Tyto stopy nesou i vnější projevy poškozeného charakterizované překrotností na jedné straně až málomluvností, stísněností a apatií na straně druhé. To pochopitelně vyžaduje velké zkušenosti na straně vyslyšajících orgánů nejen pokud jde o správnou volbu doby výpovědi, o způsob kladení otázek a správný výklad odpovědí.

Volba doby výpovědi je velmi důležitá, protože jde nejen o to, aby výpověď byla srozumitelná a poškozený byl schopen tuto výpověď uspořádaně podat, ale i o čerstvost a bezprostřednost dojmu. Ke zkreslení může docházet nejen u poškozeného, který byl přímo aktérem trestného činu, ale i u toho poškozeného, který je pod vlivem překvapení z právě zjištěné škody, která může být výsledkem trestného činu spáchaného delší dobu před jejím zjištěním. Poškozený je v událostech zainteresován a v době spáchání trestného činu, ale i později se formuje jeho negativní postoj k pachateli, stále více si uvědomuje i možnost náhrady škody. To vše se

¹⁹⁾ Císařová, D.—Čížková, J.: c. d. v pozn. 1, str. 40—41, 67.

promítá i do jeho postoje ke skutečnostem, které mohou být zcela přirozeně i bez záměru formovány a přizpůsobovány pohledu, zájmu a postojům poškozeného. Všechny těchto skutečností si musí být vyslyšající orgán vědom a s uplatněním všech skutečností musí takto ovlivněné výpovědi korigovat především tam, kde výpověď je podávána po delší době, která uběhla od doby, kdy se dokazované skutečnosti udály.

Vyslyšající musí též přesně hodnotit správnou reprodukci vnímaných skutečností a odhalit všechny příčiny její nesprávnosti a posoudit schopnost poškozeného správně reprodukovat to, co vnímal. Tyto schopnosti budou závislé též, jak již bylo řečeno, na celkové morální, kulturní a vzdělanostní úrovni poškozeného. Stejně je třeba při výpovědi mít na paměti i jistou neobjektivitu postoje poškozeného a správně průběžně odhalovat momenty, kde může dojít k nechtěným či závažným zkreslením. Především u toho poškozeného, který byl přímým účastníkem trestného činu a zejména, když výslech je prováděn v krátké době po činu, je nutno zvláště věnovat pozornost způsobu provádění výslechu a prostředí, kde bude prováděn. Výslech by měl být klidný, taktní, v maximální míře šetřící osobnost poškozeného s ohledem na čin, který se ho přímo dotýká. Stále je třeba mít na paměti, že pro trestní řízení mají význam z výpovědi jen zprávy o skutečnostech a ne jejich hodnocení. Úsudek je věcí orgánu činného v trestním řízení. Zvláště u poškozených se můžeme velmi často setkávat s tendencí k úsudku, protože zde je od počátku již mnohokrát zmíněný specifický vztah ke všemu, co se událo, k osobám, které se na událostech podílely, ale i k výsledku celého řízení.

V sovětské vědě se dále ještě upozorňuje na čl. 200 UPK RSFSR, podle něhož se poškozený po skončení přípravného řízení seznamuje s materiály v trestní věci. Tato okolnost může být pro poškozeného podnětem ke změně výpovědi před soudem s cílem uvést je do souladu s dalšími důkazy. Rozpory v samotných výpovědích poškozeného musí být vysvětleny. V opačném případě ztrácejí důkazní význam.

Při celkovém hodnocení výpovědi poškozeného a celého jeho vystupování před orgány činnými v trestním řízení nelze opomíjet ani pečlivé posouzení vztahu poškozený—obviněný. Půjde o vztahy, které mohou být silnou motivací činu nejen samotného obviněného, ale i poškozeného, stejně jako motivací různě zkreslené výpovědi. Nejde tu jen o vztahy v době činu a po jeho spáchání, ale i o vztahy, které tu mohly být před činem. Pokud jde o vztahy před činem, může být výpověď ovlivněna blízkostí vztahů, nepřátelstvím, popřípadě jinými konflikty, které mohou vznikat v různých sférách mezilidských vztahů a kontaktů. Zde je nutno upozornit i na možnost vyvolání afektu na straně obviněného, který může být výsledkem jednání poškozeného v době činu nebo výsledkem jeho

dlouhodobého jednání před činem. V každém případě je nutno i zde správně zhodnotit podíl poškozeného na jednání pachatele.

V době činu je nutno věnovat pozornost a správně posoudit a rozhodnout o případech okolností vylučujících protiprávnost. Půjde především o již zmíněné případy nutné obrany, krajní nouze a svolení poškozeného. U nutné obrany je třeba zkoumat, zda nejde o útok vyprovokovaný, tedy není-li zde dána i spoluodpovědnost poškozeného. Obdobně i v případě situace krajní nouze, za kterou může poškozená osoba zcela nebo zčásti odpovídat. U svolení poškozeného bude nutno zkoumat, zda byl vůbec zájem, k jehož porušení dal poškozený souhlas, zájmem v jeho výhradní dispoziční moci, zda souhlasem nebyl sledován jiný trestný cíl.

IV. DOZOR PROKURÁTORA A OCHRANA PRÁV POŠKOZENÉHO

1. PODSTAT A VÝZNAM DOZORU PROKURÁTORA NAD ZACHOVÁNÍM PRÁV POŠKOZENÉHO V TRESTNÍM ŘÍZENÍ

A. Československý trestní řád ani zákon o prokuratuře neobsahují speciální ustanovení týkající se dozoru prokurátora nad zachováním práv poškozeného v trestním řízení. Vztah prokurátora a poškozeného, zahrnující jak prokurátorský dozor nad zachováváním práv poškozeného ve všech stadiích trestního řízení, tak specifická oprávnění a právní prostředky směřující k odstranění porušené zákonnosti, které může prokurátor použít, vyplývá především z těch ustanovení upravujících obecně postavení prokurátora v trestním řízení.

Podle článku 104 odst. 1 Ústavy přísluší prokuratuře dozor nad důsledným prováděním a zachováváním zákonů a jiných právních předpisů. Podrobněji jsou úkoly prokuratury rozvedeny v ustanoveních zákona o prokuratuře (zejména ustanovení §§ 1, 2, 3, 10, 18, 19 zákona o prokuratuře).

Z úkolů, které plní prokurátor v trestním řízení, má ve vztahu k poškozenému a jeho právům zvláštní význam jednak okolnost, že prokurátor dozírá podle ustanovení trestního řádu na správné používání a zachování zákonů a jiných právních předpisů orgány přípravného řízení, a jednak skutečnost, že prokurátor se účastní řízení před soudem a dozírá nad zákonností postupu a rozhodování soudu. Dozor prokurátora nad zachováváním práv poškozeného není samoučelný a nelze jej chápat izolovaně od ostatních činností prokurátora v trestním řízení. Je organickou součástí dalších úkolů prokurátora v trestním řízení, vychází ze základních zásad trestního řízení, plně jim odpovídá a směřuje ke splnění základních úkolů trestního řízení. Z toho vyplývá, že celá činnost prokurátora v trestním řízení, tedy včetně jeho dozoru nad zachováváním práv poškozeného, není také ani „soukromou činností“, ani „volnou úvahou“ každého jednotlivého prokurátora, ale plněním funkce prokurátora jako orgánu státní moci, jako strážce socialistické zákonnosti realizujícího výkon své pravomoci v zájmu socialistického státu.

Prokurátorský dozor nad zachováváním práv poškozeného v trestním řízení má význam z několika důvodů: Československá právní úprava nedává poškozenému oprávnění podávat pro žádný trestný čin soukromou obžalobu, ani převzít trestní stíhání, ani dát souhlas k trestnímu stíhání anebo zasahovat do otázky trestu. Zákonodárce vycházel z názoru, že prokurátor ve funkci strážce socialistické zákonnosti bude nejen přesně plnit funkci veřejného žalobce, ale i dbát na to, aby osoba poškozená trestným činem nebyla zkrácena ve svých právech. Již z tohoto důvodu musí prokurátor věnovat zachovávání práv poškozeného v trestním řízení soustavnou pozornost a dbát na důsledné dodržování zákonného postupu. Dozor prokurátora představuje jednu z významným záruk skutečného uplatnění práv poškozeného v trestním řízení.

Postup prokurátora, zejména jeho činnost v přípravném řízení ve vztahu k poškozenému, jeho procesním právům i k jeho nároku na náhradu škody také do značné míry ovlivňuje rozhodnutí soudu, a to zejména v případech, kdy poškozený utrpěl majetkovou škodu. Některé nedostatky přípravného řízení, například nedostatečné poučení poškozeného o jeho právech, uplatňování nároku na náhradu škody osobou, které toto právo nepřísluší, opožděná nebo nedostatečná přihláška nároku poškozeného mohou být důvodem vrácení věci prokurátorovi k došetření soudem po předběžném projednání obžaloby (§ 188 odst. 1 písm. f) tr. řádu) nebo mohou vést k odročení hlavního líčení, tedy i k oddálení rozhodnutí ve věci samé. V jiných případech mohou nedostatky přípravného řízení ve vztahu k nároku poškozeného na náhradu škody způsobit, že soud o uplatnění nároku poškozeného nemůže rozhodnout. Zbytečně odkazuje poškozeného s jeho nárokem podle § 229 odst. 1 tr. řádu na řízení ve věcech občanskoprávních nebo na řízení před jiným příslušným orgánem, ačkoliv o nároku na náhradu škody mohlo být rozhodnuto již v trestním řízení. Takový postup nejen časově oddaluje uspokojení poškozeného, ale také ztěžuje uplatnění jeho nároku na náhradu škody v občanskoprávním nebo jiném řízení, například tím, že poškozený-žalobce musí nést v jiném řízení náklady spojené s uplatněním svého nároku. Takový postup může nastat například v případě, kdy poškozený — subjekt adhezního řízení — nebyl náležitě poučen o svých právech v přípravném řízení, byl poučen až v řízení před soudem, a v důsledku toho nestačil označit důkazy prokazující povahu a výši jím uplatňovaného nároku na náhradu škody.

Ze shora řečeného tedy vyplývá, že k zamezení nežádoucích důsledků, které vedou k oslabení práv poškozeného, a tím i k oslabení výchovného působení trestního řízení, je třeba věnovat dozoru prokurátora nad zachováváním práv poškozeného, a to zejména v předsoudním stadiu trestního řízení, soustavnou a soustředěnou pozornost.

B. Také sovětská nauka¹⁾ a praxe²⁾ trestního práva procesního považuje dozor prokurátora nad zachováváním práva poškozeného za důležitou záruku socialistické zákonnosti a podmínku všestranné ochrany oprávněných zájmů poškozeného.

Ochrana práv občanů, kteří byli poškozeni trestným činem, je pokládána za jeden z hlavních úkolů, který není možno posuzovat izolovaně od ostatních činností prokuratury v trestním řízení. Dozor prokurátora nad zachováváním práv poškozeného, jež jsou chráněné zákonem, je závažnou podstatnou částí činnosti prokuratury v SSSR.

Vychází se z názorů, že jakékoliv porušení nebo omezení práv a oprávněných zájmů poškozeného přináší škodu nejen zájmům poškozeného, ale i zájmům socialistické zákonnosti a soudnictví.

Prokurátorský dozor nad zachováváním práv poškozeného je proto nejen zárukou jeho práv, ale prospívá i dostižení cíle soudnictví, splnění účelu trestního řízení, upevnění socialistické zákonnosti a právního pořádku. Zejména z těchto pozic musí prokurátor přistupovat k ochraně práv poškozeného a rozhodně přezkoušet jakýkoliv zásah do jeho práv.

Generální prokurátor SSSR zaměřuje pozornost všech prokurátorů a vyšetřovatelů k tomu, aby byla důsledně zachovávána ustanovení Zásad trestního řízení SSSR a svazových republik, upravujících práva poškozeného v přípravném řízení.³⁾

V příkazech Generálního prokurátora SSSR je zdůrazněno, že v průběhu přípravného řízení je nezbytné zachovávat všechna ustanovení upravující zajištění práv poškozeného, pozorně a citlivě sledovat jeho návrhy a zajistit ochranu jeho osobních i majetkových práv.

Význam prokurátorského dozoru nad zachováváním práv poškozeného není v SSSR považován pouze za záruku práv samotného poškozeného.

Veliký význam a vliv má dozor prokurátora při zvýšení odpovědnosti orgánů činných v trestním řízení při dokazování, v přípravném řízení i hlavním líčení při ochraně práv a oprávněných zájmů poškozeného.

Požadavek prokurátora na příslušné kompetentní orgány a veřejné činitele k odstranění porušení zákonnosti, k ochraně práv a oprávněných zájmů poškozeného je právním prostředkem realizace ústavně garantované funkce prokurátorského dozoru a jako takový je i prostředkem k zvýšení odpovědnosti nad zachováváním zákonnosti, práv a oprávněných zájmů poškozeného v jakékoliv činnosti orgánů činných v trestním řízení a řízení s ním souvisejících.

¹⁾ Srov. např. Otázky trestního práva a řízení v praxi prokurátorského dozoru při zachovávání zákonnosti v řízení před soudy, red. Kudrjancev, P. I. Moskva 1976, str. 437.

²⁾ Např. Bulletin NS SSSR, 1963, č. 3, str. 8—9.

³⁾ Viz Sborník příkazů a instrukcí Generálního prokurátora SSSR, č. 1, Moskva 1976, str. 429.

2. DOZOR PROKURÁTORA NAD ZACHOVÁVÁNÍM PRÁV POŠKOZENÉHO V PŘÍPRAVNÉM ŘÍZENÍ

A. Dozor prokurátora v přípravném řízení ve vztahu k právům poškozeného slouží především k zachování oprávnění poškozeného činit návrhy na doplnění dokazování v trestním řízení (§ 43 odst. 1, 2 tr. řádu), k respektování práva poškozeného nahlížet do spisu a činit si výpisky a poznámky (§ 65 tr. řádu), k dodržování práva poškozeného dát se zastupovat zmocněncem (§ 50 odst. 1 tr. řádu) a k oprávnění poškozeného, kterému byla způsobena majetková škoda, uplatnit již v přípravném řízení nárok na náhradu škody (§ 43 odst. 2 tr. řádu).

Souhrn oprávnění prokurátora vykonávajícího dozor v přípravném řízení je vymezen v ustanoveních § 174 a § 175 tr. řádu. Při porušení práv poškozeného v přípravném řízení, ať již vyšetřovatelem nebo vyhledávacím orgánem, lze nápravu zjednat aplikací ustanovením § 174 odst. 2 písm. a) tr. řádu, podle kterého je prokurátor oprávněn dávat závazné pokyny k vyšetřování a k vyhledávání trestných činů, nebo ustanovení § 174 odst. 2 písm. d) tr. řádu umožňujícího prokurátorovi vracet vyšetřovatelům nebo vyhledávacím orgánům věc k doplnění se svými pokyny, případně lze použít ustanovení § 174 odst. 2 písm. e) tr. řádu opravňující prokurátora rušit nezákonná a neodůvodněná rozhodnutí a opatření vyšetřovatelů a vyhledávacích orgánů, která může nahrazovat vlastními.

V praxi může k takovému postupu dojít zejména v následujících případech:

1. Vyšetřovatel nebo vyhledávací orgán v přípravném řízení nerespektovali ustanovení § 46 tr. řádu, podle kterého orgány činné v trestním řízení jsou povinny poškozeného o jeho právech poučit a poskytnout mu plnou možnost k jejich uplatnění. Citované ustanovení je porušeno nejen v těch případech, kdy se poškozenému žádného poučení nedostalo, ale i v těch případech, kdy poškozený sice v přípravném řízení poučen byl, ale jeho poučení neodpovídalo konkrétním okolnostem případu, to jest skutečnému postavení poškozeného v trestním řízení (jinak musí být poučen poškozený, který nemůže uplatnit nárok na náhradu škody, a jinak poškozený — subjekt adhezního řízení). Vadu přípravného řízení záležející v nedostatku poučení poškozeného může prokurátor napravit buď sám, vlastním procesním úkonem, nebo prostřednictvím vyšetřovatele nebo vyhledávacího orgánu.

Může také nastat případ, kdy poškozený, kterému byla trestným činem způsobena majetková škoda, přes včasné a řádné poučení ve smyslu § 46 tr. řádu neuplatnil nárok na náhradu škody. Vyvstává otázka, jak má v takovém případě prokurátor postupovat. Při nečinnosti poškozeného

musí prokurátor rozlišovat poškozené socialistické organizace a ostatní poškozené. Vymáhání škody způsobené trestným činem poškozenému — socialistické organizaci nezávisí na úvaze poškozeného, nýbrž je právní povinností socialistické organizace, vyplývající zejména z ustanovení zákoníku práce (§ 185 odst. 1), vyhlášky o hospodaření s národním majetkem (vyhl. č. 119/1988 Sb.) a zákona o zemědělském družstevnictví (zák. č. 90/1988 Sb.). Pokud socialistická organizace neuplatní přesčasné a řádné poučení nárok na náhradu škody, je povinností prokurátora upozornit podle § 164 odst. 2 tr. řádu socialistickou organizaci poškozenou trestným činem na to, že nevyužila oprávnění, které jí trestní řád poskytuje.

Obdobně musí prokurátor postupovat v případech, kdy přihláška poškozeného — socialistické organizace — neobsahuje požadavek náhrady jiné škody ve smyslu § 442 odst. 2 obč. zákoníku, § 179 odst. 3 zák. práce, anebo socialistická organizace neuplatnila příslušenství své uplatněné pohledávky — úroky z prodlení.

Signalizační povinnost ve smyslu § 164 odst. 2 tr. řádu není jediným prostředkem prokurátora sloužícím k ochraně zájmů poškozeného. Podle § 43 odst. 3 tr. řádu může prokurátor sám navrhnout, aby soud v odsuzujícím rozsudku uložil obžalovanému povinnost nahradit škodu způsobenou trestným činem, vyžaduje-li to ochrana zájmů společnosti, socialistických organizací nebo pracujících. Z dikce ustanovení § 43 odst. 3 tr. řádu vyplývá, že prokurátor může uplatnit nárok na náhradu škody způsobené nejen socialistické organizaci, ale i jiné osobě právnické i fyzické.⁴⁾

Prokurátor činí návrh na náhradu škody v trestním řízení svým jménem bez ohledu na iniciativu poškozeného. Může jej uplatnit spolu s poškozeným, bez poškozeného, anebo i proti jeho vůli. Jeho návrh přitom nic nemění na postavení poškozeného jako subjektu adhezního řízení. Návrh prokurátora podle § 43 odst. 3 tr. řádu je nezávislým na přihlášce škody podané poškozeným. Prokurátor není ani zmocněncem ani zástupcem poškozeného, a proto není vázán ani souhlasem, návrhy nebo zmocněním poškozeného. Z toho vyplývá, že prokurátor může v konkrétním případě uplatnit nárok na náhradu vyšší škody v trestním řízení než poškozený a soud podle výsledků dokazování může přiznat poškozenému náhradu vyšší škody, než poškozený uplatňoval.

⁴⁾ Interní směrnice závazná v resortu prokuratury — Příkaz GP III/1 Gn 55/74 (Sbírka příkazů GP ČSSR poř. č. 3/1974) k této otázce v čl. 7 odst. 2 uvádí: „Prokurátor sám může podat návrh, aby soud uložil obžalovanému povinnost nahradit škodu, jsou-li splněny podmínky uvedené v § 43 odst. 3 tr. řádu. Učiní tak zejména tehdy, byla-li výše škody zjištěna již v přípravném řízení, návrh poškozeného je procesně vadný, nebyl-li uplatněn pro neznalost právní úpravy apod. Prokurátor však nenahrazuje orgány socialistických organizací, které mají povinnost domáhat se náhrady škody způsobené jim trestným činem; prostředky všeobecného dozoru dbá naopak na to, aby socialistické organizace samy včas své nároky uplatnily.“

Nezávislost návrhu prokurátora a návrhu poškozeného se nutně promítá i do řešení otázky možnosti vzájemné dispozice s uplatněným nárokem na náhradu škody. Platí, že nárokem na náhradu škody může disponovat pouze ten, kdo jej uplatnil. To znamená, že prokurátor, pokud sám neuplatnil včas a řádně nárok na náhradu škody, nemůže disponovat nárokem poškozeného a naopak. Tak například prokurátor nemůže vzít zpět návrh poškozeného učiněný podle § 43 odst. 2 tr. řádu apod.

Na ustanovení § 43 odst. 3 tr. řádu navazuje ustanovení § 177 odst. 2 tr. řádu, podle kterého může prokurátor návrh na náhradu škody učinit v obžalobě. O tom poškozeného při podání obžaloby vyrozumí.

Návrh podle § 43 odst. 3 tr. řádu činí sice prokurátor vlastním jménem, ale subjektem nároku na náhradu škody je poškozený. Proto náhradu škody přizná soud poškozenému, nikoliv prokurátorovi, a pokud soud rozhoduje odkázáním na občanskoprávní řízení nebo na řízení před jiným příslušným orgánem, odkazuje poškozeného a nikoliv prokurátora.

Dozor prokurátora v přípravném řízení ve vztahu k poškozenému, subjektu adhezního řízení, se uplatní nejen v případech, kdy poškozený buď nebyl v přípravném řízení vůbec poučen ve smyslu § 46 tr. řádu, anebo poučen byl, ale neuplatnil nárok na náhradu škody, ale i v případech, kdy poškozený v přípravném řízení sice uplatnil nárok na náhradu škody, ale jeho nárok neměl náležitosti umožňující, aby soud o přihlášeném nároku rozhodl. Bude tomu tak například tehdy, když poškozený předložil toliko vyčíslení vzniklé škody způsobené trestným činem, nebo z návrhu není patrná alespoň minimální výše škody, která má být uhrazena, nebo nárok byl nesprávně uplatněn tzv. „ve věci“ a nikoliv proti určitému obviněnému. Pokud nelze mít za to, že poškozený nedostatky svého návrhu na podnět prokurátora odstraní nejpozději do zahájení dokazování v hlavním líčení, je na místě, aby prokurátor učinil návrh podle § 43 odst. 3 tr. řádu, tedy sám navrhl přiznat poškozenému náhradu škody. V ostatních případech poškozeného poučí, jak má postupovat, aby odstranil vady svého návrhu na náhradu škody. Také tento procesní úkon může prokurátor učinit buď sám, nebo jeho provedení přikáže vyšetřovateli nebo vyhledávacímu orgánu.

2. Významným prostředkem ochrany práv poškozeného, který může uplatnit nárok na náhradu škody v trestním řízení, je oprávnění prokurátora zajistit již v přípravném řízení nárok poškozeného na náhradu škody podle § 47 odst. 1 tr. řádu. Prokurátor tak může učinit za podmínky, že je důvodná obava, že uspokojení návrhu poškozeného na náhradu škody způsobené trestným činem bude mařeno nebo ztěžováno (§ 47 odst. 1 tr. řádu). V přípravném řízení prokurátor zajistí nárok i bez návrhu poškozeného, vyžaduje-li to ochrana zájmů společnosti, socialistických organi-

zací nebo pracujících, zejména byla-li trestným činem způsobena škoda na majetku v socialistickém vlastnictví.

Dozor prokurátora v přípravném řízení ve vztahu k tomuto procesnímu institutu se uplatní dvojím způsobem. Jednak pozorností k tomu, aby součástí poučení poškozeného ve smyslu § 46 tr. řádu bylo podle okolností konkrétního případu též poučení poškozeného, že věci z majetku obviněného mohou sloužit k zajištění jeho nároku na náhradu škody, a poučení o podmínkách, za nichž se zajištění zruší, a jednak pozorností k vlastnímu rozhodnutí o zajištění. Rozhodnutí prokurátora musí splňovat zákonná kritéria ustanovení § 47 odst. 1, odst. 2 tr. řádu. Takovým rozhodnutím proto například není žádost prokurátora, aby státní spořitelna označila běžný účet zákazem jakékoliv výplaty a podobně.

Rozhodnutí o zajištění nároku poškozeného může vydat v přípravném řízení pouze prokurátor, nikoliv vyšetřovatel nebo vyhledávací orgán. Ovšem ve výroku usnesení o zajištění nároku poškozeného musí prokurátor dostatečně individualizovat části majetku určené k zajištění nároku poškozeného. Nestačí pouze obecné vyjádření, že se zajišťuje majetek obviněného. Proto dozor prokurátora musí směřovat také k tomu, aby vyšetřovatelé a vyhledávací orgány již v přípravném řízení zjišťovali, které části majetku obviněného přicházejí v úvahu pro zajištění nároku poškozeného.

V této souvislosti je však potřebné připomenout, že institut zajištění je pouze jedním z prostředků ochrany práv poškozeného — subjektu adhezního řízení. Je proto žádoucí, aby orgány přípravného řízení věnovaly větší pozornost tomu, aby obviněný naopak dobrovolně nahradil škodu způsobenou trestným činem již v předsoudním stadiu trestního řízení. Orgány činné v trestním řízení mají přirozeně naznačit i způsob, jakým obviněný může náhradu škody provést, a to úkonem směřujícím k poškozenému. Obviněný může také složit peníze na náhradu škody podle § 69 notářského řádu do notářské úschovy. V takových a obdobných případech přirozeně nebude reálná obava, že uspokojení nároku poškozeného bude zmařeno nebo ztěžováno, a tedy ani nebude důvod pro postup podle § 47 odst. 1, odst. 2 tr. řádu.

3. Podle § 65 odst. 1 tr. řádu má poškozený právo nahlížet do spisů a činit si výpisky a poznámky. Toto oprávnění poškozeného je v přípravném řízení omezeno ustanovením § 65 odst. 2 tr. řádu, podle kterého může prokurátor, vyšetřovatel nebo vyhledávací orgán nahlédnutí do spisů ze závažných důvodů odepřít. Závažnost důvodů, ze kterých nahlédnutí do spisů odepřel vyšetřovatel nebo vyhledávací orgán, je na žádost poškozeného prokurátor povinen urychleně přezkoumat. Dozor prokurátora se uplatní nejen v případech, kdy odepření je namítáno poškozeným, ale

prokurátor musí v celém přípravném řízení sledovat možnost poškozeného uplatnit své právo nahlížet do spisů.

Nápravu postupu vyšetřovatele nebo vyhledávacího orgánu zjedná prokurátor podle ustanovení § 174 odst. 2 písm. c) tr. řádu tím, že zruší opatření vyšetřovatele nebo vyhledávacího orgánu. Procesní postup prokurátora má povahu opatření. Pro úplnost třeba dodat, že pokud poškozenému odepřel nahlédnutí do spisů sám prokurátor, nemá odmítnutá osoba právo žádat přezkoumání závažnosti důvodů odmítnutí.

Závažnost důvodů, pro které bylo poškozenému odepřeno nahlédnutí do spisů, vyložila judikatura tak, že za závažný důvod se považuje i okolnost, že v konkrétní věci bude třeba poškozeného vyslechnout jako svědka a že by nahlédnutím do spisů mohla být snížena hodnota tohoto důkazu, který má v konkrétním případě přispět k řádnému objasnění věci. Na konkrétním případě bude pak záviset, do jaké míry bude nutné poškozenému uvedené právo nahlížet do spisů odepřít (srov. č. III/1967 Sb. rozh. tr.).

4. Československá právní úprava neumožňuje poškozenému podávat opravné prostředky proti rozhodnutím vyšetřovatele, resp. vyhledávacího orgánu o postoupení věci (§ 171 tr. řádu), zastavení trestního stíhání (§ 172 tr. řádu) a přerušení trestního stíhání (§ 173 tr. řádu). Poškozenému musí být podle zákona oznámeno postoupení věci a zastavení trestního stíhání; o přerušení trestního stíhání musí být vyrozuměn. Opis usnesení o postoupení věci, zastavení trestního stíhání a přerušení trestního stíhání se obligatorně doručuje prokurátorovi (§ 171 odst. 3, § 172 odst. 3, § 173 odst. 3 tr. řádu). Tento postup má umožnit, aby prokurátor vykonávající dozor v přípravném řízení mohl případně napravit nezákonná rozhodnutí vyšetřovatele či vyhledávacího orgánu. V rámci svého dozoru musí prokurátor také dbát na to, zda usnesení o postoupení věci a zastavení trestního stíhání bylo poškozenému oznámeno a zda byl o přerušení trestního stíhání vyrozuměn. Dozor prokurátora v tomto směru chrání poškozeného, který uplatnil nárok na náhradu škody, před možnými nepříznivými důsledky, které by nastaly v případě, že by poškozený včas neuplatnil nárok na náhradu škody v občanskoprávním řízení nebo v řízení před jiným příslušným orgánem. Náprava shora uvedených zjištěných nedostatků, které by mohly zhoršovat uplatnění práva poškozeného na náhradu škody, zjedná prokurátor podle ustanovení § 174 odst. 2 tr. řádu.

5. Jedním z podnětů k uplatnění dozoru prokurátora v přípravném řízení je oprávnění poškozeného podle § 167 tr. řádu kdykoliv v průběhu vyšetřování žádat prokurátora, aby byly odstraněny průtahy ve vyšetřování nebo závady v postupu vyšetřovatele. Obdobné platí při vyhledávání trestných činů. Závadný postup vyšetřovatele nebo vyhledávacího orgánu ve vztahu k právům poškozeného může zahrnovat celou řadu různých

pochybení. Poškozený může například brojit proti rozhodnutí nebo opatření vyšetřovatele nebo vyhledávacího orgánu. Takový postup bude přicházet v úvahu například tehdy, když vyšetřovatel nebo vyhledávací orgán odmítli návrh poškozeného na vyhledání či opatření důkazů sloužícího k prokázání povahy a výše uplatňovaného nároku nebo neumožnili poškozenému vykonávat jeho práva apod. Uvedené oprávnění se prakticky uplatní pouze u poškozeného, kterému byla trestným činem nebo přečinem způsobena majetková škoda.

Prokurátor vyřídí žádost poškozeného učiněnou podle § 167 tr. řádu tím, že ji přezkoumá na podkladě spisového materiálu a vyjádření orgánů, jejichž rozhodnutí, opatření nebo postup je napadán, a pokud shledá, že k závadám v přípravném řízení ve vztahu k právům poškozeného skutečně došlo, užije k nápravě některá z oprávnění uvedených v ustanovení § 174 odst. 2 tr. řádu.

6. Prokurátor musí v přípravném řízení věnovat pozornost také případům, kdy obviněný trestným činem nebo přečinem odňal věc poškozenému. Pokud obviněný dobrovolně odevzdá věc orgánům činným v trestním řízení na náhradu škody způsobené trestným činem nebo přečinem, musí být věc odevzdána poškozenému. Prokurátor v rámci svého dozoru v přípravném řízení sleduje, zda uvedená povinnost byla vyšetřovatelem nebo vyhledávacím orgánem splněna, případně učiní opatření ke splnění této povinnosti. Zde nejde o dozor prokurátora nad zachováváním práva poškozeného na náhradu škody, ale o procesní postup směřující k tomu, aby poškozený byl již v přípravném řízení uspokojen a nemusel se domáhat svého nároku v adhezním řízení. Vrácení věcí odňatých trestným činem poškozenému však nemění nic na procesních právech poškozeného podle § 43 odst. 1 tr. řádu, která poškozenému zůstávají zachována; jejich plné uplatnění je povinen prokurátor umožnit.

Jiná situace nastává v případě, kdy věc odňatá obviněným poškozenému trestním činem nebo přečinem byla podle § 78 vydána nebo podle § 79 tr. řádu odňata. Není-li takové věci k dalšímu řízení již třeba a nepřichází-li v úvahu její propadnutí nebo zabrání, vrátí se tomu, kdo ji vydal nebo komu byla odňata. Jestliže na ni uplatňuje právo jiná osoba, vydá se tomu, o jehož právu na věc není pochyb. Při pochybnostech se věc uloží do úschovy státního notářství a osoba, která si na věc činí nárok, se upozorní, aby jej uplatnila v řízení ve věcech občanskoprávních (§ 80 odst. 1 tr. řádu). Speciální případ vrácení doličné věci v případě, že ji obviněný získal nebo pravděpodobně získal trestným činem, pak blíže upravuje ustanovení § 81 tr. řádu.

Rozhodnutí o vrácení věci, vydání věci, případně o uložení věci do úschovy státního notářství podle § 80 odst. 1, odst. 2 tr. řádu má formu usnesení. V přípravném řízení je činí prokurátor, vyšetřovatel nebo vy-

hledávací orgán. Proti rozhodnutí je přípustná stížnost, jež má odkladný účinek (§ 80 odst. 3 tr. řádu). Z toho vyplývá, že pokud obviněný získal trestným činem (přechinem) věc na úkor poškozeného a poškozený právo na takovou věc v přípravném řízení uplatnil, prokurátor dbá na zachování zákonného postupu podle §§ 80 a 81 tr. řádu, případně rozhoduje o oprávněném prostředku proti rozhodnutí vyšetřovatele nebo vyhledávacího orgánu. V rámci dozoru v přípravném řízení prokurátor také sleduje, aby vydaná anebo odňatá věc byla poškozenému vydána ihned, jakmile jí již není třeba k dalšímu řízení. Právním poškozeného na věc chápe nauka i praxe právo vlastnické, avšak může jím být též jiné věcné právo (například zástavní právo celnice) nebo i právo obligační (například právo vypůjčitele k půjčené věci) — srov. též č. 50/1977 Sb. rozh. tr. Je však třeba mít na mysli, že otázka vrácení odňatých (vydaných) věcí má vztah k právu poškozeného na náhradu škody jen tehdy, pokud vrácením těchto věcí je škoda nahrazena. Rozhodnutí o vrácení věci také neřeší otázku vlastnického či jiného práva k věci. I po rozhodnutí prokurátora v přípravném řízení má jiná osoba než poškozený právo domáhat se vydání věci v řízení ve věcech občanskoprávních (srov. č. 2/1970 Sb. rozh. tr.).

V praxi může také nastat případ, že poškozený odmítne převzít věci, které byly pro účely trestního stíhání vydány nebo odňaty podle § 78 nebo § 79 tr. řádu (například proto, že jsou tak zničené, že nemohou již sloužit svému účelu apod.). Pokud věc byla odňata pachatelem socialistické organizaci, nemůže se tato organizace vzdát věci, kterou má jako národní majetek svěřenou do správy. Stane-li se taková věc v důsledku trestného činu neupotřebitelnou, má organizace písemně rozhodnout o její neupotřebitelnosti a dále postupovat podle předpisů o nakládání s neupotřebitelným národním majetkem (srov. vyhlášku 119/88 Sb., o hospodaření s národním majetkem). Opatření za účelem realizace neupotřebitelného národního majetku je tedy povinná učinit poškozená socialistická organizace, což předpokládá, že věc převezme. Odmítne-li tak učinit, porušuje ustanovení citované vyhlášky o správě národního majetku, na což ji prokurátor podle § 164 odst. 2 tr. řádu upozorní. Jedná se tedy o obdobný postup prokurátora jako v případě, kdy poškozená socialistická organizace neuplatnila v přípravném řízení nárok na náhradu škody.

Shora řečené závěry o dozoru prokurátora nad zachováváním práv poškozeného v přípravném řízení platí jen v případě, že o trestném činu nebo přechinu se koná přípravné řízení. O trestných činech se koná přípravné řízení vždy. O přechinech se však zpravidla koná tzv. objasňování (§ 179a a násl. tr. řádu). Objasňování přechinů není přípravným řízením (§ 12 odst. 1, § 314b odst. 1 tr. řádu). Prokurátor nad ním nevykonává dozor prostředky uvedenými v ustanovení § 174 odst. 2 tr. řádu; zejména tedy není oprávněn dávat orgánu konajícímu objasňování přechinů v prů-

běhu objasňování závazné pokyny. Prokurátor, jemuž dojde zpráva o výsledku objasňování, může vrátit věc orgánu konajícímu objasňování s pokynem, v kterých směrech je třeba objasňování doplnit (§ 179e písm. h) tr. řádu). Ve vztahu k právům poškozeného může však prokurátor vrátit věc pouze tehdy, pokud zpráva o výsledku objasňování neobsahuje osobní údaje poškozeného, které jsou jednou z podstatných náležitostí zprávy o výsledku objasňování (§ 179d odst. 3 písm. d) tr. řádu).

Při objasňování přečinu prokurátor také nemůže chránit práva poškozeného, kterému byla způsobena majetková škoda, institutem zajištění nároku poškozeného podle § 47 tr. řádu.

Je tomu tak proto, že podle ustanovení § 47 odst. 1 tr. řádu je možné zajistit nárok poškozeného na majetku obviněného. Osoba, ohledně níž se koná objasňování přečinu, se stává obviněným teprve tím, že návrh prokurátora na potrestání byl doručen soudu (§ 314b odst. 1 tr. řádu). Z toho vyplývá, že zajištění nároku poškozeného by bylo možné až po doručení návrhu prokurátora na potrestání soudu.

Z uvedeného vyplývá, že při objasňování přečinu nemůže prokurátor bezprostředně zasáhnout ve všech případech, kdy práva poškozeného byla při objasňování přečinu porušena. Tato okolnost se může nepříznivě odrazit zejména v možnosti poškozeného, kterému byla přečinem způsobena majetková škoda, uplatnit nárok na náhradu škody způsobené přečinem. Z hlediska důsledné ochrany práv poškozeného v předsoudním stadiu trestního řízení je žádoucí oprávnění prokurátora ve vztahu k právům poškozeného v řízení v přečinech rozšířit.

B. Dozor prokurátora nad zachováváním práv poškozeného v sovětském trestním řízení je odrazem zvláštností sovětské právní úpravy trestního řízení, zejména postavení poškozeného, rozlišování mezi poškozeným a občanskoprávním navrhovatelem (čl. 54 tr. ř. RSFSR) a občanskoprávním odpůrcem (čl. 55 tr. ř. RSFSR) a rozlišování mezi trestnými činy veřejnožalobními, trestnými činy částečně veřejnožalobními a soukromožalobními trestnými činy. Odlišnosti jsou však dány nejen předmětem řízení, ale i způsobem řízení o návrhu a povahou rozhodování v adhezním řízení.

Trestní řád RSFSR vymezuje pravomoc prokurátora přibližně stejně jako úprava československá. Dozor prokurátora je však prohlouben vnitřními pokyny, které nutí k hlubšímu výkonu dozoru v otázkách náhrady škody a k důslednějšímu uplatňování oprávnění prokurátora k podání souběžného návrhu vedle poškozeného nebo návrhu samostatného (čl. 27, 29 tr. řádu RSFSR).

Ve věcech veřejného obvinění je povinností orgánů činných v trestním řízení zahájit trestní řízení bez ohledu na stanovisko poškozeného. Na druhé straně poškozený svým podáním (oznámením) nemůže trestní řízení

vyvolat, protože trestní řád neuznává podání poškozeného jako důvod k zahájení trestního stíhání na rozdíl od oznámení občanů (čl. 108 odst. 1 tr. řádu RSFSR).

Ve věcech částečně veřejného obvinění (čl. 117 odst. 1 a čl. 141 tr. zák.)⁵⁾ a ve věcech soukromého obvinění (čl. 112, 130 odst. 1, čl. 131 tr. zák.)⁶⁾ je ingerence prokurátora ve vztahu k ochraně práv poškozeného oslabena. V mimořádných případech, kdy věc z jakéhokoli důvodu má zvláště důležitý společenský význam nebo je-li poškozený ve zvláště tíživé situaci, bezmocný, závislý na obviněném nebo jinak nemůže uplatnit svá práva a oprávněné zájmy, je však prokurátor oprávněn zahájit řízení, i když poškozený návrh nepodá. Věc zahájená návrhem prokurátora se postupuje orgánům přípravného řízení a po skončení vyšetřování soudům běžným způsobem, přičemž nelze použít ustanovení o možnosti zastavení řízení, byl-li shledán poškozený obviněným nebo spoluobviněným (čl. 27 odst. 3 tr. řádu).

Prokurátor je oprávněn podle čl. 27 odst. 4 tr. řádu vstoupit kdykoliv do řízení o trestných činech soukromožalobných a podporovat žalobu poškozeného, pokud to vyžaduje ochrana státních nebo společenských zájmů nebo práv občanů. V těchto případech věc původně projednávaná jako soukromožalobný delikt se mění v delikt veřejnožalobný a řízení nemůže být zastaveno uzavřením smíru mezi poškozeným a obviněným.

Sovětská právní úprava je od právní úpravy v čs. trestním řádu rozdílná v tom, že podle čl. 53 tr. řádu RSFSR musí orgány činné v trestním řízení vydat odůvodněné usnesení o tom, že určitá osoba je uznána v trestním řízení poškozeným. Prokurátor dbá na to, aby procesní postavení poškozeného nebylo přiznáváno osobě, jíž toto právo nepřisluší, anebo naopak, aby nebyla bezdůvodně zkracována ve svých právech osoba, které byla trestným činem způsobena majetková, fyzická nebo morální újma.

Pokud je určitá osoba uznána poškozeným v trestním řízení, prokurátor v přípravném řízení zejména dbá na to, aby orgány přípravného řízení striktně zachovávaly právo poškozeného vyjádřené v čl. 53 odst. 2 tr. řádu RSFSR, zejména, aby poškozený byl vždy řádně seznámen se spisovým materiálem od zahájení trestního stíhání, aby byl vždy náležitě poučen, zejména při přerušení řízení nebo zastavení řízení, o svých právech a možnosti podat proti rozhodnutí stížnost.

Prokurátor se seznamuje s materiálem v přípravném řízení, účastní se vyšetřovacích úkonů a v nezbytných případech sám provádí jednotlivé

⁵⁾ Věci, kde se tr. řízení zahajuje na návrh poškozeného, které však nemohou být zastaveny v případě, je-li i obviněným.

⁶⁾ Věci, které jsou stíhány jen na základě návrhu poškozeného, které je možno zastavit, není-li obviněným nebo spoluobviněným.

úkony, které mají největší význam pro poškozeného, pečlivě studuje došlé stížnosti a návrhy apod.

Omezení práv poškozeného se považuje za podstatné porušení forem soudního řízení.⁷⁾ Proto při provádění dozoru zachovávání zákonnosti orgány přípravného řízení může prokurátor použít všechny prostředky stanovené zákonem, aby nedocházelo k procesnímu porušování práv poškozeného.

Důvodů, pro které nejsou procesní práva poškozeného v přípravném řízení dostatečně zachovávána, je několik a jsou předmětem zvýšené pozornosti sovětské nauky i praxe trestního práva procesního:

1. Orgány přípravného řízení nepřikládají patřičnou pozornost osobám, které utrpěly fyzickou, majetkovou a morální újmu. Zejména ve věcech trestných činů, u kterých způsobení majetkové škody není znakem skutkové podstaty trestného činu, např. u trestných činů proti svobodě, důstojnosti, cti občanů apod., nepovažují orgány přípravného řízení tuto osobu za poškozenou trestným činem. Například ve věcech chuligánství, spojeném se způsobením fyzické nebo morální škody (čl. 206 tr. zákona RSFSR), často poškození vůbec nejsou pozváni k účasti na řízení, ačkoliv právě poškození by mohli prokázat účinnou pomoc při objasnění následku trestného činu i příčin, které k trestné činnosti vedly nebo umožnily její spáchání. Také ne vždy se přikládá patřičný význam různým návrhům poškozeného. Uvedený postup omezuje nejen práva poškozeného, ale v řadě případů negativně ovlivňuje účinnost trestního postihu.⁸⁾

2. V praktické činnosti orgánů činných v přípravném řízení poškozený i jeho oprávněné zájmy jsou často až na druhém místě. V určitém stupni je to podmíněno různým stupněm podstatného rozdílu v procesním postavení obžalovaného a poškozeného. Procesní práva poškozeného, má-li reálnou možnost je uplatnit, v zásadě zajišťují zákonné zájmy občanů, kteří byli poškozeni trestným činem. Prakticky však bývá pozornost orgánů činných v trestním řízení soustředěna spíše na obviněného, na zjištění, jak byl čin spáchán, jaké je třeba shromáždit důkazy k jeho usvědčení nebo zproštění od obžaloby na úkor zjišťování podmínek pro uplatnění práv poškozeného.⁹⁾

3. Orgány přípravného řízení často nevyužívají plně účast poškozeného a jeho účast, návrhy na doplnění dokazování považují jako překážku nebo nežádoucí komplikaci trestního řízení. Na druhé straně ne vždy má poškozený zájem uplatnit svá procesní práva v trestním řízení. Nejsou vý-

⁷⁾ Bulletin Nejvyššího soudu RSFSR č. 12/1962, č. 12, č. 10/1984, str. 10.

⁸⁾ Viz Žogin, N.: Prokurátorský dozor v přípravném řízení. Moskva 1968, str. 167 až 168.

⁹⁾ Rantikov, N.: Poškozený — ochrana jeho práva. Sovětskaja justicija č. 17/1983, str. 10.

jimečné ani případy, kdy poškozený neuplatňuje svá práva v důsledku neznalosti právní úpravy, a to i přesto, že orgány činné v přípravném řízení jsou povinny poučit poškozeného o jeho právech a umožnit mu jejich uplatnění (srov. čl. 58 tr. řádu RSFSR obsahově shodný s § 46 čs. tr. řádu).

Na umění vyšetřovatele i prokurátora maximálně hájit práva poškozeného, využívat jeho účasti pro úspěšné odhalení a vyšetření trestného činu přitom ve velkém rozsahu závisí zjištění objektivní pravdy a splnění účelu trestného řízení.¹⁰⁾

Vedle poškozeného jako samostatný subjekt trestního řízení vystupuje občanskoprávní žalobce. Podle čl. 137 tr. řádu RSFSR v případě zjištění, že trestným činem občan, instituci nebo podniku vznikla hmotná škoda, poskytne vyšetřovatel jim nebo jejich zástupcům poučení o právu podat občanskoprávní návrh a pořídí o tomto poučení protokol nebo provede písemné vyrozumění. V případě, že byl občanskoprávní návrh podán (čl. 29 tr. řádu RSFSR), vyšetřovatel rozhodne o připuštění této osoby jako občanskoprávního navrhovatele. Rozhoduje se usnesením. V případě odmítnutí osoby jako občanskoprávního navrhovatele lze usnesení vyšetřovatele napadnout stížností, o které rozhodne prokurátor.

Vyšetřovatel je tedy v přípravném řízení povinen zjišťovat osobu s občanskoprávní odpovědností a poučení dané poškozenému tedy obsahuje nejen objasnění práva připojit se k trestnímu řízení jako navrhovatel s občanskoprávním návrhem, ale také poučení o tom, kdo za škodu způsobenou trestným činem odpovídá, a tedy kdo může být ve věci občanskoprávním odpůrcem. Splnění povinnosti vyšetřovatele sleduje prokurátor v rámci dozoru nad zachováním zákonnosti v přípravném řízení. Pokud zjistí, že vyšetřovatel nesplnil zákonné povinnosti, vydá prokurátor písemný pokyn vyšetřovateli k odstranění vad řízení nebo vady odstraní sám (čl. 29 Zákona o prokuratuře SSSR, čl. 221 tr. řádu).

Po skončení vyšetřování je prokurátor podle čl. 213 odst. 9 tr. řádu RSFSR povinen přezkoumat, zda vyšetřovatel vedle všestranného objasnění trestní věci provedl všechna nutná opatření k zajištění náhrady škody. Nesplnění tohoto požadavku vede nutně k vrácení věci vyšetřovateli k došetření (čl. 214 tr. řádu).

Závaznost vrácení věci k došetření souvisí s koncepcí adhezního řízení podle sovětské právní úpravy, která je založena na zásadě řešit otázku náhrady škody pokud možno již v rámci řízení trestního.

¹⁰⁾ Viz Djasčenko, M. S.: Zajištění práv poškozeného v přípravném řízení, sv. XX, Problemy ukreplenija zakonnosti i ochrany prav ličnosti v ugolovnom procese. Moskva 1972, str. 104.

3. DOZOR PROKURÁTORA NAD ZACHOVÁVÁNÍM PRÁV POŠKOZENÉHO V ŘÍZENÍ PŘED SOUDEM

A. Ve stadiu předběžného projednání obžaloby se dozor prokurátora nad zachováváním práv poškozeného uplatní jen nepřímě. Předběžné projednání obžaloby se koná v neveřejném zasedání, účast prokurátora je fakultativní (§ 187 odst. 1, § 242 odst. 2 tr. řádu). Stanovisko prokurátora při předběžném projednání obžaloby, to jest závěrečný návrh nebo vyjádření se může nepřímě týkat i práv poškozeného. Například prokurátor vysloví stanovisko, že výsledky přípravného řízení odůvodňují postavení obviněného před soud, že věc je náležitě objasněna včetně okolností souvisejících s rozhodnutím o nároku poškozeného na náhradu škody a že tedy za správné je třeba považovat nařízení hlavního líčení a nikoliv jiné rozhodnutí.

Dozor prokurátora nad zachováváním práv poškozeného v řízení před soudem prvního, případně i druhého stupně směřuje — stejně jako v přípravném řízení — k tomu, aby poškozený mohl uplatnit práva, která mu podle trestního řádu přísluší jako subjektu trestního řízení, jako straně. Jedná se tedy o to, aby s ohledem na charakter stadia trestního řízení poškozený mohl v hlavním líčení, respektive ve veřejném zasedání o odvolání činit návrhy na doplnění dokazování v trestním řízení a tím napomáhat ke zjišťování objektivní pravdy a k správnému rozhodnutí ve věci, aby se mohl před skončením k věci vyjádřit a aby mohl uplatnit do zahájení dokazování v hlavním líčení nárok na náhradu škody, respektive upřesnit již uplatněný nárok.

a) Podle ustanovení § 198 odst. 1 tr. řádu má poškozený nárok na minimální třídní lhůtu k přípravě na hlavní líčení. Lhůtu je možné zkrátit, není třeba ji vždy a bezvýjimečně zachovat. Tato lhůta platí jak v případě, kdy se poškozený k hlavnímu líčení předvolá (je tedy současně svědkem), tak tehdy, pokud se poškozený o hlavní líčení pouze vyrozumívá. Pokud byla trestním činem poškozena socialistická organizace, doručuje se jí soudem opis obžaloby (§ 196 odst. 1 tr. řádu). Pokud soud uvedeným povinností nedostál, nebo pokud prokurátor má za to, že zkrácená lhůta nebyla pro poškozeného dostatečná, může prokurátor navrhnout, aby hlavní líčení bylo z tohoto důvodu odročeno. Vždy však musí prokurátor zkoumat, zda zkrácení lhůty poškozeného k přípravě na hlavní líčení mohlo mít nepříznivý vliv na řádné projednání a objasnění věci, popřípadě zda by hrozilo, že bez odročení věci a účasti či řádné přípravy poškozeného nebude splněn účel trestního řízení. Zkrácení třídní lhůty k přípravě totiž nemusí mít vždy nepříznivý vliv na možnost uplatnění práv poškozeného. Tak tomu bude například tehdy, pokud obviněný

nahradil způsobenou škodu poškozenému již před trestním řízením nebo v jeho průběhu, nebo uzavřel s poškozenou organizací dohodu o srážkách ze mzdy a v některých dalších případech, zejména jde-li o poškozeného, který nemůže uplatnit v hlavním líčení nárok na náhradu škody.

Prokurátor může v hlavním líčení upozornit na další procesní závady, které mají nebo mohou mít vliv na řádné uplatnění práv poškozeného v hlavním líčení, například uplatňování práva na náhradu škody neoprávněnou osobou nebo osobou, které toto právo zřejmě nepřísluší, vadná nebo nepřesná protokolace návrhu poškozeného soudem, ponechání včas a řádně uplatněného návrhu poškozeného soudem bez povšimnutí, opomenutí povinnosti soudu přeciť před zahájením dokazování návrh poškozeného na náhradu škody obsažený ve spise a učiněný do té doby (§ 206 odst. 2 tr. řádu).

b) Důležitým opatřením k ochraně poškozeného — subjektu adhezního řízení — je zajištění nároku poškozeného. V řízení před soudem rozhoduje v zajištění soud na návrh prokurátora nebo poškozeného. To je rozdíl od přípravného řízení, ve kterém o zajištění rozhoduje prokurátor (§ 47 odst. 4 tr. řádu).

c) Do zahájení dokazování v hlavním líčení může prokurátor podat návrh, aby soud v odsuzujícím rozsudku uložil obžalovanému povinnost nahradit škodu způsobenou trestným činem (přechinem). Prokurátor — stejně jako poškozený — může uplatnit nárok na náhradu škody pouze do zahájení dokazování. Je proto nesprávné a v rozporu se zákonem, pokud prokurátor učiní návrh na náhradu škody poškozenému až v závěrečné řeči. V takovém případě soud vysloví usnesením, že prokurátor nárok na náhradu škody poškozenému již uplatňovat nemůže (anal. § 206 odst. 3 tr. řádu). Není správné, jestliže soud ponechá tento, byť opožděný návrh prokurátora bez povšimnutí (srov. též č. III/1967 Sb. rozh. tr.).

Pokud prokurátor uplatnil nárok na náhradu škody poškozenému již v přípravném řízení, může až do doby, než se soud odebere k závěrečné poradě, svůj návrh upřesnit. Nemůže ovšem, jak bylo již shora uvedeno, disponovat návrhem poškozeného.

d) Prokurátor musí věnovat náležitou pozornost účasti poškozeného a možnosti uplatnění jeho práv také v řízení o přechinech. Postavení poškozeného je ve stadiu řízení před soudem v řízení o přechinech výrazně omezeno. Podle čs. právní úpravy může být v řízení o přechinech buď konáno hlavní líčení, nebo samosoudce může za podmínek § 314e odst. 1 tr. řádu vydat bez projednání věci v hlavním líčení trestní příkaz.

Koná-li se hlavní líčení jen o přechinu, není třeba zachovat lhůtu poškozeného k přípravě na hlavní líčení, stanovenou § 198 odst. 1 tr. řádu (§ 314b odst. 4 tr. řádu). Z toho vyplývá, že poškozený je omezen ve svém právu účastnit se hlavního líčení. Nelze vyloučit případy, kdy bude sou-

dem stanoven den hlavní líčení tak, že poškozený se nebude moci hlavního líčení účastnit z důvodů pracovních nebo osobních závazků. Případná neúčast poškozeného může mít nepříznivý vliv jak na řádné projednání věci, tak na možnost poškozeného využít v hlavním líčení svých práv. Při omezení procesních práv poškozeného v řízení o přečinech je proto na místě, aby prokurátor věnoval zvýšenou pozornost uplatnění práv poškozeného v řízení o přečinech, kdy poškozený uplatnil nárok na náhradu škody. Při splnění procesních podmínek uvedených v ustanovení § 314e odst. 1 tr. řádu může samosoudce bez projednání věci v hlavním líčení vydat trestní příkaz. V takovém případě, pokud byl v dosavadním řízení uplatněn nárok na náhradu škody, obsahuje trestní příkaz výrok o odkázání poškozeného na řízení ve věcech občanskoprávních nebo na řízení před jiným příslušným orgánem (§ 314f odst. 1 písm. e) tr. řádu). Samosoudce může vydat trestní příkaz jen tehdy, jestliže prokurátor navrhl jeho vydání nebo souhlasil, aby trestní příkaz byl vydán. Jestliže obviněný způsobil přečinem majetkovou škodu a poškozený uplatnil nárok na náhradu škody, musí prokurátor zvlášť pečlivě zvažovat návrh na vydání trestního příkazu, respektive souhlas s jeho vydáním. Smyslem institutu trestního příkazu je zjednodušení, z hospodárnění a urychlení trestního řízení. Na druhé straně zbytečné odkázání poškozeného na řízení ve věcech občanskoprávních nebo na řízení před jiným příslušným orgánem — odhlédneme-li od jiných námitek proti trestnímu příkazu — zpochybňuje u trestního příkazu otázku hospodárnosti. Z tohoto důvodu lze považovat za společensky užitečné a potřebné tendence usilující o takovou úpravu řízení před soudem, které by umožnily plné uplatnění práv poškozeného při projednávání všech druhů soudně trestných deliktů.¹¹⁾

e) Významným procesním oprávněním prokurátora ve vztahu k poškozenému, který uplatnil nárok na náhradu škody, je možnost podat odvolání proti rozsudku I. stupně. Prokurátor svým odvoláním může napadnout rozsudek pro nesprávnost výroku o náhradě škody (§ 246 odst. 1 písm. d) tr. řádu) nebo proto, že takový výrok nebyl učiněn (§ 246 odst. 2 tr. řádu). Z revizního principu uvedeného v ustanovení § 254 tr. řádu pak vyplývá, že pokud prokurátor podal odvolání proti výroku o náhradě škody, je odvolací soud povinen přezkoumat všechny výroky týkající se této osoby, tedy i výrok o vině a výrok o trestu (srov. též č. 40/1970 Sb. rozh. tr.).

Dozor prokurátora nad zachováním práv poškozeného platí ve všech stádiích trestního řízení. V obdobném rozsahu a obdobnými prostředky, jakými vykonává prokurátor dozor v řízení před soudem prvního stupně,

¹¹⁾ Srov. též Valová, V.: Samosoudce a trestní příkaz v československém trestním řízení. AUC — Iuridica 1985, č. 2, str. 156.

dbá na zachovávání práv poškozeného i před soudem odvolacím, samozřejmě s omezeními, která vyplývají z charakteru stadia trestního řízení (například prokurátor může v řízení před odvolacím soudem upřesnit dříve uplatněný nárok na náhradu škody, ale nemůže účinně uplatnit svoji přihlášku apod.).

B. Podle sovětské právní úpravy ve stadiu předběžného projednání obžaloby (stadium odevzdání obviněného soudu) má poškozený i občanskoprávní žalobce, stejně jako jiné subjekty trestního řízení právo podávat návrhy a žádosti. Jestliže se otázka o předání obviněného soudu řeší na veřejném zasedání soudu, je účast prokurátora povinná. Poškozený se obvykle u soudu neúčastní. Jestliže však soud uzná nezbytnost vyslechnout poškozeného při rozhodování o jeho návrhu, může být obeslán k soudu. Poškozený musí být informován o výsledku — rozhodnutí o jeho návrhu.

V případě zastavení věci v tomto stadiu za okolností uvedených v zákoně, opis o zastavení věci bude doručen poškozenému, který má právo podat stížnost (kasační řízení následuje).

Dozor prokurátora ve stadiu hlavního líčení se podle sovětské úpravy soustřeďuje stejně jako podle čs. trestního řádu na dozor nad zachováváním procesního postupu, zejména na zajištění a ochranu práv poškozeného.

V přípravné části hlavního líčení je nejdříve třeba objasnit možnosti rozhodnutí ve věci samé. Zejména v této části se zajišťují podmínky stanovené zákonem, bez jehož zachování by nebylo možné věc rozhodnout všestranně, zcela a objektivně. Dojde-li k porušení těchto podmínek, může to mít za následek nesprávný rozsudek.

K těmto podmínkám zejména patří dostavení se poškozeného, neboť jeho výpověď může mít podstatný význam ve věci; poučení poškozeného o jeho právech; rozhodnutí žádosti poškozeného o vyloučení některých účastníků z důvodů podjatosti, o opatření nových důkazů nebo o odročení.

Také občanskoprávní navrhovatel a občanskoprávní odpůrce mají právo účastnit se hlavního líčení.

Zákon stanoví možnost rozhodnutí věci za nepřítomnosti poškozeného (resp. občanskoprávního navrhovatele a občanskoprávního odpůrce) v závislosti na těchto podmínkách, při čemž je však vždy nutno zcela objasnit všechny okolnosti věci a chránit práva a oprávněné zájmy poškozeného.

Prokurátor se vyjádří k tomu, zda může být věc rozhodována za nepřítomnosti poškozených, občanskoprávních navrhovatelů a občanskoprávních odpůrců, kteří byli předvoláni. Při stanovisku k této otázce musí prokurátor vzít v úvahu, zda jsou k dispozici potřebné důkazy, o kterých se zmiňují tyto subjekty ve svém návrhu, jakož i to, zda jsou při jejich neúčasti v hlavním líčení chráněna jejich práva (čl. 277 tr. řádu RSFSR).

Veškerá činnost prokurátora v důkazním řízení objektivně směřuje k odhalení všech podstatných okolností věci, jednou z nich podle čl. 15 Zásad trestního zákonodárství SSSR je zjištění charakteru a rozsahu škody způsobené trestním činem. Z toho ovšem nevyplyvá, že by prokurátor vždy musel zastávat pozici ochránce jakéhokoliv zájmu poškozeného (občanskoprávního navrhovatele). Vše závisí na oprávněnosti a zákonnosti takového zájmu. Svou činnost podřizuje prokurátor zásadně zájmu zjištění objektivní pravdy.

V souladu s čl. 40 Zásad prokurátor je oprávněn předložit nebo podporovat soukromou obžalobu podanou poškozeným, vyžaduje-li to ochrana státních nebo společenských zájmů nebo práva občanů.

Toto ustanovení Zásad bylo rozvinuto v trestních řádech svazových republik. Tak např. čl. 252 trestního řádu RSFSR stanoví, že v případě soukromé obžaloby podporované prokurátorem není zapotřebí, aby se poškozený k soudu dostavil, stejně tak i jeho zástupce, a soud musí o obžalobě rozhodnout.

Předložení soukromé obžaloby se může stát do okamžiku zahájení hlavního líčení. Jinak je tomu v případě, jestliže obžalobu soukromého žalobce podporuje prokurátor. Prokurátor může takovou obžalobu předložit nebo takové podání učinit nejen do zahájení hlavního líčení, ale i v jeho průběhu.

Přitom prokurátor musí svou pozici hodnotit z hlediska stupně společenské nebezpečnosti trestného činu, zájmu společnosti, výpovědi účastníků, osobnosti poškozeného i jiných dalších okolností.

Je-li poškozený nezletilý nebo vzhledem ke zdravotnímu stavu nebo z jakéhokoliv jiného vážného důvodu nemůže aktivně hájit svá práva, je prokurátor povinen podat soukromou obžalobu a podporovat jeho návrhy.

Předkládá-li prokurátor obžalobu, je povinen stanovit předmět svého nároku a vyjádřit jej materiálně nebo peněžně. Prokurátor, který podal nebo podporoval soukromou obžalobu, je povinen prokázat rozsah uplatňovaného nároku na náhradu škody.

Na prokurátorovi leží povinnost dohlížet na to, aby nedocházelo k nedůsledné ochraně práv poškozeného.

Někdy se stává, že občané, kteří byli uznáni za poškozené, se nehodlají účastnit celého hlavního líčení a žádají, aby po výslechu mohli od soudu odejít. Sovětská praxe zná případy, kdy někteří soudci ze své vlastní iniciativy vyslyšají poškozené o tom, zda hodlají uplatňovat všechna svá práva. Při negativní odpovědi soud v podobných případech rozhodne, že poškozeného vyslechně jen jako svědka a pak již nemusí být v soudní síni

přítomen, řízení se účastní dále jen jako svědek. Taková praxe je však nezákonná.¹²⁾

Prokurátor především je povinen obrátit pozornost soudu na nepřipustnost kladení otázek poškozenému, jak hodlá disponovat svými právy nebo zda se jich hodlá zříci.

Podobné otázky jsou v přímém rozporu s čl. 27 Zásad (čl. 58 tr. řádu). Soud není oprávněn zbavovat poškozeného jeho práv, ta jsou mu stanovena zákonem, převedení poškozeného do role svědka vytváří komplikace v celém průběhu řízení. Může se stát, že některé okolnosti ve věci by mohly zůstat neobjasněné nebo budou nesprávně vyloženy a reprodukovány.

Od prokurátora se vyžaduje takt a umění vést výslech lidí, kteří prožili neštěstí. Je proto zapotřebí chovat se k nim citlivě a ohleduplně a neklást otázky, které by je mohly traumatizovat.

Požaduje-li prokurátor na soudu, aby nekladal otázky, které ponižují lidskou důstojnost poškozeného, nesmí však přitom překážet obžalovanému nebo obhájci, aby důsledně sledovali všechny okolnosti spojené s chováním poškozeného a jeho vztah k obžalovanému.

Po výslechu poškozeného musí se prokurátor snažit, aby se poškozený mohl se všemi svými právy účastnit důkazního řízení.

V případě, když poškozený se zajímá o určitou otázku a neumí dobře formulovat nebo na ni nebo nesprávnou odpověď nereaguje patřičně, je prokurátor povinen se svolením předsedy senátu vrátit se k takové otázce a sám uvést výslech tak, aby podstatné okolnosti ve věci byly vyjasněny.

Prokurátor musí učinit všechna opatření k tomu, aby poškozený mohl i v dalších stadiích řízení podávat návrhy, požadovat vysvětlení, předkládat nové materiály odvolací instanci, účastnit se odvolacího řízení, stejně jako zasedání soudu, řeší-li věc v dozorovém řízení, zajišťovat mu možnost seznámit se s protestem a podávat mu potřebná vysvětlení a poučení.

¹²⁾ Viz Koblikov, A.: Účast poškozeného v hlavním líčení. Sovětskaja justicija č. 23/1966, str. 8.

ЗАЩИТА ПРАВ ПОТЕРПЕВШЕГО В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Резюме

Настоящая работа состоит из трех частей.

В первой части, носящей название „Потерпевший в качестве стороны в уголовном процессе и в качестве субъекта прилегающего судопроизводства“, авторы определяют понятие потерпевшего в смысле ч. 1 § 43 уголовно-процессуального кодекса, обращая внимание на разницу между потерпевшим — субъектом прилегающего судопроизводства — и потерпевшим, который не может предъявить требования о возмещении вреда в уголовном процессе. Далее авторы детально рассматривают процессуальные права потерпевшего по чсл. уголовно-процессуальному кодексу и сопоставляют положение потерпевшего согласно чсл. правовой регулировке с регулировкой советской, в частности, с правовым урегулированием по уголовно-процессуальному кодексу РСФСР. Ими, в частности, подчеркивается значение всесторонней и последовательной защиты прав потерпевшего в уголовном процессе.

Предмет более глубокого внимания представляют собой также существенные принципиальные вопросы прилегающего судопроизводства, то есть, принятия судом решения о возмещении вреда с уголовным процессом. В частности, детально рассматриваются вопросы о том, кто является лицом, обладающим правом предъявить требование о возмещении вреда в уголовном процессе, каковы критерии установления размеров вреда, причиненного преступным деянием, каким образом при определении характера и размера вреда в уголовном процессе применяется основной принцип уголовного судопроизводства — принцип объективной истины, каковы реквизиты заявления потерпевшего о вреде, что является содержанием материального ущерба, который составляет предмет требования потерпевшего. На основании анализа указанных вопросов авторы формулируют принципы, которыми руководствуется суд в процессе принятия решения о возмещении вреда и определяют способы решения судом вопроса о возмещении вреда, указывая, при помощи каких процессуальных средств потерпевший может возражать против неправильности решения о возмещении вреда в уголовном процессе, и описывая способы принятия судом решения в апелляционном производстве и в случае возобновления производства.

В заключении этой части работы авторы рассматривают вопрос об обеспечении права потерпевшего на возмещение вреда.

Вторая часть сборника („Показания потерпевшего в качестве доказательства“) распадается в три раздела. В первом разделе авторы анализируют отношение показаний потерпевшего к некоторым основным принципам уголовного судопроизводства согласно чсл. правовому урегулированию. Далее они указывают на взаимоотношение доказательств, полученных в результате показаний и участия потерпевшего в уголовном процессе, к предмету доказывания в чсл. уголовном процессе, сопоставляя чсл. правовое урегулирование с урегулированием советским, в частности, с урегулированием согласно уголовно-процессуальному кодексу РСФСР.

Во втором разделе, носящем название „Особенности показаний потерпевшего“ авторы указывают, что положение потерпевшего в уголовном процессе включает как положение стороны в процессе, так средство доказывания. Это несомненно влечет с собой ряд характерных особенностей, которые могут оказывать даже косвенное влияние на показания потерпевшего в процессе доказывания. В данной взаимосвязи авторы более широко рассматривают вопрос о психологической и процессуально-правовой проблематике показаний потерпевшего.

Авторы придерживаются мнения, что принципиально следует предпочитать положение потерпевшего в качестве свидетеля в уголовном процессе его положению в качестве стороны. Однако, права потерпевшего в качестве стороны могут подвергаться ограничениям только в самой необходимой степени и в кратчайшие сроки. Прежде всего в судебном разбирательстве следует ограничивать права потерпевшего в качестве стороны как можно меньше.

Далее авторы занимаются проблематикой оценки показаний потерпевшего по отношению к основным принципам уголовного судопроизводства — в частности, к принципу оценки доказательств по внутреннему убеждению. В связи с указанным принципом предметом внимания являются также вопросы оценки правдивости его показаний.

В заключительном разделе данной части рассматриваются психологические аспекты допроса потерпевшего. Авторы подчеркивают, что при выборе времени допроса, обстановки, в которой потерпевший будет допрашиваться, способе и порядке вопросов и в связи с правильным толкованием ответов потерпевшего следует принимать во внимание личное отношение потерпевшего к делу, отношение к обвиняемому и из этого вытекающую определенную заинтересованность в исходе дела. Указанные вопросы актуальны особенно при допросе потерпевшего, который был непосредственным участником преступления, если потерпевший допрашивается скоро после деяния.

Третья часть названа авторами „Надзор прокурора и защита прав потерпевшего“ и распадается в три раздела.

В первом разделе авторы в общих чертах рассматривают сущность и значение надзора прокурора за соблюдением прав потерпевшего в уголовном процессе.

Во втором разделе конкретно указываются процессуальные права и обязанности прокурора по отношению к потерпевшему, а именно в связи с осуществлением прокурорского надзора на этапе предварительного следствия и дознания. Авторы отдельно описывают чсл. правовое урегулирование и отдельно рассматривают правовое урегулирование согласно уголовно-процессуальному кодексу РСФСР.

В связи с правом прокурора внести предложение о возложении судом в обвинительном приговоре на обвиняемого обязанности возместить причиненный вред (ч. 3 § 43 уголовно-процессуального кодекса) авторы указывают, что прокурор вносит представление о возмещении вреда в уголовном процессе от своего имени, независимо от инициативы потерпевшего. Следовательно, он может предъявить требование о возмещении вреда вместе с потерпевшим, без потерпевшего, или даже против потерпевшего. Его представление при этом ничего не меняет в отношении положения потерпевшего в качестве субъекта прилегающего производства. Представление прокурора согласно ч. 2 § 43 уголовно-процессуального кодекса является независимым от требования о возмещении вреда, предъявленного потерпевшим. Прокурор не является ни уполномоченным, ни представителем потерпевшего, поэтому и он не связан согласием или заявлениями потерпевшего. В силу этого он может в конкретном случае предъявить требование о возмещении более высокого размера вреда, чем потерпевший. Независимость требования прокурора и требования потерпевшего находит свое отражение также в решении вопроса о возможности взаимного распоряжения предъявленным требованием о возмещении вреда. Имеет силу, что требованием о возмещении вреда может распоряжаться только предъявивший его. Далее авторы на конкретных примерах показывают, в каких направлениях желательно расширить права прокурора в отношении прав потерпевшего в стадии дознания и предварительного следствия.

Третий раздел („Надзор прокурора за соблюдением прав потерпевшего в суде-

производстве") описывает надзор прокурора в стадии предания суду, в производстве в суде первой инстанции и в производстве в суде второй инстанции согласно чсл. правовому урегулированию, отдельно же рассматривается правовое урегулирование согласно уголовно-процессуальному кодексу РСФСР. Авторы приводят конкретные примеры процессуальных недостатков, которые оказывают или могут оказать влияние на надлежащее осуществление прав потерпевшего в уголовном процессе и сподобы, с помощью которых можно при надлежащем осуществлении прокурорского надзора в процессе указанные недостатки устранить.

DIE GEWÄHRLEISTUNG DER RECHTE DES GESCHÄDIGTEN IM STRAFVERFAHREN

Zusammenfassung

Diese Arbeit setzt sich aus drei Teilen zusammen.

Im ersten Teil unter dem Titel „Der Geschädigte als Partei im Strafverfahren und als Subjekt des Adhäsionsverfahrens“ grenzen die Autoren den Begriff des Geschädigten im Sinne des § 43, Abs. 1 der Strafprozeßordnung ab und machen auf den Unterschied zwischen Geschädigtem — dem Subjekt des Adhäsionsverfahrens — und dem Geschädigten, der im Strafverfahren keinen Anspruch auf Schadenersatz erheben kann, aufmerksam. Weiter analysieren die Autoren ausführlich die Prozeßrechte des Geschädigten im Vergleich der tschechoslowakischen Rechtsvorschriften mit den sowjetischen, insbesondere mit den Rechtsvorschriften der Strafordnung der RSFSR. Vor allem betonen sie die Bedeutung des allseitigen und konsequenten Schutzes der Rechte des Geschädigten im Strafverfahren.

Erhöhte Aufmerksamkeit wandten die Autoren den wesentlichen Grundfragen des Adhäsionsverfahrens zu, also dem Anschlußverfahren im Strafverfahren zur Geltendmachung von Schadenersatzansprüchen. Besonders eingehend beschäftigen sich die Autoren mit der Frage, wer berechtigt ist, im Strafverfahren Anspruch auf Schadenersatz zu erheben, worin die Kriterien für die Ermittlung des Schadenumfanges durch die Straftat bestehen, wie bei der Ermittlung der Art und der Höhe des Schadens im Strafverfahren das grundlegende Prinzip des Strafverfahrens eingehalten wird — das Prinzip der objektiven Wahrheit, worin die Erfordernisse der Schadenersatzmeldungen des Geschädigten bestehen, was Inhalt des Eigentumsschadens ist, der Gegenstand der Forderungen des Geschädigten ist. Anknüpfend an die Analyse der angeführten Fragen formulieren die Autoren die Prinzipien, nach denen sich das Gericht bei der Entscheidungsfällung über den Schadenersatz richtet, grenzen die Art und Weise der Gerichtsentscheidung über den Schadenersatz ab und führen aus, mit welchen Prozeßmitteln der Geschädigte Einspruch erheben kann gegen unkorrekte Entscheidungen über Schadenersatz im Strafverfahren, sowie beschreiben die Art und Weise der Entscheidungen des Gerichts im Widerrufungsverfahren und bei der Wiederaufnahme des Verfahrens.

Abschließend widmen sich die Autoren der Gewährleistung des Anspruchs des Geschädigten auf Schadenersatz.

Der zweite Teil des Sammelbandes („Die Aussage des Geschädigten als Beweis“) ist in drei Kapitel gegliedert. Im ersten Kapitel analysieren die Autoren die Beziehung der Aussage des Geschädigten zu einigen Grundprinzipien des Strafverfahrens entsprechend der tschechoslowakischen Rechtsnorm. Weiter verweisen sie auf die Beziehung der Beweise, die aus der Aussage sowie aus der Teilnahme des Geschädigten am Strafverfahren hervorgehen, zum Gegenstand der Beweisführung im tschechoslowakischen Strafverfahren und vergleichen die tschechoslowakischen Rechtsvorschriften mit den sowjetischen, vor allem mit der Vorschriften der Strafordnung der RSFSR.

Im zweiten Kapitel — „Die Besonderheiten der Aussage des Geschädigten“ — führen die Autoren aus, daß die Stellung des Geschädigten im Strafverfahren sowohl die Stellung als Prozeßpartei als auch als Beweismittel beinhaltet. Das bringt zweifelsohne eine ganze Reihe charakteristischer Besonderheiten mit sich, die auch indirekt die Aussage des Geschädigten im Prozeß der Beweisführung beeinflussen

können. In diesem Zusammenhang gehen die Autoren breiter auf die psychologische und prozeß-juristische Problematik der Aussagen des Geschädigten ein.

Die Autoren vertreten die Ansicht, daß prinzipiell der Stellung des Geschädigten als Zeugen im Strafverfahren Vorzug vor seiner Stellung als Partei gegeben werden muß. Jedoch können die Rechte des Geschädigten als Partei nur in notwendigster Weise eingeschränkt werden sowie nur für eine kurze Frist. Vor allem in der Hauptverhandlung sollten die Rechte des Geschädigten als Partei so wenig wie möglich eingeschränkt werden.

Weiter beschäftigen sich die Autoren mit der Problematik der Auswertung der Aussage des Geschädigten in Beziehung zu den Grundprinzipien des Strafverfahrens — vor allem zu dem Prinzip der freien Auswertung der Beweise. In Verbindung mit angeführtem Prinzip sind Gegenstand der Aufmerksamkeit auch Fragen der Bewertung des Wahrheitsgehalts seiner Aussagen.

Im letzten Kapitel dieses Teils werden die psychologischen Aspekte des Verhörs des Geschädigten erörtert. Die Autoren betonen, daß bei der Wahl der Zeit des Verhörs, des Ortes, an dem der Geschädigte verhört wird, bei der Fragenstellung und der richtigen Interpretierung der Aussage des Geschädigten das persönliche Verhältnis des Geschädigten zur Sache, zum Angeklagten und das sich daraus ergebende bestimmte Interesse am Ergebnis des Verfahrens berücksichtigt werden müssen. Diese Fragen sind vor allem bei einem Verhör eines solchen Geschädigten aktuell, der unmittelbarer Teilnehmer einer Straftat war, erfolgt das Verhör kurz das der Tat.

Den dritten Teil des Sammelbandes nannten die Autoren „Die Aufsicht des Staatsanwalts und der Schutz der Rechte des Geschädigten“ und gliederten ihn in drei Kapitel.

Im ersten Kapitel gehen die Autoren in allgemeinen Zügen auf Wesen und Bedeutung der Aufsicht des Staatsanwalts über die Gewährleistung der Rechte des Geschädigten im Strafverfahren ein.

Im zweiten Kapitel sind konkret die Rechte und Pflichten des Staatsanwalts während des Prozesses in Bezug zu dem Geschädigten angeführt, und zwar bei der Ausübung der Aufsicht des Staatsanwalts im Untersuchungsverfahren. Gesondert beschreiben die Autoren die tschechoslowakische Rechtsordnung und getrennt gehen sie auf die Rechtsnormen der Strafordnung der RSFSR ein.

Im Zusammenhang mit dem Recht des Staatsanwalts auf Unterbreitung des Vorschlags, daß das Gericht im Urteilsspruch dem Angeklagten die Pflicht zum Ersatz des verursachten Schadens (§ 43, Abs. 3 der Strafordnung) auferlest, führen die Autoren an, daß der Staatsanwalt den Vorschlag zum Schadenersatz im Strafverfahren in seinem Namen unterbreitet ohne Rücksicht auf die Initiative des Geschädigten. Er kann diesen Vorschlag also gemeinsam mit dem Geschädigten, ohne den Geschädigten oder gegen den Willen des Geschädigten unterbreiten. Sein Vorschlag ändert dabei nichts an der Stellung des Geschädigten als Subjekt im Adhäsionsverfahren. Der Vorschlag des Staatsanwalts nach § 43, Abs. 2 der Strafordnung ist unabhängig von der Schadensmeldung des Geschädigten. Der Staatsanwalt ist weder Bevollmächtigter noch Vertreter des Geschädigten und ist deshalb weder durch die Zustimmung noch durch die Vorschläge des Geschädigten gebunden. Er kann deshalb im konkreten Fall Anspruch auf den Ersatz eines höheren Schadens erheben als der Geschädigte. Die Unabhängigkeit des Vorschlags des Staatsanwalts und des Vorschlags des Geschädigten schlägt sich auch auf die Lösung der Frage über die Möglichkeiten der gegenseitigen Verfügung mit der Geltendmachung des Anspruchs auf Schadenersatz nieder. Es gilt, daß über den Anspruch auf Schadenersatz nur

derjenige verfügen kann, der ihn erhoben hat. Die Autoren zeigen weiter an konkreten Beispielen auf, in welchen Richtungen es wünschenswert ist, die Rechte des Staatsanwalts in Beziehung zu den Rechten des Geschädigten im vorgerichtlichen Stadium des Strafverfahrens zu erweitern.

Das dritte Kapitel („Die Aufsicht des Staatsanwalts über die Gewährleistung der Rechte des Geschädigten im Verfahren vor Gericht“) beschreibt die Aufsicht des Staatsanwalts im Stadium der vorläufigen Behandlung der Anklage, im Verfahren vor dem Gericht erster Instanz und im Verfahren vor dem Gericht zweiter Instanz nach der tschechoslowakischen Rechtsordnung sowie getrennt die Rechtsnormen nach der Strafordnung der RSFSR. Die Autoren führen konkrete Beispiele für Unzulänglichkeiten in den Prozessen an, die Einfluß auf die ordentliche Geltendmachung der Rechte des Geschädigten haben oder haben können, sowie verweisen auf die Wege, wie bei ordentlicher Durchführung der Aufsicht des Staatsanwalts im Verfahren diese Unzulänglichkeiten entfernt werden können.